

Een misdadiger is meer dan zijn delict

Derde druk, 2010

ISBN 978 90 33818 89 9

NUR 707

EEN MISDADIGER IS MEER DAN ZIJN DELICT

© 2009 Ark Media,

Donauweg 4, 1043 AJ Amsterdam.

www.arkmedia.nl

Geschreven door Jan Eerbeek

Vormgeving: Remco de Vries

De bijbelteksten in deze uitgave zijn ontleend aan de *NBG-vertaling 1951*.

Copyright © Nederlands Bijbelgenootschap 1951.

Niets in deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Coverbeeld: ‘Van tralies ladders maken’. Beeld: Folly Hemrica.

Het justitiepastoraat wil gedetineerden een perspectief bieden. Het is voor gedetineerden en voor de samenleving een uitdaging om van tralies ladders te maken en verder te kijken dan de detentie alleen.

Folly Hemrica is justitiepredikant in de P.I. Wolvenplein te Utrecht en beeldend kunstenaar. In het ‘Catechetisch Atelier’ werkt zij aan kunstprojecten met gedetineerden.

Foto's: De foto's in het boek zijn gemaakt door Dik Koopmans, de eerste directeur van Stichting Exodus Den Haag.

Jan Eerbeek Een
misdadiger
is meer dan
zijn delict

Informatie over de auteur

Jan Eerbeek (1947) studeerde theologie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Sinds 1979 is hij werkzaam in het justitiepastoraat. Hij werkte tot 1998 als justitiepredikant in 's-Hertogenbosch, Vught en Scheveningen. Sinds 1998 is hij als hoofdpredikant van het protestants justitiepastoraat werkzaam bij de Dienst Justitiële Inrichtingen van het ministerie van Justitie.

Aan het begin van de jaren tachtig nam hij het initiatief tot de oprichting van Stichting Exodus Den Haag. Hij was voorzitter van 1981 tot 1998. Ook stond hij aan de wieg van Stichting Exodus Nederland. Nog steeds is hij landelijk voorzitter van de vereniging Samenwerkingsverband Exodus Nederland.

Van jongs af aan was Jan Eerbeek politiek actief in de Arjos (de Anti-Revolutionaire jongerenorganisatie), de ARP (Anti-Revolutionaire Partij) en het CDA. Van 1992 tot 1994 en van 1996 tot 1998 was hij lid van de gemeenteraad van Den Haag voor het CDA, en van 2002 tot 2006 was hij voorzitter van de CDA-afdeling Den Haag. Verder vervulde hij diverse bestuursfuncties in de kerk en in organisaties van welzijn, onderwijs, jeugdhulpverlening, maatschappelijke opvang en reclassering.

Jan Eerbeek is ook betrokken bij de bajasagenda die ieder jaar door Ark Mission wordt uitgegeven.

Deze agenda is zeer populair onder gedetineerden en bevat onder meer gebeden, tekeningen en gedichten, ook van gedetineerden zelf. Zie hiervoor www.arkmission.nl

Voor Irene

Inhoudsopgave

Voorwoord	9
I. Justitiepastoraat	13
1. Eerste ervaringen in 's-Hertogenbosch en Vught	13
2. Zware jongens in de gevangenis van Scheveningen	27
3. Huis van bewaring in Scheveningen: het Oranjehotel	61
4. Meervoudige problematiek op persoonlijk en maatschappelijk gebied	91
5. Detentie-effecten: het geschieden van excommunicatie	93
6. Motieven voor het justitiepastoraat: het geschieden van communicatie	97
7. Het justitiepastoraat binnen de Dienst Geestelijke Verzorging	101
8. Het werk van het justitiepastoraat	105
9. In het licht van Gods genade	125
10. Vrijwilligers, de band met de kerk	131
11. Kerken en gevangenispastoraat	137
12. De betekenis van het protestants justitiepastoraat	139
II. Exodus: nazorg aan (ex-)gedetineerden	149
1. Ontstaan	151
2. Open Huis	153
3. Huis voor begeleid wonen	157

Een misdadiger is meer dan zijn delict

4. De ontwikkeling van het begeleidingsconcept	179
5. Het Open Huis wordt eetcafé	195
6. De groei van Exodus	199
7. Vrijwilligerswerk in Exodusverband	207
8. De identiteit van Exodus	213
9. Hoogtepunten	217
10. Resultaten: de effectiviteit van het Exodusprogramma	231
III. In gesprek met oud-kerkgangers van de gevangeniskerk en oud-bewoners van Exodus	235
1. Ondanks de terugval toch verder	237
2. Gegrepen door de droom van Martin Luther King	239
3. Geloof, hoop en liefde	245
4. Mensen kunnen geloven op hun woord	249
5. Het oude is voorbijgegaan	255
6. Een mooi weerzien	259
IV. Lid van de gemeenteraad van Den Haag	261
V. Hoofdpredikant bij de Dienst Justitiële Inrichtingen van het Ministerie van Justitie	269
VI. Signalen aan de kerk, de hulpverlening en Justitie	287
Bijlage: spreekbriefjes	299
Geraadpleegde literatuur	307

Voorwoord

In november 1979 begon ik mijn werk in het justitiepastoraat in het Huis van Bewaring in 's-Hertogenbosch en in de jeugdgevangenis Nieuw Vosseveld in Vught. Ik had nog maar één keer eerder een gevangenis van binnen gezien. Vanuit een internationale conferentie voor politieke jongerenorganisaties die in Den Haag gehouden werd, bezochten we toen ik een jaar of twintig was een kerkdienst in de gevangenis in Scheveningen. Als gevangenispredikant moest ik dus alles nog leren.

Op zondag 4 november leidde ik voor het eerst de kerkdienst in de grote kerkzaal van het huis van bewaring. Het ging over de liefde, naar aanleiding van Markus 12:28-32: een toepasselijk thema voor mijn eerste dienst in de bajes. Ik had het bijbelgedeelte niet zelf uitgekozen, het stond op het leesrooster voor die zondag. Tijdens de wekelijkse contactavond stelde ik het thema aan de orde. Over liefde kon iedereen meepraten. Het ging over familieliefde, jezelf kunnen liefhebben, anderen liefhebben, haat en liefde van God. In de dienst stond centraal dat het de kern van het leven is dat je met alles wat je in je hebt God liefhebt en je naaste als jezelf. God liefhebben is Iemand liefhebben die jou onvoorwaardelijk liefheeft. Je bent een geliefd mens. Zo mag je jezelf liefhebben en anderen liefhebben. Als je jezelf zoals je ten diepste bent niet kunt liefhebben, kun je ook een ander niet liefhebben.

Later zou ik veel scherper gaan zien hoe uniek het in de begeleiding is dat het pastoraat wortelt in de liefde. Pastorale begeleiding doe je met je hart.

Om me op het werk te oriënteren las ik het boek 'Ik ben in de gevangenis geweest' van gevangenispredikant Ter Haar Romeny¹. Hij werkte in Utrecht en hij werd naar de naam van het huis van bewaring 'de dominee van het Wolvenplein' genoemd. Ik vond het een bijzonder inspirerend boek.

Het werk in de inrichtingen trok me al direct sterk aan. Achter de muren gaat het om het hart van het evangelie: bewogenheid met mensen die kwetsbaar en kansarm zijn. Die levensoriëntatie heb ik van mijn ouders meegekregen. De mogelijkheden waar ik naar zocht om het evangelie concreet handen en voeten te geven vond ik in de gevangenis.

Een kleine twintig jaar ben ik als gevangenispredikant werkzaam geweest. Ik heb daarbij alleen met mannelijke gedetineerden gewerkt. Ook voor vrouwen, in hun specifieke situatie, is het justitiepastoraat van betekenis. Ik kan daar echter uit eigen ervaring niet over schrijven.

Na 's-Hertogenbosch en Vught heb ik in Scheveningen in de gevangenis, het huis van bewaring, het penitentiair ziekenhuis en het Penitentiair Selectie Centrum gewerkt. Daarna werd ik in 1998 aangesteld als hoofdpredikant bij de Dienst Justitiële Inrichtingen van het Ministerie van Justitie. In die functie vertegenwoordig ik de protestantse kerken op het ministerie en geef ik leiding aan zo'n zestig justitiepredikanten.

Mijn werk in het justitiepastoraat is sterk verbonden geweest met de nazorgprojecten voor ex-gedetineerden van Stichting Exodus.

In 1981 begon het eerste Exodusproject in de buurt waar ik opgroeide in Den Haag. Naast het justitiepastoraat en de nazorg ben ik actief geweest in kerkelijke, politieke en maatschappelijke organisaties.

In de jaren 1992 tot 1994 en 1996 tot 1998 was ik lid van de

¹ Ter Haar Romeny, H.J. *Ik ben in de gevangenis geweest. Ervaringen van een gevangenispredikant.* Ten Have, Baarn.

Voorwoord

gemeenteraad van Den Haag voor het CDA. Ik vond het belangrijk om mijn in het justitiepastoraat opgedane ervaringen in het stadsbestuur in te brengen.

‘Een misdadiger is meer dan zijn delict’ is de titel van dit boek. Mensen vallen niet samen met wat ze hebben gedaan. Ik kan me voorstellen dat dit een moeilijke uitspraak is voor slachtoffers van misdrijven. Ik ben er ook wel eens op aangesproken, als ik in een kerkdienst alleen de daders noemde en niet de slachtoffers. Dit kan heel pijnlijk overkomen als je zelf getroffen bent door een delict. Sindsdien noem ik dan ook beide kanten.

Ik heb gewerkt met mensen die een delict hebben gepleegd. Met slachtoffers ben ik veel minder in contact geweest. Uit de contacten die ik had met slachtoffers weet ik hoe diep ingrijpend misdaden zijn voor hen die erdoor getroffen worden. Hoe het leven van het slachtoffer er voor altijd door getekend kan zijn en erdoor verwoest kan worden. Ik wil dan ook zeker criminaliteit en misdaden niet relativeren. Wat ik beoog met mijn boek, is aandacht vragen voor de persoon van de misdadiger. Zijn daden worden veroordeeld, maar de mens achter de daad moeten we blijven zien.

In dit boek beschrijf ik mijn ervaringen als justitiepredikant, in de nazorg, in de gemeenteraad van Den Haag en als hoofdpredikant. Daarbij werk ik toe naar een beschrijving van de betekenis van pastoraat en nazorg voor de levenssituatie van gedetineerden en ex-gedetineerden. Centraal staat daarbij voor mij hoe mensen weer tot participatie gestimuleerd kunnen worden.

Werken aan persoonlijke ontplooiing en het scheppen van kansen op micro- en macroniveau moeten samengaan om de criminaliteitsspiraal te doorbreken. En om van misdadiger medeburger te kunnen worden.

Ds. Jan Eerbeek

Deel I. Justitiepastoraat

1. Eerste ervaringen in 's-Hertogenbosch en Vught

Mensen in de gevangenis kennen we allemaal, uit de krant of van de televisie. En wat je over hen weet kan een gevoel van afkeer oproepen. 'Sluit ze maar zo lang mogelijk op, dan zijn wij van ze verlost', kun je vaak om je heen horen. Die gevoelens zijn heel begrijpelijk, want misdaden hebben grote gevolgen voor de slachtoffers en voor de maatschappij.

Mensen in de gevangenis kennen we allemaal, en toch kennen we hen ook niet. Want er is altijd meer over hen te zeggen dan wat er in de krant staat.

In persoonlijke ontmoetingen zag ik het verdriet om wat iemand gedaan had, de onmacht om het te kunnen herstellen. Door alles heen zag ik ook hoop op een nieuw begin. Ik mocht onder de oppervlakte kijken en zien dat mensen altijd meer zijn dan het delict waarvoor ze ingesloten zijn.

Een paar ontmoetingen uit mijn beginperiode als gevangenisdominee in 's-Hertogenbosch en Vught laten dat zien.

Onherstelbaar je eigen leven verduisteren

Een van mijn eerste contacten was met Carlo, een man die ervan verdacht werd zijn vrouw te hebben vermoord. Hij had drie kinderen, van 8, 14 en 17 jaar oud. Ze wilden niets meer met hem te maken hebben. Carlo was radeloos en hij wilde van de bovenste ring van het huis van bewaring afspringen om een eind aan zijn leven te maken. Het was heel dubbel, want hij bleef ook ontkennen dat hij

Een misdadiger is meer dan zijn delict

het zelf gedaan had. Alles wat erover bekend was duidde er echter op dat hij zijn vrouw zelf om het leven had gebracht. Maar dat is niet bespreekbaar als iemand ontkent.

Als hij bij mij was, hielp ik hem zijn gevoelens te uiten en te praten over wat er in hem omging en huilde hij veel. Ik probeerde hem te troosten. Ik was zijn enige contact, want hij kreeg geen enkel bezoek. Iedere zondag was hij trouw in de kerk. Door de week hield hij zich bezig met het maken van kruisen van kleine stukjes hout uit de werkzaal.

Kruis gemaakt door Carlo

Ik kon me goed voorstellen dat hij een einde aan zijn leven wilde maken: de wanhoop die je voelt om zoiets onherstelbaars dat is gebeurd!

Zijn situatie bepaalde mij ook sterk bij mijzelf. Wat me alsmaar bezighield was dat een gewoon mens, niet een monster, maar een man als ikzelf, zoiets kon doen. En ik voelde: wat hij kan, kan ik dus ook. De grens tussen hem en mij is flinterdun. Ik zag ineens heel scherp dat de toekomst blokkeren en onherstelbaar je eigen leven verduisteren, een met de mens gegeven werkelijkheid is. Voor mij ontstond in die ontmoeting met hem een persoonlijke levensvraag. Als je je eigen leven zo onherstelbaar verwoest hebt, is er dan ergens nog iets om je aan vast te houden? Waar vind je dan nog grond onder je voeten om te overleven?

In die ontmoetingen met Carlo ontstond voor mij heel duidelijk het besef dat er geen 'wij' en 'zij' bestaat, maar dat ieder mens uiteindelijk alleen kan overleven en een toekomst kan hebben als hij beseft dat hem het leven van God uit geschonken wordt. Carlo werd veroordeeld tot acht jaar gevangenisstraf.

Zorg dat ze naar buiten kunnen!

In de jeugdgevangenis Nieuw Vosseveld in Vught zaten toen ik er ging werken kort gestrafte jeugdige gedetineerden. De kamer van de dominee grensde aan de luchtplaats. Op een middag riep een van de gedetineerden, een jongen van een jaar of zeventien, door het raam naar binnen: 'Hé, do, als je iets voor de mensen hier wilt doen, moet je zorgen dat ze naar buiten kunnen! En iets doen voor hun toekomst! Ik wil m'n moeder opzoeken in Putten. Alleen mag ik er niet uit. Als u meegaat laten ze me wel gaan.' Ik riep terug dat ik hem zou oproepen.

Toen Romano bij me kwam, vertelde hij hoe hij thuis bij zijn moeder woonde. Binnenkort zou hij vrijkomen. Hij wilde graag z'n thuishomst met haar en z'n broertje voorbereiden. Ik zag direct de

zin hiervan in. Ik diende een verzoek in voor een begeleid bezoek naar buiten en de toestemming werd verleend.

Kort daarop gingen we in mijn gele eend een dag naar Putten. Thuis praatte hij honderduit en vertelde hij zijn moeder over zijn plannen voor de toekomst. Hij wilde nooit meer terug de gevangenis in. Zijn ideaal was een baan en een huisje met dieren. Hij was volledig gefascineerd door zijn fretten die hij in hokken in de kelder had zitten en die tijdens zijn afwezigheid door zijn broertje werden verzorgd. Aan het eind van de dag keerden we zonder problemen in Vught terug.

Voor niets en niemand bang

Ik kreeg het verzoek van een bewaarder van de jeugdgevangenis om een jongen te bezoeken die in de isolatiecel zat. Alex heette hij. Hij had op de afdeling geweld gebruikt. Men vertelde mij dat hij zeer agressief en onberekenbaar was. Toen ik bij hem kwam, gaf hij niet de indruk erg op mijn bezoek gesteld te zijn. Ik voelde me bij hem ook niet op mijn gemak. Hij lachte voortdurend wat onbestemd als ik hem wat vroeg. Hij gaf me wel kort antwoord, maar ik kreeg niet echt contact met hem. Hij vond het wel goed dat ik weer een keer terug zou komen. Bij mijn derde bezoek vroeg ik hem of ik iets voor hem kon doen. Hij zou niet weten wat. 'Zou je niet iets te doen willen hebben? Iets dat je een beetje afleiding geeft?', vroeg ik hem. Het was weer even stil en toen zei hij: 'Ik vind het wel leuk om te tekenen. Dat heb ik altijd graag gedaan. Papier en kleurpotloden zou ik wel graag willen hebben.'

Gelukkig kreeg ik toestemming van de leiding van de isolatieafdeling om dat mee te nemen en ik bracht het bij hem. Hij was er heel blij mee en het leek wel alsof het ijs gebroken was. Toen ik de volgende keer weer kwam, had hij een paar tekeningen voor me gemaakt. Heel mooi. Onder één stond: 'Veel geluk, wijsheid, liefde en begrip op die lange weg'. Het was een clown met een kind met

een ballon op zijn arm. Ook had hij een baby getekend. Hij lag in een wiegje met een fles erbij, en mooi speelgoed en een poes waren naast de wieg getekend. 'Dat heb ik altijd gemist', zei hij toen ik de tekeningen bekeek. 'De enige herinnering die ik aan mijn jeugd heb, is dat ik werd opgesloten in een kast.'

Ook toen hij uit de isolatiecel kwam, bleven we contact houden. Hij hoefde niet zo lang meer te zitten. Hij vertelde me over zijn leven. Vlak voordat hij vrijkwam gebeurde er iets bijzonders. Hij vroeg: 'Krijg ik een cadeautje van je als ik vrij ben?' Het ontroerde me. 'Wat zou je willen hebben?', vroeg ik. 'Een gitaar', zei hij direct, 'ik wil graag leren spelen.' Er was een kleine kas van de kerk, dus ik kon hem beloven dat hij die na zijn detentie zou krijgen.

Kort na zijn vrijlating spraken we af in de stationsrestaurant in 's-Hertogenbosch. Ik zat aan een tafeltje te wachten. Ineens kwam hij binnen met stevige stappen. Hij riep naar de ober om een pils. Het klonk als een bevel. Zelf had ik vrij lang op een consumptie moeten wachten, maar nog voordat hij zat, stond zijn pilsje al op tafel. We begroetten elkaar hartelijk. Toen ik hem het grote pak gaf, maakte hij het heel voorzichtig open. Hij leek wel een kind dat een verjaardagscadeautje krijgt. Hij nam de gitaar liefdevol in zijn handen. Toen hij wegging vroeg hij mij of ik een doosje lucifers voor hem had. Hij had onderweg in de trein niet kunnen roken, omdat hij geen vuur bij zich had. Op mijn vraag of hij dan geen vuurtje had kunnen vragen, antwoordde hij: 'Dat durfde ik niet.'

Voor niets en niemand bang, veroordeeld voor zware gewelddaden. Een jongen waar je niet omheen kon. Maar ook een jongen die nooit geleerd had om gewoon met anderen om te gaan.

Een misdadiger is meer dan zijn delict

Tekeningen van Alex (voor niets en niemand bang)

Niet afschrijven, maar mee laten doen

Een collecte voor een bijzonder doel is een vast onderdeel in iedere kerkdienst. Zo niet in de gevangenis. Dat is logisch, omdat de kerk-gangers daar niet over contant geld beschikken. Maar ik vond het toch wel een gemis. Een collecte houdt in dat je iets geeft van jezelf. En iets geven van jezelf kan ook heel goed van gedetineerden worden gevraagd. Wat zij te bieden hebben is tijd. Lege tijd die met iets zinvols gevuld kan worden, ten dienste van andere mensen.

Ik hoorde van het kindertehuis Casa Materna in Napels. Daar werden straatkinderen die geen ouders hadden opgevangen. Voor hen startten we een project om gebruikt speelgoed in te zamelen en

te restaureren. In het gedetineerdenorgaan Spinhuisnieuws werd het plan gepresenteerd. De directie van het huis van bewaring stelde een werkruimte beschikbaar. Een bewaarder was bereid het project te begeleiden. En enkele kerken en fondsen betaalden de inrichting van de werkplaats. Heel wat gedetineerden waren enthousiast om mee te doen. Ze vonden het fijn om iets zinnigs te doen te hebben. Maar ik merkte bij een aantal dat er nog iets meer bijkwam: de behoefte om 'iets goed te maken van wat verkeerd is gegaan'.

Er kwam heel veel gebruikt speelgoed binnen. Een gedetineerde, afkomstig van het woonwagenkamp, zorgde voor een vrachtwagen vol. Hij had z'n hele familie ingeschakeld. Iedere dinsdagavond werd gewerkt aan 'het speelgoedproject'. Het was gezellig en er was grote betrokkenheid. Regelmatig werd op zondag het gerestaureerde speelgoed voor in de kerk uitgesteld. Door de intensieve aandacht die het gekregen had, zag het er weer als nieuw uit. Tijdens de dienst van de gaven werd het dan met een speciale tekst erbij gezonden naar Casa Materna. Vanuit Napels ontvingen we foto's. Het was goed om te weten en vooral te zien hoe het speelgoed werd gebruikt en dat het zin heeft om je ergens voor in te zetten.

Speelgoedproject huis van bewaring 's-Hertogenbosch

Van donderstenen tot engelen

Ze zaten iedere zondag in de kerk in het huis van bewaring in 's Hertogenbosch. Twee jongens van zeventien jaar oud. Voortdurend probeerden ze de kerkdienst te verstoren, niet heel erg opvallend, maar een beetje onderhuids. Zodat je er net niet je vingers achter kreeg. Weggescholen achter anderen, naar beneden kijken en er dan zachtjes tussendoor mompelen. Bij de opgegeven liederen er een ander couplet dwars doorheen zingen. Twee jongens die er wel waren, maar die geen deel hadden aan het gebeuren. Je zou ze wel achter het behang willen plakken. Echte donderstenen.

Het was in de tijd van advent en ik was bezig met de voorbereiding van het kerstfeest. Kerst is in de bajes een gevoelig feest. Ik dacht eraan hoe ik kon voorkomen dat die twee het kerstfeest voor de anderen zouden gaan verzieken. Ik nodigde hen samen uit op mijn kamer. Ik begon over het komende kerstfeest en vertelde dat we een kerkdienst zouden hebben met daarna een gezellig samenzijn. 'Nu wil ik jullie vragen of jullie bij dat kerstfeest diaken willen zijn', zei ik. 'Een diaken? Wat is dat?' vroegen ze direct. Ik legde het hen uit. 'Een diaken is een belangrijk iemand in de kerk. Na de kerkdienst blijven we nog bij elkaar in de recreatiezaal. Er is dan van alles en nog wat te eten en te drinken: cola, chips, pinda's en kerstbrood. En dan zijn er altijd mensen die alleen aan zichzelf denken en kijken hoe ze zelf het meest kunnen krijgen. Zo blijft er voor een ander niets over. Een diaken is iemand die ervoor zorgt dat niet de een alles heeft en de ander niks. Alles moet zo worden verdeeld dat er voldoende is voor iedereen.'

'Dat willen we wel doen', zeiden ze direct. 'Dan hebben wij ook nog wat leuks met de kerst.' Ik zei tegen hen dat ze zich dan ook wel een beetje volwassen moesten gedragen. 'Anders hebben jullie geen gezag bij de anderen, dan lachen ze om je.'

Toen ik op eerste kerstdag het huis van bewaring binnenkwam, vroeg de portier mij wat er aan de hand was. Hij zei dat die twee

etterbakken van de B-vleugel al vroeg bij de kerk stonden en zeiden dat ze diakenen waren. Ook de portier wist niet wat een diaken was, dus dat kon ik hem meteen uitleggen.

Toen de dienst begon liepen we met z'n drieën de kerk in. Ze hadden kort voor de dienst alles voor het samenzijn klaargezet. Tijdens de kerstviering gedroegen ze zich als engelen. Na de dienst zat de recreatiezaal vol met gedetineerden en vrijwilligers van buiten. De kaarsen brandden. En ineens hoorde ik een van de twee diakenen roepen: 'Hé joh, blijf jij met je poten van die krentenbollen af, we moeten allemaal wat hebben!'

En ik dacht bij mezelf: 'Wat zou de kerk buiten gebaat zijn bij twee zulke betrokken diakenen...'

Ik heb nooit meer moeilijkheden met hen gehad in de kerk.

Contrabande

Contrabande betekent volgens Van Dale smokkelwaar, sluikgoed. Dingen dus die verboden zijn om in je bezit te hebben. In de gevangenis is het altijd aanwezig. Het kan bijvoorbeeld gaan om hasj of harddrugs. Maar het kan ook om iets bedreigends gaan. Een wapen bijvoorbeeld, zelfgemaakt van bestek of binnengesmokkeld. In alle inrichtingen is wel een vitrinekast vol met contrabande.

Als predikant kom je er ook mee in aanraking. Dat gebeurde mij ook al snel. Een gedetineerde vroeg mij op zijn cel of ik een kop soep wilde. Hij had het water zó warm, zei hij en hij liet me een zelfgemaakte dompelaar zien die clandestien was aangesloten op de elektriciteit in zijn cel.

Een tijd later had ik een nogal gestoorde man op mijn kamer. Ineens vertelde hij dat hij een injectienaald op zijn cel had, gestolen bij de medische dienst. En hij voegde er meteen aan toe dat het geheim was en dat ik er niet over mocht praten. Het was een moeilijke situatie: zijn vertrouwen in mij, maar ook het gevaar van de spuit voor hemzelf of voor anderen. Ik bedacht me dat hij dit niet zomaar

vertelde. Wie weet zat hij er zelf ook mee in zijn maag. Ik moest iets doen en ik zei hem dat ik dit te gevaarlijk voor hem vond. Hij moest mij de spuit geven en ik zou zorgen dat niemand wist waar de spuit vandaan kwam. Hij ging met me mee naar zijn cel en hij gaf me de injectienaald direct. Ik nam hem mee. Ik moest het gebeuren wel melden. Ik kon die spuit natuurlijk niet zomaar laten verdwijnen. Om niet te laten blijken bij wie ik geweest was, nam ik een tijdje later contact op met het hoofd van de bewaarders. Ik zei hem dat ik een spuit van de medische dienst had teruggevonden en dat ik die aan hem wilde overhandigen. 'Je moet me niet vragen hoe ik eraan gekomen ben en er alleen voor zorgen dat ze daar beter op hun spullen letten', zei ik erbij. Ik voelde dat hij mijn positie begreep. En zonder er verder een woord over te zeggen, bedankte hij mij voor mijn bemiddeling.

De tijd vullen

Ik investeerde veel in Carlo. Achteraf gezien werkte ik vooral aan twee dingen. Allereerst dat hij iets had om zich op te kunnen oriënteren. Ik sloot aan bij de kruisen die hij uit zichzelf al maakte. We zochten naar een bestemming voor de kruisen. Zo kwam er ook een in het CDA-bureau in de Kuiperstraat in Den Haag te hangen. Bij de aanbieding werd een verhaal verteld over het justitiepastaat.

Een keer kwamen we te spreken over modelbouw. Het leek hem mooi om een miniatuur zeiljacht te bouwen. Alles tot op de millimeter zelf maken. Ik kocht een bouw pakket voor hem uit de kleine kas van de kerk.

Hij werkte eraan met veel passie. Een schitterend schip bouwde hij in de kleine ruimte van z'n cel. Dit handwerk is hij zijn hele detentie door blijven doen. Later bouwde hij in een andere inrichting een houten schip dat zo groot was dat het met een vrachtauto moest worden vervoerd.

Een ander punt was het werken aan verbindingen. Dat was no-

dig vanwege het isolement waarin hij zat. Z'n kinderen wilden hem niet zien, en ander bezoek kreeg hij ook niet. Carlo wilde wel graag contacten. Hij was altijd in de kerk en in de gespreksgroep. Een paar vrijwilligers gingen bij hem op bezoek. En hij meldde zich als gastlid aan bij een kerk.

Onschuldig zitten

Vaak hoor je van gevangenen dat ze onschuldig zitten. Als predikant heb je daar geen oordeel over: je kunt het gewoon niet overzien. En bovendien is het niet jouw taak om schuld of onschuld vast te stellen.

Soms kan er echter wel een gevoel bij je ontstaan dat iets heel anders in elkaar zit dan bij de rechtbank is vastgesteld. Zo herinner ik mij een Griekse restauranthouder die veroordeeld was voor doodslag. Volgens zijn verklaring was een man zijn restaurant binnengekomen die hem plotseling aanviel met een mes dat hij tevoorschijn haalde. Uit zelfverweer had hij de man bij z'n hand met het mes erin gegrepen en in een worsteling die daarop volgde was de man zo met zijn eigen mes gedood. Had hij hem zelf met opzet met een eigen mes gedood? Of had hij uit noodweer zichzelf verdedigd en daarna zijn aanvaller met diens eigen mes gedood? Hij werd veroordeeld wegens het opzettelijk doden met zijn eigen mes. Hij kreeg een fikse gevangenisstraf en ging in hoger beroep. Hij en zijn gezin leden sterk onder de detentie.

Uit het huis van bewaring in Maastricht werd hij overgeplaatst naar 's-Hertogenbosch. Daar zou zijn zaak in hoger beroep voorkomen. Hij kreeg al snel een baantje als reiniger. Zo'n baantje krijgen mensen die het goed doen, en in wie vertrouwen is. Hij bouwde veel goodwill op onder de bewaarders. Maandenlang, dag in dag uit en onder alle omstandigheden was hij zo'n sympathieke en zachtear-dige persoonlijkheid, dat niemand kon geloven dat hij uit zichzelf tot het doden van iemand in staat zou zijn. Ik had regelmatig ge-

sprekken met hem en ook bij mij bestond grote twijfel. Dat was ook het geval bij mijn collega-justitiepredikant in het huis van bewaring in Maastricht.

We besloten samen iets te ondernemen en vroegen een gesprek aan met de procureur, de officier van justitie in hoger beroep. We zeiden hem uiteraard niet te kunnen treden in de onderzoeksgegevens van het strafproces. Het was ook niet onze bedoeling om zijn onschuld aan te tonen. Wat we wilden was hem een beeld geven van de persoon van de Griek, zoals wij en velen met ons hem in de detentie hadden meegemaakt. We hoopten dat we zo vanuit onze waarneming iets bij konden dragen aan de waarheidsvinding.

Toen de zaak voorkwam in hoger beroep, hield zijn advocaat mr. Max Moszkowicz sr. een meesterlijk pleidooi. Vooral waar het ging om de herkomst van het mes waarmee het slachtoffer gedood was, zette hij de zaak scherp neer. Kwam dat mes uit de keuken van de Griek, zoals de stelling was van het Openbaar Ministerie, en zou daarmee het initiatief liggen bij de restauranteigenaar, of kon het mes zonder dat het te zien was mee naar binnen genomen zijn door het slachtoffer? Om aan te tonen dat dat ongezien kon, haalde Moszkowicz ineens tijdens zijn pleidooi eenzelfde mes als het keukenmes van de Griek achter de riem van z'n broek vandaan! En het gebruikte mes was in iedere huishoudelijke-artikelenwinkel te koop.

De advocaat-generaal eiste zes jaar, minder dan de uitspraak van de rechtbank was geweest. De uitspraak van het hof was aanzienlijk minder dan van de rechtbank: tweeënhalf jaar. Dit betekende dat hij door de tijd die hij al gezeten had, zo goed als vrij was.

Nog was alles niet voorbij, want de procureur kon nog in cassatie gaan. Tien dagen later werd bekend dat de procureur het vonnis had afgetekend en dat de vrijheid van de Griek aanstaande was.

'Ik heb bekend'

Jim, een jonge man, was veroordeeld voor moord op zijn vriendin. Hij was een van mijn vaste kerkgangers in het huis van bewaring. Hij ontkende bij hoog en bij laag dat hij het gedaan had. Uiterlijk was hij enorm open, maar innerlijk schermde hij alles af. Na zijn veroordeling ging hij in hoger beroep. In hoger beroep werd hij veroordeeld tot een nog hogere straf dan hij al had. Hij bleef ontkennen.

Na zijn veroordeling werd hij overgeplaatst. Ik hoorde zo nu en dan nog wel over hem. Zijn gedrag was zeer problematisch. Hij bracht zichzelf regelmatig verwondingen toe. Jaren later was ik voor een bezoek in de Van Mesdagkliniek in Groningen. In deze kliniek van Justitie worden mensen die ter beschikking van de regering zijn gesteld psychiatrisch begeleid. Hij bleek daar ook verpleegd te worden en hij had gevraagd of ik ook nog even bij hem langs wilde komen. Toen ik op zijn kamer kwam en we elkaar begroetten, zag ik een totaal andere man. Hij had een heel andere uitstraling gekregen, ook door de rustige blik in zijn ogen. Zijn kamer was sfeervol ingericht.

'Je ziet er goed uit', zei ik. 'Ja', zei hij, 'dat komt omdat ik heb bekend. Ik heb hier verteld dat ik het zelf heb gedaan. Ik wilde ook naar het graf van Jane. Ik heb dat toen met de dominee hier besproken. Hij wilde wel met me meegaan. We hebben het samen helemaal voorbereid. We gingen met een auto van Justitie. Alles was beveiligd. Ik had een stok in mijn broek om niet weg te kunnen lopen, maar dat kon me niet schelen. De dominee hield een soort dienst, waarin hij vroeg om Gods hulp. Hij heeft gebeden, en toen heb ik bij God tegen haar gezegd hoe kapot ik ervan ben dat ik haar dit heb aangedaan. En dat het me nooit meer zou loslaten. Dat ik haar en mijn leven had verwoest, dat ik geen recht op leven meer had. Ik heb haar bij God gevraagd of ik verder mocht leven. Toen heb ik vreselijk gehuild en toen we weggingen heeft de dominee mij de zegen gegeven.'

Een misdadiger is meer dan zijn delict

Verwerking van wat hij gedaan had kon bij hem pas beginnen toen de ontkenning en de afweer doorbroken werden. En vernieuwing van zijn leven begon daar waar hij ging voelen dat hij alleen verder kon als het leven hem opnieuw geschonken werd.

2. Zware jongens in de gevangenis van Scheveningen

Gemeenschapsongeschied en vluchtgevaarlijk

In Nieuw Vosseveld en Vught werkte ik maar kort. Ik ging daarna over naar de Gevangenis I, een onderdeel van een groot justitieel complex in Scheveningen² en bekend door de karakteristieke toren aan de Pompstationsweg.

Pompstationsweg

² Een deel van deze gevangenis is afgebroken en vervangen door nieuwbouw. De Bunker bestaat nog steeds.

Deze gevangenis was een van de zwaarste van het land. Hij is bekend geworden door de gijzeling van het kerkkoor op 26 oktober 1974. De gijzeling vond plaats onder leiding van vier gewapende gedetineerden. De 22 koorleden van het mannenkoor Ut Captivi Gaudiant (opdat de gevangenen zich verheugen) werden na 106 uur door mariniers bevrijd.³ De gijzeling vond plaats voor mijn tijd.

In de Scheveningse gevangenis werden destijds gedetineerden geplaatst met een bijzondere status. Ze waren gemeenschapsongeschikt, dat wil zeggen dat ze in andere gevangnissen zoveel problemen hadden gemaakt met gedetineerden of personeel, dat ze niet te handhaven waren. Of ze werden als vluchtgevaarlijk gezien vanwege een vlucht poging die ze hadden ondernomen of vanwege de aard van hun delict. Ook waren er gedetineerden die gemeenschapsongeschikt én vluchtgevaarlijk waren.

Binnen de gevangenis was nog een aparte afdeling, De Bunker genaamd. Daar werden mensen ingesloten die extreem vluchtgevaarlijk of gemeenschapsongeschikt waren. Zes advocaten noemden het regime in een protestbrief aan de Vaste Kamer Commissie en de Minister van Justitie onaanvaardbaar streng.⁴

De Bunker is een gebouw met drie verdiepingen. De gedetineerden op de eerste twee verdiepingen werden telkens in twee groepen verdeeld. Deze groepen mochten niet met elkaar in contact komen. Activiteiten zoals kerkdiensten moesten per groep worden aangeboden. Tijdens de activiteiten was ik met de gedetineerden samen achter een deur die op slot ging. Op de derde etage waren onder meer zedendelinquenten geplaatst met lange gevangenisstraffen.

Op de grote gevangenisvleugel, de C-vleugel, zaten ongeveer 50 gedetineerden en in De Bunker ongeveer 45. Later kwamen daar nog eens 50 bij op de A-vleugel. Scheveningen was het eindstation van het gevangeniswezen. 'Verder weg' was er niet.

³ Terwiel, J.M. *Bajes in de duinen*, Penitentiair Complex Scheveningen, Den Haag, p. 112-116.

⁴ Haagsche Courant, 13-1-1981.

Geen enkel perspectief

Door de bijzondere status die ze hadden en door de lengte van de straf bevonden de meeste gedetineerden zich in een volstrekt uitzichtloze positie. Er waren ook nogal wat buitenlandse gedetineerden die, als hun straf in Nederland erop zat, uitgeleverd zouden worden omdat ze in andere landen ook nog straffen moesten uitzitten. Er waren erbij die alles bij elkaar opgeteld tot meer dan een mensenleven lang gevangenisstraf veroordeeld waren. Zaken als verlof in het laatste jaar en strafonderbreking bij een ingrijpende levensgebeurtenis, zaten er voor de meesten dan ook niet in. Een gedetineerde die al lang vastzat zei me: 'Ik zit midden in m'n straf en ik voel me alsof er een stolp over me heen staat. Ik heb niemand meer over. Ik zie geen verleden meer, het is allemaal vervaagd, en ik zie geen toekomst meer'.

Veel ontvluchtelingen

In de gevangenis van Scheveningen vond in het begin van de jaren tachtig de ene na de andere ontvluchting of vluchtpoging plaats. Een bloemlezing uit de pers laat daar iets van zien⁵.

In augustus 1981 ontvluchtte Christian B., samen met drie anderen, uit de gevangenis. Naar werd aangenomen zette hij in de werkzaal een werkmeester een boekbindersmes op de keel en de drie anderen forceerden de tralies met de in het arbeidscentrum aanwezige zagen, schaven en boren.

B. ontsnapte al twee keer eerder uit De Bunker, in 1974 en in 1976. Bij zijn arrestatie in 1974 werd een politieagent doodgeschoten door een van zijn medevluchters.

Een klein jaar later (11 juli 1982) ontsnapten zes gedetineerden tijdens de televisie-uitzending van de finale van het wereldkampioenschap

⁵ Ik ontleen de beschrijvingen aan De Telegraaf, de Haagsche Courant en Trouw.

voetbal. Vijf gedetineerden overmeesterden drie bewaarders met een bestekmes met een vlijmscherpe punt. Ze kregen handboeien om en hun benen werden met plakband bij elkaar gebonden. Met van de bewaarders afgepakte sleutels en valse sleutels kwamen ze met een zesde gedetineerde die ze onderweg uit zijn cel bevrijdden, op de luchtplaats terecht. Op de luchtplaats stond een ijzeren stang, met lakens daaraan vastgemaakt, klaar.

Naar aanleiding van deze ontsnapping stapte de volledige Commissie van Toezicht op, met het argument dat ze er niet alleen voor de klachten van de gedetineerden wilden zijn, maar ook voor de veiligheid van het personeel.

De Haagse Courant (10 augustus 1982) berichtte dat er een tweede schiettoern aan de kant van de Pompstationsweg zou komen.

Kort daarop in februari 1983 was er een vluchtpoging van zeven gedetineerden van de C-vleugel. Zij overmeesterden drie bewaarders met bestekmessen en sloten hen op in een paar cellen. Een vierde bewaarder kon ontsnappen en sloeg alarm bij een collega op het centrale punt van de gevangenis. Die kon via de portofoon alarm slaan.

De zeven probeerden met springstof een ruit op de eerste etage op te blazen. Dit mislukte. Vervolgens gingen ze op de ruit af met het bovenblad van een biljart. Een wachtpost buiten loste een waarschuwingsschot en schoot vervolgens drie maal gericht. Hij staakte het vuren toen een inmiddels gegijzelde collega gilde om daarmee op te houden. Hij werd met het mes op de keel gedwongen het dak op te gaan en werd met de dood bedreigd. Hij moest als schild dienen tegen de schietende collega. Ze lieten zich met de gijzelaar vier meter naar beneden zakken en ze kwamen op de Pompstationsweg terecht. Uiteindelijk werden ze gestopt door een gewapende gestichtswacht (de buitenbeveiliging) en de politie.

De vluchters werden in de landelijke afzonderingsafdeling in Maastricht geplaatst. Toen besloten werd dat vier van hen teruggeplaatst zouden worden naar Scheveningen, meldden de bewaarders zich massaal ziek. Daarna werden ze naar inrichtingen elders in het land overgeplaatst. Later bleek dat de acties van de bewaarders ook tegen een of twee collega's waren gericht. Zij zouden omgekocht zijn en medeplichtig aan vorige ontsnappingen.

In augustus 1984 was er een uitbraakpoging in een cel. De bewaarders hoorden dat een gedetineerde bezig was met hakwerk. Uit voorzorg werd door de gemeentepolitie en de marechaussee een cordon gelegd rondom de muren van de gevangenis. De vluchtpoging werd verijdeld.

1985 en 1986 waren ook roerige jaren. In januari 1985 ontsnapte Stanley H. uit de Bijlmerbajes. Hij had vele jaren in de Scheveningse gevangenis gezeten. Veel ophef ontstond toen hij op 26 januari verscheen in het VARA-televisieprogramma 'Sonja op zaterdag'.

Ik zal me Stanley altijd herinneren als degene die ervoor pleitte dat niet alleen moeders, maar ook vaders hun pasgeboren kinderen zouden mogen verzorgen in de gevangenis. Vrij Nederland van 28 mei 1987 schrijft erover. '14 februari kreeg de vriendin van Stanley H. een tweeling (na een bezoek zonder toezicht negen maanden eerder). Hij maakte zich al zorgen vanaf het moment dat hij wist dat het een tweeling zou worden, maar toen de kinderen te vroeg en te licht werden geboren en afwisselend zes of zeven keer in de vierentwintig uur gevoed moesten worden, begreep hij dat zijn hulp geboden was. "Ze staat er in haar uppie voor, dag en nacht. Dat kan ze niet aan." Hij opperde het idee een van de twee meisjes in zijn cel te verzorgen, zoals gedetineerde jonge moeders dat onder dezelfde omstandigheden ook doen. (...) Als er in geen enkele sector van onze maatschappij verschil mag worden gemaakt tussen vrouwen en mannen, waarom dan wel in de gevangenis?'

Een misdadiger is meer dan zijn delict

In februari 1985 was er een ontsnappingspoging die mislukte. Vier gedetineerden van de A-vleugel zaagden de tralies van de sportzaal door. Drie werden op het dak gepakt en de vierde kon nog over de buitenmuur klimmen, maar hij werd in een boom ontdekt en gearresteerd door de politie.

Kort daarop, in mei 1985, deden twee gewapende mannen een mislukte poging de Scheveningse gevangenis binnen te dringen. De portier werd onder bedreiging van een vuurwapen gedwongen zijn sleutels af te geven. Hij werd door een van de mannen onder schot gehouden. De andere man liep naar de binnenportier en dwong hem de deuren te openen. Binnen de gevangenis aangekomen, wist de portier de overvaller van zich af te schudden en een deur achter zich te sluiten. De overvaller vluchtte toen naar de uitgang.

In juli 1985 was er een opstand in de C-vleugel, omdat er geen Chinese maaltijd mocht worden besteld. Leden van de Mobiele Eenheid werden voor de zekerheid op het dak geposteerd. De directie wist de rust te herstellen.

Begin 1986 was er een opstand in de A-vleugel, omdat een gedetineerde per ongeluk door een hoofdbewaarder over de balustrade was geduwd. Hij viel in het vangnet op de eerste verdieping. De bewaarder duwde de gevangene van zich af, nadat deze hem tijdens een woordenwisseling met een stoel had geslagen. De bewaarder werd aan een oog gewond. Er werden enkele toiletten en diverse ruiten vernield. (De Telegraaf, 7 januari 1986)

Panorama meldt in juni 1986 dat op zondag 11 mei 'een heli-copter had moeten worden ingezet bij de ontsnapping uit de Scheveningse gevangenis van Heineken-kidnapper Jan B. en Toos van der Valk-ontvoerder Cat Berro. De eerste poging op moederdag mislukte.'

Zware jongens in de gevangenis van Scheveningen

Op 22 augustus 1986 ontsnapten vier gevangenen. Het ging om Jan B., ontvoerder van Heineken (veroordeeld tot 12 jaar), Franco C., alias Cat Berro, kidnapper van Toos van der Valk (veroordeeld tot 10 jaar) en twee buitenlanders, de Algerijn A.K. en de Joegoslaaf S.K, die voor geweldsmisdrijven in ons land, maar ook in hun geboorteland, nog jarenlange celstraffen tegoed hadden. Misdaadverslaggever Peter R. de Vries was op het moment van de ontsnapping juist op bezoek bij Heineken-ontvoerder Jan B. en zodoende ooggetuige van de verbijsterende gebeurtenissen, aldus De Telegraaf. Zodoende kon De Telegraaf op 23 augustus een ooggetuigenverslag publiceren.

Op 1 september 1986 meldt de Haagsche Courant dat vlak na de ontsnapping alle cellen grondig werden onderzocht op wapens.

Op 5 september 1986 meldt De Telegraaf dat een ex-gedetineerde vier personeelsleden ervan beschuldigt tegen betaling aan de voorbereiding van de vlucht te hebben meegewerkt.

De ontvluchtingen en de geruchten erover brengen veel publiciteit met zich mee. Maar ook protesten van organisaties tegen het beperkte regime en de juridische procedures over plaatsingen (beklagzaken en korte gedingen) brengen de gevangenis veelvuldig in het nieuws. Er is dan ook veel publieke belangstelling voor het leven in De Bunker.

Margalith Kleijwegt van Vrij Nederland brengt er vier weken door. Zij publiceert erover in de bijlage 'Leven met levenslang' (10 mei 1986).

Bezoek zonder toezicht

In de gevangenis kunnen gedetineerden tegenwoordig bezoek zonder toezicht ontvangen van hun vrouw, man, vriendin, vriend en/of kinderen. Dit is niet altijd zo geweest.

In september 1981 startte het eerste experiment in de gevangenis van Scheveningen. Een vroegere advocatenkamer werd huiselijk ingericht met meubels en een bed. De directie had zich in Zweden en Denemarken georiënteerd. Op last van de staatssecretaris van Justitie Scheltema, wordt het experiment na vier dagen beëindigd. Trouw (15 oktober 1981) meldt dat de staatssecretaris 'het principe huldigt dat intieme relaties in de gevangenis ongewenst zijn.'

Enkele maanden later licht de sociaal-cultureel werker van de gevangenis in de Volkskrant (13 maart 1982) het experiment nader toe. Het gaat om veel meer dan seksueel contact. 'Bezoek zonder toezicht is echt niet alleen om seksueel contact mogelijk te maken. Heel veel gedetineerden moeten voor de omgeving ophouden dat ze flink zijn, de beschermer zijn die niet in het openbaar zijn kinderen knuffelt. De bezoekerimte is juist ook voor het gezin, zonder een bewaarder erbij, die alles hoort.'

En gedetineerde John P (30) zegt er in hetzelfde artikel het volgende over:

'Je leeft hier niet alleen met vrijheidsonthouding, maar met veel meer onthoudingen. Je mag je vriendin even een hand geven, een kusje. Dan kan het verstandelijk nog zo mooi worden uitgelegd, maar je groeit wel krom. Je leeft hier op een onnatuurlijke manier. Je mist de aansluiting met de werkelijkheid, terwijl de straf toch ook gericht moet zijn op terugkeer in de maatschappij.'

Zware jongens

Geraakt door de situatie van de gedetineerden was mijn pastorale inzet er sterk op gericht om waar dat kon het leven van deze mensen te delen. Met velen had ik jaar in jaar uit contact, en dat betekende weten wat er in hun leven omging, contact hebben met hun vrouw en kinderen, op de hoogte zijn van hun familieomstandig-

heden en betrokken zijn bij belangrijke levensgebeurtenissen, zoals geboorte en overlijden. We vierden verjaardagen en soms was er een huwelijkssluiting waarin ik samen met de maatschappelijk werker getuige was bij de ambtenaar van de burgerlijke stand en daarna voorging in de dienst.

In Scheveningen zaten zware jongens. Allemaal hadden ze een zwaar misdrijf begaan en de meesten wel meer dan één. Voor velen bestond hun hele leven uit criminaliteit. Maar ieder mens is meer dan de donkere bladzijden uit zijn levensverhaal. In de contacten met die zware jongens heb ik dat ook ervaren. Een misdadiger is meer dan zijn delict. Ik zie het als de bijzondere taak van de predikant dat in hem te ontdekken en hem dat ook te laten ervaren.

Bijdrage aan het leefklimaat in de gevangenis

De persoonlijke situatie van de meeste gedetineerden in Scheveningen was dus uitzichtloos. Daarbij kwam dat er onderling ook geen echte gezamenlijkheid bestond. Dat werd veroorzaakt door hun persoonlijke achtergrond. De meesten konden heel moeilijk in een gewoon gevangenisregime functioneren. Ook waren er grote culturele verschillen. Er waren wel kleine groepjes van bijvoorbeeld Surinamers, Turken, Italianen, Chinezen en woonwagenjongens.

Met verschillende activiteiten probeerde ik in deze gefragmenteerde groep iets gemeenschappelijks te creëren. Ik deed dat door rondom de kerkdiensten vooral ook in te zetten op ontmoeting. De diensten werden gehouden in de sportzaal. We maakten er een gezellige ontmoetingsplek van, met uitgebreid koffiedrinken voor en na de dienst. Vaste prik waren de gevulde cakerollen van Jamin: goedkoop en toch iets bijzonders. De bloemen die in de kerk stonden werden na de dienst uitgedeeld aan de gedetineerden. Er waren altijd veel vrijwilligers en zo nu en dan trad er een koor op.

De gevangenisbevolking moet ook georiënteerd worden op het maatschappelijk leven buiten. Daarom organiseerde ik samen met de sociaal-cultureel werker politieke cafés bij de verkiezingen. Die werden goed voorbereid. De gedetineerden kregen programma's van de partijen en toelichtingen daarop. De helft van de gedetineerdenbevolking nam eraan deel en ook het personeel deed mee. Het was zeer geanimeerd en er was grote betrokkenheid. Het geheel vormde een goed platform voor gedetineerden om zich te uiten en een mogelijkheid voor politici om met gevangenen in debat te zijn en hen te laten zien waar ze voor staan. Toen gedetineerden ook konden gaan stemmen, organiseerden we de mogelijkheden hiervoor.

Verder organiseerden de sociaal-cultureel werker en ik bijeenkomsten waar de hele vleugel aan mee kon doen en waar we gezamenlijk iets goeds aan konden beleven. Het waren ontspanningsbijeenkomsten. Zo waren er regelmatig bingoavonden, met deelname van bijna alle gedetineerden en vrijwilligers. Als prijzen waren er artikelen waar men zelf niet aan kon komen, zoals knuffels voor de kinderen. Maar ook dingen voor henzelf: grammofoonplaten, planten en bloemen. Iedere bingoavond sloten we af met eenzelfde ritueel. Iedereen kende het en speelde het mee. Allemaal kregen ze hetzelfde bingobriefje. Er werd dan geroepen: 'Bovenste rij horizontaal!' Kort daarop had iedereen tegelijk bingo en allemaal stormden ze naar voren, waar een kleine prijs voor iedereen beschikbaar was.

Vaak kreeg ik ook van de gedetineerden ontroerende dingen terug. Ik heb nog altijd twee uit een folder uitgeknipte horloges. 'Voor de dominee van Sint en Piet'. Ik kreeg ze van een Chinees die nooit bezoek kreeg, toen ik op eerste kerstdag 's morgens vroeg alleen met hem een kerstbijeenkomst had.

Zware jongens in de gevangenis van Scheveningen

Uitgeknipte horloges als geschenk

Begin van Exodus

In de gevangenis begonnen we met het justitiepastoraat en de vrijwilligers het werk van Exodus. We wilden ook na de detentie mogelijkheden hebben om ex-gedetineerden op te kunnen vangen. Een Open Huis werd gestart in een kelder onder een flatgebouw. Later werden ook huizen voor begeleid wonen opgericht. In het tweede deel van dit boek wordt de ontwikkeling van Exodus nader beschreven.

De vrijwilligers gingen onder de naam Exodus ook activiteiten *in* de gevangenis ontplooiën. Er werd een Exodus-band gevormd die regelmatig optrad, voor de grote vleugels, maar ook voor groepen van zes personen in De Bunker, waar andere bands niet konden of wilden optreden. Even werd de geslotenheid doorbroken. Zo leverden we een kleine bijdrage om het leefklimaat te verbeteren van extreem gemeenschapsgeschiedte en vluchtgevaarlijke gedetineerden.

Vertrouwen naar meerdere kanten

Als predikant moest ik mij bij wat ik deed altijd bewust zijn van de bijzondere situatie van de gevangenis van Scheveningen. Het ging hier om een gevangenisbevolking met een zwaar crimineel en detentieverleden en een directie en medewerkers die flink onder druk stonden door de voortdurende uitbraakpogingen.

Ik moest het vertrouwen hebben van meerdere kanten: van de gedetineerden, én van de directie en de bewaarders. Aan dat meerzijdige vertrouwen heb ik altijd zorgvuldig gewerkt. Kernpunt daarbij is dat je naar iedereen toe helder bent over wie je bent als predikant, wat je doet en wat men van je kan verwachten. Je moet nakomen wat je afspreekt en voortdurend communiceren over wat je doet. Ik zorgde ervoor dat er nooit vraagtekens konden ontstaan bij mijn doen en laten.

Die vertrouwenspositie naar meerdere kanten komt je als predikant ook van pas bij spanningen tussen gedetineerden en de inrichting. Je kunt dan bijdragen tot de-escalatie.

Aandacht voor de medewerkers

Begeleiding van medewerkers behoort niet tot de taak van de geestelijke verzorging. Toch vind ik dat we ook aandacht voor hen moeten hebben. Gewoon in de dagelijkse dingen, maar zeker ook bij bijzondere gebeurtenissen. Penitentiaire-inrichtingswerkers hebben

een zwaar beroep, met werk op onregelmatige tijden en ook tijdens de feestdagen. Ik heb vaak gemerkt hoezeer ze betrokken zijn bij hun werk. Ze doen werk dat van grote maatschappelijke betekenis is. Ik vond het van groot belang oog te hebben voor hun werk en rekening met hen te houden. Vooral door ook aan hen te denken bij bijzondere activiteiten, zoals bijvoorbeeld met Kerst. Ook voor hen is het Kerst, en ook zij zijn niet thuis bij hun gezin. Die aandacht werd altijd op prijs gesteld. Zo werd ik vaak gevraagd iets te doen of te zeggen als zich iets bijzonders voordeed in de inrichting zoals een afscheid, een jubileum of een sterfgeval. Juist dan wordt de geestelijke verzorging ook voor de medewerkers van betekenis.

Gezamenlijke maaltijd met Kerst

Op de vleugel vroeg een gedetineerde me heel direct om met Kerst een gezamenlijke maaltijd met alle gedetineerden te organiseren. 'Met mensen van buiten erbij, die lui die zondags in de kerk komen'. Hij was een van de leiders van de gedetineerden en stond in hoog aanzien vanwege zijn criminele staat van dienst.

Het was geen simpele vraag, want samen eten gebeurde nooit. Sterker nog: het was ondenkbaar. Het paste niet in het beperkte en strakke regime. Er werd altijd in de cel gegeten. Tussen de middag werd het warme eten rondgebracht, en daarna werd iedereen ingesloten. Ook 's avonds tijdens het avondeten waren de deuren gesloten. Die vraag om samen te eten kon ik dan ook goed begrijpen. Nooit samen kunnen eten, zelfs niet tijdens feestdagen, is vreselijk.

Ik zei hem dat ik het verzoek aan de directie wilde voorleggen, maar dat hij er niet al te veel verwachtingen van moest hebben. Ik vroeg hem of ik erop kon rekenen dat het goed zou verlopen. Hij zei: 'We laten je niet zakken. Daar zorgen we voor.' Ik was ervan overtuigd dat zij dat waar wilden maken en dat het vertrouwen niet zou worden beschaamd.

Ik bracht het verzoek over aan de directie. Het was in de tijd van de vele vluchtpogingen. Ik stelde me erop in dat de directie er niet direct voor zou zijn. Ik zei dat ik er alle vertrouwen in had dat het goed zou gaan en dat ik ervan overtuigd was dat de gedetineerden er medeverantwoordelijkheid voor wilden nemen. Met de mensen van buiten erbij zou het een mooie maaltijd kunnen worden. Het zou ook een heel goede bijdrage kunnen zijn aan de sfeer rondom de kerstdagen. Dat zijn altijd onrustige dagen in de bajes. Het staat dan bol van de spanning.

De directie ging uiteindelijk akkoord. Met de initiatiefnemer en een aantal anderen vormden we een voorbereidingsgroep. Ze hadden op de vleugel alles in de hand, vertelden ze me. Een paar mannen aan wie ze twijfelden hadden ze apart genomen in de toiletten en 'verteld' waar ze zich aan te houden hadden.

Met Kerst waren alle tafels prachtig gedekt met beddenlakens. De leden van de voorbereidingsgroep waren gastheer. Zelf noemden ze het ordedienst. Iedereen van binnen en buiten werd bij binnenkomst welkom geheten. Ze hielden zich met grote nauwgezetheid aan alle afspraken.

Middenin een wereld die altijd bol staat van de spanning werd het even vrede. Even viel, leek het, de gevangenis weg. Ook daarom hadden ze op dát moment geen reden om te vluchten.

Hongerstaking

Veel indruk heeft de langdurige hongerstaking van Alan Reeve op mij gemaakt. Alan was in 1981 uit de Broadmoorgevangenis in Engeland, waar hij een lange gevangenisstraf uitzat, gevlucht. Op 6 augustus 1982 schoot hij in Amsterdam toen hij werd achtervolgd een politieagent dood. Hij werd daarvoor tot 15 jaar gevangenisstraf veroordeeld.

Alan beschreef zijn leven in tehuizen en gevangenissen in zijn boek 'Notities uit een wachtkamer'.

Zware jongens in de gevangenis van Scheveningen

Alan Reeve was een bestudeerd man. In 1988 deed hij zijn doctoraal examen politicologie in de Scheveningse gevangenis. Hij studeerde af aan de Leidse Universiteit met een scriptie, getiteld: 'The political psychology of socialization: a radical contextualizing commentary'. Hij kreeg er een 9 voor.

Het ging in zijn scriptie om de natuurlijke ontwikkeling van kinderen. Hij stelt daarin: 'Het gaat bij de opvoeding om de kwaliteit van het gebodene; het beantwoorden van een vraag van dat kind, maar dan wel een antwoord dat het kind voldoende ruimte laat om zichzelf te ontwikkelen.' (Mare, 18 februari 1988).

Ik bewaar goede herinneringen aan Alan. We hebben vele boeiende gesprekken gevoerd over geloof, politiek en maatschappelijke onderwerpen. Na een uitbraakpoging op de C-vleugel op 16 februari 1985 werd een aantal gedetineerden, onder wie Alan Reeve, in De Bunker geplaatst, in het zwaardere regime. Alan was het daar niet mee eens. Om zijn bezwaar kracht bij te zetten ging hij in hongerstaking⁶. De hongerstaking van Alan Reeve werd nationaal bekend. Hij kreeg buiten de gevangenis steun van actievoerders die zich positioneerden op de gevangensmuur aan de Pompstationsweg

Er was veel aandacht voor in de pers. Alan Reeve zag zijn strijd als een politieke zaak, een kwestie van principe. Hij stelde dat de beslissing tot plaatsing op de B-vleugel van hem en de andere betrokkenen op politieke gronden gebaseerd was. De gevangenisdirecteur zei in een interview dat hij het heel goed mogelijk achtte 'dat Reeve de bijna uitzichtloze hoeveelheid jaren van nog komend gevangenschap niet meer zich zag zitten. De strijd van een wanhopige.'⁷

In de loop van de hongerstaking ontstonden er vragen over dwangvoeding, een eigen vertrouwensarts en een laatste foto van de hongerstaker voor zijn familie. De overheid vreesde precedentwerking. De landsadvocaat nam het standpunt in dat hij iets af-

⁶ Voor de beschrijving baseer ik mij op Steungroep Alan Reeve, 'Hongerstaking Alan Reeve 25-2-85 tot 19-4-85', Steungroep Alan Reeve, Amsterdam, en op artikelen uit Trouw, de Haagsche Courant en Algemeen Dagblad.

⁷ Haagsche Courant, 16-4-1985.

dwong waarop hij geen recht had. De Coornhertliga, de Vereniging voor Strafrechthervorming en anderen noemden de houding van Justitie star en keurden die af. Alans toestand ging snel achteruit. De pers schreef over hartklachten en een verslechtering van zijn gezichtsvermogen. Alan beëindigde na 54 dagen zijn hongerstaking, net op tijd. Ik was in het ziekenhuis aanwezig en zag van een afstand hoe hij het eerste voedsel weer tot zich nam. Dat was een enorme opluchting.

Beide partijen gaven een eigen verklaring over de beëindiging van de hongerstaking. Volgens een woordvoerder van het Ministerie van Justitie waren er geen garanties gegeven dat de Brit zou worden teruggebracht naar de A-vleugel van de gevangenis (met een minder streng regime). In een verklaring die namens Reeve werd uitgegeven zei hij dat hij een schriftelijke garantie had gekregen eind augustus naar de A-vleugel teruggeplaatst te worden (Trouw, 20 april 1985).

Criminele carrière

Ik vond het heel erg dat jongens die ik kende van de jeugdafdeling in 's-Hertogenbosch en van de jeugdgevangenis Vught een heel snelle criminele carrière maakten. Op jonge leeftijd kwamen de eersten in de zwaarste gevangenis van Scheveningen terecht. Zo kwam ook Alex, de tekenaar en gitarist, die ik voor het laatst gezien had in de stationsrestaurant in 's-Hertogenbosch, weer vast te zitten. Hij werd weer een van mijn kerkgangsters. Iedere week vroeg hij om een persoonlijk gesprek. Het kon geen week overslaan. Wat mij in hem bleef boeien was zijn harde buitenkant en tegelijk zijn uiterst gevoelige binnenkant. Ik heb prachtige gedichten van hem gekregen, geschreven in een heel mooi handschrift. Of hij ze allemaal zelf geschreven heeft weet ik niet; in ieder geval liet hij zijn gevoelens erdoor spreken.

Een van zijn gedichten heeft als titel 'Eenzaamheid'.

Eenzaamheid

*De stilte om me heen
niemand om mee te praten
verlaten door alles en iedereen
niets kan meer baten
de eenzaamheid voel ik in me groeien
ik heb niemand meer, niets kan mij meer boeien
en 's avonds bid ik tot de heer,
ik bid om nieuwe hoop,
om het wegnemen van die eenzaamheid,
want gezelschap is niet te koop
dat is een feit maar hoe lang moet ik nog wachten
hoe lang duurt nog die pijn
die vraag groeit in mijn gedachten
wanneer zal het over zijn.*

Niet uit elkaars genade vallen

Andrew was een Engelsman die tot twaalf jaar veroordeeld was. Hij had een zwaar levensdelict begaan: iemand gedood. Hij liep altijd in militaire kleding. Andrew was een in zichzelf gekeerde man. Toen hij in de gevangenis kwam kreeg ik geleidelijk aan meer contact met hem. Hij kreeg nooit bezoek of post. Hij had ook geen behoefte aan contacten, zei hij. Stukje bij beetje vertelde hij mij zijn levensverhaal. Op een keer ging hij heel diep, hij gooide alles eruit. Hij was in het Engelse leger opgeleid tot terreurbestrijder van de IRA. Er werd dan een film gedraaid met hoofden van mensen aan de lopende band. Hij werd erin getraind in de film zoveel mogelijk hoofden te raken. 'Het heeft alle gevoel uit me weggehaald. Als je daar gevoel bij zou hebben, zou je kapot gaan.' Later kwam hij bij het Engelse leger in Duitsland terecht, deserteerde en raakte verslaafd aan harddrugs.

Wekelijks sprak ik hem, soms maar even, dan weer wat langer. Zo nu en dan raakte hij helemaal vast in zichzelf. Een enorme spanning hoopte zich dan in hem op. Hij stond dan op ontploffen. Dan vroeg hij of ik bij hem wilde zijn: zomaar zitten op mijn kamer. Er hoefde niets gezegd te worden: het licht uit en Andrew met een zonnebril op. Hij kon het licht in zijn ogen niet verdragen.

Andrew kwam nooit naar de kerk. 'Ik vind het leuk om met je te praten, maar naar de kerk gaan zie ik niet zitten. Ik weet niet hoe dat gaat.' Het leek me toch goed voor hem om meer contacten te hebben, ook met mensen van buiten. Een keer vertelde ik hem dat er een groep ouderen uit het verzorgingshuis Uitzicht als gasten de kerkdienst zouden bezoeken. En terloops vroeg ik hem of hij me wilde helpen hen te ontvangen. Ik verwachtte eerlijk gezegd dat hij dat niet zou zien zitten en niets zou zien in mensen die hij niet kende. Tot mijn verbazing zei hij spontaan: 'Ik houd van oude mensen. Ik voel me altijd bij hen op mijn gemak. Dat was vroeger al zo.' En hij zei ook direct dat hij zeker zou komen. Voor de zekerheid voegde hij eraan toe dat het maar voor één keer zou zijn.

Toen onze gasten er waren zag ik al snel dat hij met hen in gesprek ging en koffie voor hen haalde. Zijn zorgzame kant werd ineens zichtbaar. Tijdens de dienst had ik een ontroerende ervaring die ik nooit zal vergeten. Het was in de adventstijd. Op de liturgie stond het lied 'Licht dat ons aanstoot in de morgen' van Huub Oosterhuis. Tijdens het zingen keek ik even naar Andrew en ik zag zijn lippen mee bewegen bij de laatste zinnen 'dat wij niet uit elkaars genade vallen en doelloos en onvindbaar zijn.'

Hij heeft daarna geen kerkdienst meer overgeslagen.

Andrew bleef z'n aanvallen van depressiviteit houden. Zijn toestand werd ook steeds erger. De medicijnen werkten niet meer. Bewaarders, die heel wat gewend waren, konden het niet meer aan. Uiteindelijk werd hij tijdelijk overgeplaatst naar de Forensische Observa-

tie en Begeleiding Afdeling (FOBA) in de Bijlmerbajes. We namen afscheid van elkaar en met tranen in z'n ogen vroeg hij me of ik hem daar ook wilde komen opzoeken.

Op de FOBA werd ontdekt wat er met hem aan de hand was. Hij bleek een zeer zeldzame vorm van epilepsie te hebben. Er werd zorgvuldig gezocht naar medicatie. Bij mij riep deze diagnose ook vragen op naar het delict waarvoor hij veroordeeld was. Zou hij ook toen al last van deze aandoening gehad hebben, zonder dat het bij zijn strafproces door iemand werd onderkend?

Met nieuwe medicatie kwam Andrew terug in Scheveningen. Zolang hij zijn medicijnen nam ging het redelijk. Om het laatste deel van straf te ondergaan, werd hij overgeplaatst naar de Van Mesdag Kliniek. Dit gebeurde op basis van een artikel dat regelde dat iemand met een lange gevangenisstraf voor het laatste deel van de straf naar een TBS-kliniek kon worden overgeplaatst. Zo nu en dan bezocht ik hem daar. Ook de vrijwilligers van de kerk in Scheveningen bezochten hem daar. Behoeftte aan een geestelijk verzorger daar had hij niet, zei hij. Hij had z'n eigen dominee uit Den Haag. En als hij wel eens in afzondering zat omdat hij tegen de regels inging, vroeg hij mij om te komen. We namen dan de tijd om een uitweg uit z'n isolement te zoeken. En we liepen samen over de luchtplaats. Na een paar uur ging het dan wel weer.

Uit de Van Mesdag Kliniek werd hij – hoewel zijn straf er nog niet helemaal op zat – plotseling ontslagen en op de boot naar Engeland gezet. Er was geen gelegenheid meer om afscheid te nemen. Later zou ik hem buiten weer terugzien.

Vader en kinderen

In de B-vleugel zat Guy. Ik kende hem nog uit 's-Hertogenbosch: een man met een lange criminele carrière en nog een flink aantal jaren gevangenisstraf voor de boeg. Hij had een briefje voor me ingeleverd met daarop als reden vermeld 'bezoek van kinderen'. Toen ik bij hem

op zijn cel kwam, begon hij direct over zijn kinderen. ‘U weet dominee, Brenda en ik zijn van elkaar af. In het begin kwam ze de kinderen nog wel eens brengen. Maar daar is ze nu al een tijd mee gestopt. We hebben geen contact meer met elkaar. Nou dacht ik: zou er niet iemand van de kerk zijn die hen hier een keer vanuit Limburg naartoe kan brengen?’ Ik informeerde hier en daar, maar het lukte me niet om op korte termijn iemand te vinden. Ik besloot de kinderen zelf te gaan halen. Brenda wilde wel meewerken en mijn vrouw en ik haalden de kinderen op in Roermond. Het waren leuke kinderen. Ze waren erg zenuwachtig. Ze keken ernaar uit om Guy te zien. Ze wilden ook iets voor hem meenemen: patat met curry. In Scheveningen aangekomen liepen we hand in hand vanaf de parkeerplaats naar de gevangenis. Bij de portier moesten er allerlei plichtplegingen worden gedaan. Ik voelde me een beetje familie toen ik als ‘bezoek voor een gedetineerde’ door de portier ingeschreven moest worden. Toen we met patat en al door een paar deuren gegaan waren, stond Guy te wachten. Het was een hartelijke ontmoeting, ontroerend om te zien. Ze vlogen hem om de hals. En springend gingen ze met hem mee naar binnen, naar een kleine bezoekruimte die door Guy een beetje was aangekleed.

Toen ik terugkwam was het een vrolijke boel. Guy had alles gedaan om het leuk voor zijn kinderen te maken. Toen ze afscheid van elkaar namen, werd het stil. De deur ging open en ze kwamen er doorheen. Ik nam hen bij de hand. Nadat de deur dichtgegaan was, stond Guy aan de ene kant en de kinderen stonden aan de andere kant met hun neus tegen het raampje gedrukt. En ze konden elkaar niet bereiken. Toen voelde ik zelf ook even wat gevangen zijn betekent, en het afgesloten zijn van degenen die je lief en dierbaar zijn.

Een veer van een vogel als geschenk

De Oost-Europeaan Milan stond bekend als een keiharde man. Bij vluchtpogingen en ontvluchtelingen ging hij voorop. Hij had bij de vluchtpoging in februari 1983 een bewaarder gegijzeld en hem een

mes op de keel gezet. Hij verklaarde later bij de politie dat hij de als schild gebruikte bewaarder ook zonder pardon zou hebben gedood als de man tegengewerkt zou hebben (Trouw 22-7-83). Die hardheid straalde hij ook uit. Hij liep altijd op laarzen met ijzeren beslag en hij had een verwilderde blik in zijn ogen. Zijn levensfilosofie was eenduidig: je moet voor jezelf opkomen, anders ga je kapot in deze wereld.

Regelmatig kwam hij op mijn kamer in 'het Gouden Laantje', vernoemd naar de veronderstelde salarissen van de directieleden en de hulpverleners die er zaten. Milan kreeg nooit bezoek. Hij kwam iedere zondag in de kerk. Zo nu en dan bemiddelde ik voor een bezoek van een orthodoxe priester. Die kwam speciaal voor hem en nog een andere Joegoslaaf. Milan vertelde met heimwee over zijn geboorteland. Altijd ging het ook wel even over zijn kanarie, waar hij dol op was. Toen zijn kanarie doodgegaan was, zat hij diep in de put. Omdat hij zelf niet aan een nieuwe kanarie kon komen en hij ook geen bezoek had, bestelde ik er een voor hem. Ik gaf hem die, uit de kerkkas betaald, voor zijn verjaardag. Het was een topper, een zogenaamde waterslager. 'Die gaat zingen, dominee: zo mooi!' Kort daarna zei hij dat hij een grammofoonplaat nodig had om hem te leren zingen. Kunt u daarvoor zorgen? Ik zei dat dat niet kon, zo kort na z'n verjaardag.

Een veer van de vogel als geschenk van Milan

Een misdadiger is meer dan zijn delict

Een paar weken later bij de bingo heb ik de plaat bij de prijzen gedaan. Ik wist zeker dat die linksom of rechtsom bij hem terecht zou komen.

Op mijn verjaardag gaf hij mij een veer van zijn kanarie. Ik vond het ontroerend zoiets persoonlijks van hem te krijgen. Ik heb hem nog! Milan kon heel goed schilderen. Hij maakte prachtige madonna's in mooie kleuren. Ik heb er een van hem in mijn studeerkamer hangen. Heel bijzonder, die plooiën in de mantel. Om in te schuilen...

Madonna van Milan

Opvallend was dat hij heel betrokken was bij het organiseren van ontmoetingsactiviteiten voor gedetineerden. Zo organiseerden wij op zijn initiatief en met zijn medewerking een culturele bijeenkomst in de sportzaal. Alle nationaliteiten konden er een bijdrage aan leveren. Er was muziek en er was gezorgd voor een uitwisseling van zelfgemaakte gerechten.

Milan was altijd heel ontspannen in het contact met de kerkvrijwilligers van buiten. Je zag zijn hardheid bijna ontdoen.

Toen zijn straf erop zat en hij zou worden uitgeleverd aan België, organiseerde ik een afscheidsbijeenkomst voor hem met de vrijwilligers. Hij was één met hen geworden. Bij het afscheid zag ik voor het eerst tranen in zijn ogen.

Een tijd nadat hij was uitgeleverd, kreeg ik op mijn huisadres een oproep van de procureur-generaal bij het Hof van Appèl in Brussel om te getuigen in een zaak tegen Milan. Ik begreep er niets van. Het leverde wel financieel iets op. Er stond bij: 'Het getuigenloon is betaalbaar onmiddellijk en zonder korting.' Bij navraag bleek het te gaan over de vraag of ik gehoord wilde worden als moraliteitsgetuige voor Milan ten behoeve van het Hof in België. Dit is een inhoudelijk onderzoek naar iemands moraliteit, met als doel om meer inzicht te krijgen in de persoon van de verdachte. Ook bleek mij dat het getuigenis ook afgenomen kon worden door een rechter-commissaris in Nederland. Natuurlijk kon ik dit niet buiten Milan zelf om doen. Met veel moeite heb ik telefonisch contact met hem gekregen in een gevangenis in België en hem de vraag voorgelegd. 'Natuurlijk moet je dat doen', zei hij, 'je bent toch mijn dominee en jij weet wie ik ben.'

Een uur lang heb ik met een rechter-commissaris gesproken en ik heb verteld hoe ik Milan in Scheveningen heb ervaren. Na afloop zei ze: 'Een mooi verhaal. Er is veel over hem geschreven. U vertelt over een heel andere kant van hem die nergens voorkomt. Het is goed dat deze kant van hem ook vast komt te liggen in het dossier.'

Weerzinwekkende delicten

Ik zag Hans voor het eerst in een kerkdienst in het huis van bewaring. Hij was pas binnengekomen en ik wist nog niets van hem.

Toen hij binnenkwam in de kerkzaal stond het grootste deel van de kerkgangers op en ging terug naar de vleugel. 'Met die vent willen we niet in de kerk zitten!' riep iemand. Met de achterblijvers hield ik de kerkdienst. Later hoorde ik dat hij voor een geruchtmakend delict met een kind was veroordeeld.

Wat moest ik hiermee aan? Voor wie moest ik kiezen? Voor hem, of voor degenen die de kerkdienst hadden verlaten? We kunnen elkaar toch niet belemmeren om voor het aangezicht van God te komen? Bij God is er toch geen onderscheid? Ik wilde eigenlijk niet wijken voor excommunicatie. Hier is het hart van het evangelie aan de orde. In de wereld van God hoort ieder mens, hoe afschuwelijk zijn delict ook is, erbij.

Dit is een verheven gedachte, maar hoe moest die in de praktijk functioneren? Moest ik uiteindelijk alleen nog met hém een kerkdienst houden? Als een demonstratie van waar het in het evangelie om gaat?

Het dilemma loste zichzelf op, omdat hij de week erna voor zijn eigen veiligheid werd overgeplaatst naar De Bunker. Hij kwam eerst terecht op een kleine afdeling met heel zware jongens. Daar werd hij vrijwel direct in elkaar geslagen. Uiteindelijk kwam hij op de B-3 terecht, een afdeling waar onder meer langgestrafte zedendelinquenten zaten.

De kerkdiensten die voor zijn afdeling werden gehouden met de grote gevangenisvleugel durfde hij niet meer te bezoeken. Hij stond nog maar aan het begin van een heel lange gevangenisstraf: 20 jaar plus TBS. De dader van een afschuwelijk delict: door iedereen met walging bekeken, in de samenleving en ook in de gevangenis.

'Wat doet het jou als iemand een vreselijk delict heeft begaan?'

werd mij vaak gevraagd. Als ik van die delicten hoor, heb ik dezelfde weerzin als iedereen. En ik voel dezelfde verontwaardiging over hoe iemand zo iets kan doen. En toch...wanneer ik die mensen persoonlijk ontmoette, ontstond er ook ruimte om in de 'dader van een afschuwelijk delict' een *mens* te zien. In de dagelijkse omgang in de gevangenis gaan mensen minder samenvallen met hun delict. Je krijgt meer contact met de mens in z'n geheel. Je leert in de praktijk dat iemand altijd meer is dan zijn delict. En bovendien: de predikant als dienaar van God moet er kunnen zijn – wat iemand ook heeft gedaan – als vertegenwoordiger van de Goede Herder die de mens zoekt en draagt tot in alle uithoeken van zijn bestaan.

Hans kreeg nooit bezoek. Ik ging met hem aan de slag om te proberen iets van contacten op te bouwen. De eerste keer was dat op zijn verjaardag. Er zou zeker niemand op bezoek komen. De enige die hij kon bedenken om uit te nodigen was zijn advocaat. Het eerste jaar in de gevangenis hebben we met z'n drieën met een fonduemaaltijd in een bezoekkamertje zijn verjaardag gevierd. Een jaar later waren er een paar mensen meer bij: twee mensen die hij nog kende van heel vroeger, de maatschappelijk werker en de pater. En er was door hemzelf veel meer gedaan aan de voorbereiding. Hij had zich goed gekleed en hij was ook zelf meer aanwezig als gastheer.

Een kindje gevonden

Helemaal over de rooie kwam Erik binnen. Ook in de gevangenis was hij een 'echte junk' gebleven, met lang vettig haar en een ingevallen gezicht. De drugs hadden hun sporen onuitwisbaar achtergelaten. 'Ik kan Heleen niet bereiken, ze is nergens te vinden. En ik weet niet hoe het met m'n dochttertje is!'

Zijn vrouw was zwaar verslaafd. Hij was bang dat z'n dochter van net een jaar aan haar lot werd overgelaten. Alle telefoonnummers die hij had heb ik hem laten bellen, maar niemand wist iets

over haar. Alleen dat er thuis niet werd opgedaan en dat de gordijnen dicht zaten.

De volgende ochtend vroeg begonnen we opnieuw met bellen, ook nu weer zonder resultaat. We besloten dat ik naar de politie zou gaan om de woning binnen te gaan. Toen we er binnenkwamen troffen we te midden van een onbeschrijflijke puinhoop het kindje in haar ledikantje aan. Zo te zien was ze al langere tijd alleen. Ze was heel blij ons te zien. Van de moeder ontbrak ieder spoor. Het meisje werd tijdelijk ondergebracht in een kindertehuis.

Een doop buiten de gevangenis

Karel was tot twaalf jaar veroordeeld vanwege een levensdelict. Hij was een laagbegaafde man, geen grote initiatiefnemer in het kwaad, maar een echte meeloper. Iedere week kwam zijn moeder op bezoek. Karel was er zeer bedreven in om alle hulpverleners die er waren ergens voor in te schakelen. Hij was een beste man, maar je kon ook dol van hem worden als weer eens bleek dat hij ook jou had ingeschakeld voor iets waar een andere collega al intensief mee bezig was. Uiteindelijk hadden we onderling een speciale afstemming bij zijn verzoekbriefjes.

Karel was een trouw bezoeker van de kerkdiensten. Toen hij al een tijdje bij ons zat, zei hij dat hij gedoopt wilde worden. Hij kwam in de kerk, maar hij wilde er ook helemaal bijhoren. Van een vrijwilliger had hij gehoord dat je je dan kon laten dopen. Ik vond zijn doopvraag heel mooi en ook de reden die hij ervoor gaf. Het was belangrijk voor hem, want de doop is een teken van Gods verbondenheid met jou in alle omstandigheden. En het betekent ook dat er dan mensen zijn bij wie je hoort en met wie je verbonden bent. Je bent lid van de gemeente van de Heer.

Toen we er verder mee bezig gingen, kwamen er ook allerlei praktische dingen ter sprake. Ik vertelde hem dat als je als volwassene gedoopt wordt, een voorbereiding gebruikelijk is. Dat heet ca-

techisatie en dat is een inwijding in het christelijk geloof. Je geloof belijden is een belangrijke stap in je leven en je moet dan ook weten waar het om gaat.

Karel wilde graag de catechisatie gaan volgen. Ik vroeg hem ook hoe hij zich de doop had voorgesteld: in de kerk in de gevangenis of in de kerk buiten de gevangenis. In dat laatste geval zou er een strafonderbreking aangevraagd moeten worden. Het verwonderde mij niet dat Karel het liefst buiten de gevangenis gedoopt wilde worden. Ik zou onderzoeken of dat mogelijk was, maar ik vertelde hem erbij dat hij er maar niet op moest rekenen dat het zou lukken.

Ik bracht de wens van Karel in bij het overleg met de staf, en ook mijn voorstel om hiervoor strafonderbreking aan te vragen. Mijn argument was dat het ging om een nieuw geestelijk tehuis in een gemeenschap van mensen waar hij bij ging horen. Het was dus een vorm van resocialisatie. De staf was enthousiast en wilde het zeker steunen als het zover was. Ze hadden er allemaal ook al uitgebreid van Karel over gehoord. Zoals altijd had hij het voorbereidende werk ook zelf al grondig ter hand genomen. Ook de directie ging erachter staan.

De wekelijkse catechisatie kwam op gang. Ik had daarvoor een vrijwilliger gevraagd die wekelijks enkele dagdelen pastorale assistentie gaf, een gepensioneerde conrector van een Haagse scholengemeenschap. De catechisatie verliep voorspoedig. Er was een programma gemaakt aan de hand van evangelieverhalen. Zo kon de kern van het christelijke geloof heel laagdrempelig worden overgebracht. Karel deed serieus mee.

Toen de kerkelijke instemming met de doop en de belijdenis kwam, werd de strafonderbreking aangevraagd, en na enige tijd tot ieders verbazing toegekend. Karel mocht eruit van zaterdagmiddag twaalf uur tot zondagmiddag 5 uur.

De doop zou plaatsvinden in de Valkenboskerk, de kerk waaraan ik als predikant verbonden ben. Van het begin af aan deed ik de

voorbereiding samen met de pater van de gevangenis. Die voorbereidingen moesten helder en duidelijk zijn, want Karel was iemand die telkens nieuwe dingen bedacht.

We spraken dan ook af dat we voor de 29 uur dat hij naar buiten zou gaan een vast programma zouden maken. De avond en de nacht zouden worden doorgebracht bij een gastgezin van de kerk. Ook zijn moeder zou daar 's avonds worden uitgenodigd. We vonden het risico dat hij 's nachts zou gaan stappen in Den Haag te groot als hij bij zijn moeder thuis zou overnachten. Met Karel spraken we af dat hij alle wensen die hij had van te voren zou inbrengen, maar dat er tijdens het verlof geen onverwachte dingen konden gebeuren.

Al zijn wensen werden gehonoreerd: kleren kopen bij C&A, een patatje eten en na de doop een maaltijd in het Open Huis van Exodus, met vrijwilligers uit de kerk en enkele goede bekenden.

Een paar dagen voor het verlof werd ik naar de afdeling van Karel geroepen. Hij had nog één grote wens. Een wandeling door een winkelstraat met een bouvier. Dan kon hij zichzelf in de winkelruiten zien met die hond. Dat deed hij vroeger ook altijd. Ook dat kon worden geregeld. De organist van het huis van bewaring had een grote zwarte bouvier. En Karel was hartelijk welkom.

Op zaterdagmiddag gingen de pater en ik Karel halen. We hadden afgesproken alles samen te begeleiden. Karel was bloednerveus. Eerst naar de stad, dan patat eten en daarna naar C&A. 'Ik wil een zwart jasje met een grijze broek en een wit overhemd, net als de pater'. We slaagden prima, alleen de broek was te lang. Die kon zijn moeder wel korter maken, dacht Karel. Toen we buiten kwamen, schrokken we toen hij ineens nergens meer te bekennen was. Al gauw zagen we hem weer. Hij liep heen en weer bij een bloemenkraam, met zijn armen vol bloemen. Voor z'n moeder.

In de loop van de middag wandelden we met de bouvier op de Dierenselaan. Daarna gingen we naar het gezin, waar de maaltijd al klaarstond. Het hele gastgezin was aanwezig, evenals de moeder van Karel. Aan het eind van de avond brachten we zijn moeder

naar huis. Karel ging mee om weer even thuis te kijken. Ik kon hem er nog net van weerhouden om het enorme aquarium dat in de hal stond leeg te halen en van nieuw water te gaan voorzien. Daarna gingen we weer naar het gastgezin. Moeder zou z'n broek nog korter maken.

Op zondagmorgen gingen we Karel ophalen. Toen we aankwamen was hij er niet! De vrouw des huizes zei dat Karel en haar man al een tijdje weg waren om te gaan wandelen. Ze hadden al lang terug moeten zijn. Eerlijk gezegd zag ik op dat moment de krantenkoppen al voor me: 'Gedetineerde ontsnapt, vlak voor doop'. We reden de buurt uit om te zoeken. Gelukkig vonden we hen snel. Het was wat uitgelopen. De tijd begon te dringen. We moesten eerst nog zijn moeder ophalen en Karel in z'n nieuwe kleding helpen. Toen we in de auto stapten zei hij: 'We moeten nog even langs de Hoefkade om mijn correspondentievriendin en haar dochtertje op te halen. Die willen er ook graag bij zijn. Ik heb gezegd dat we hen wel even komen halen.' Via de Hoefkade kwamen we enkele ogenblikken voor de aanvang van de dienst in de Valkenboskerk aan. Vlak voor het uitstappen kon de pater nog net het prijskaartje uit de kraag van Karels colbertjasje trekken.

De doopdienst was indrukwekkend. Voor een ogenblik waren 'de muren afgebroken'. Een nieuwe gemeenschap, waarin hij met heel zijn levensgeschiedenis opgenomen was, opende zich voor Karel.

De kerk zat vol. Voorafgaand aan zijn doop deed Karel belijdenis van zijn geloof. Ontroerd was ik bij het slot van de belijdenisvraag. 'En verlangt u met de gemeente verenigd rondom Schrift en Tafel, de Heer te dienen in de opbouw van zijn kerk en de komst van zijn Rijk?' Toen ik hem aankeek, zei hij luid en duidelijk: 'Ja!' Daarna doopte ik hem tegelijk met een paar kleine kinderen.

Na de dienst waren er felicitaties en goede wensen van de kerk-gangers. Met de doopmaaltijd, waaraan zo'n dertig gasten deelnamen, werd de dag afgesloten. Ik moest wat eerder weg om de kerkdienst in de gevangenis te gaan leiden. Toen we net begonnen waren

Een misdadiger is meer dan zijn delict

kwam Karel de kerk binnen met de pater. 'Daar ben ik weer!', riep hij. Hij zag er stralend uit.

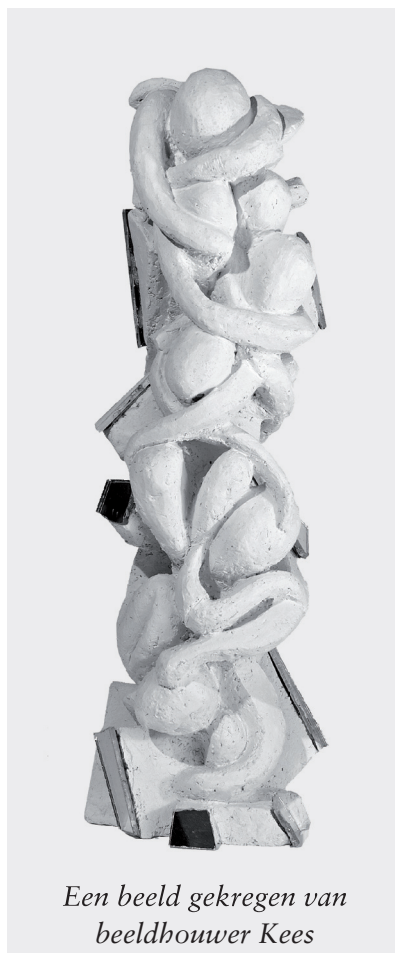
Beeldhouwer

Kees is een diepe denker en een getalenteerd kunstenaar. Hij maakt prachtige beelden. Al zijn gevoelens zijn erin verwerkt. Hij zat een heel lange gevangenisstraf uit.

Bij mijn 25-jarig jubileum als gevangenispredikant kreeg ik een beeld van hem: in elkaar gedoken mensen met gebogen hoofden die op elkaar staan, maar elkaar ook omarmen. De uitersten van het leven werden hierin zichtbaar. Het beeld liet zien hoe mensen elkaar breken en elkaar heel maken.

In de gevangenis had hij een beeld gemaakt dat was uitgebeiteld uit een spoorbiels: ook allemaal mensenfiguren in de verdrukking. Toen ik er in de gevangenis een keer met hem over sprak, zei hij dat het eigenlijk één groot gebed was. Een gebed om ontferming.

Bovenop dat houten beeld had hij een plat vlak gemaakt. Daar kon iets op staan, zei hij. 'Daar bovenop moet nog iets van opstanding komen. Dat ge-

Een beeld gekregen van beeldhouwer Kees

bed om ontferming moet nog op iets uitlopen. Of dat er ooit nog van komt, moeten we maar zien’, zei hij erbij. ‘Ik ben daar nog niet aan toe.’

Zorg van gedetineerden voor ouderen en zieken

Evenals in 's-Hertogenbosch werkte ik in Scheveningen ook aan een diaconaal project met gevangenen. Samen met een paar gedetineerden bedachten we een project voor ouderen. Op de crea-afdeling werd aardewerk gemaakt, waaronder bloempotten en vazen. En een van de gedetineerden had altijd als hobby het kweken van planten gehad. Het idee ontstond om ouderen in een verzorgingshuis op hun verjaardag een plantje in een mooie aardewerken pot te brengen. Toen ik het idee met de directie besprak, werd er op het Gouden Laantje direct een ruimte voor het kweken van de planten beschikbaar gesteld. Ik nam contact op met de activiteitenbegeleidster van een verzorgingshuis in Den Haag. Zij reageerde enthousiast. Kort daarop kregen de bewoners van het verzorgingshuis op hun verjaardag de verjaardagsgroet uit de gevangenis. Ze werden in de kerkdienst bij de ‘dienst van de gaven’ verzonden met een briefje erbij:

Namens de kerkgemeenschap in de gevangenis van Scheveningen wil ik u hartelijk feliciteren met uw verjaardag. Wij sturen u hierbij als geschenk een plantje uit onze eigen kwekerij. Met hartelijke groet (was getekend door één van de gedetineerden).

Kerststukjes voor een verpleeghuis

Een ander project ontstond vanzelf. Een aantal weken voor Kerst kreeg ik een telefoontje van een diaken van de kerk van Scheveningen. Ik had kort daarvoor in hun kerk een lezing gehouden. Ze

vroeg mij of ze het goed begrepen had dat de kerk ook een beroep op gedetineerden kon doen om mee te helpen bij het maken van kerststukjes voor chronisch zieken. Ik zei dat dat precies de spijker op de kop sloeg. Gedetineerden zijn niet alleen onderwerp van zorg, maar het zijn volwassen sterke mensen die ook een zinvolle bijdrage aan kerk en samenleving kunnen leveren. We maakten afspraken en zij zou een aantal diakenen verzamelen om met de gedetineerden aan de kerststukjes te werken. Een flink aantal gedetineerden van de B-vleugel was enthousiast. Er heerste die middag een geweldige sfeer en er werd met veel toewijding gewerkt. Aan het eind van de middag konden de diakenen van buiten twintig kerststukken in een verpleeghuis aan de Scheveningseweg bezorgen. ‘Ze zijn vooral bestemd voor mensen die nooit bezoek krijgen’, werd er gezegd toen ze weggebracht werden.

Het was mooi dat er daarna ook in het verpleeghuis iets gebeurde. Een aantal van de mensen die een kerststuk hadden ontvangen maakten met hun activiteitenbegeleider kaartjes met daarop geschreven ‘Bedankt’. Die kaartjes kregen een bijzondere plaats op het prikbord in de cel.

Nog nooit zo veilig een trap afgelopen

In het verzorgingshuis waar wekelijks de plantjes werden bezorgd ontstond de vraag of men iets terug zou kunnen doen. Iemand stelde voor om een kaart te sturen. Maar anderen vonden dat je zoiets bijzonders niet met een kaart kon afdoen. ‘Laten we daar een keer naar de kerk gaan’, werd er geopperd. ‘Dat kan niet, want op zondag hebben we toch onze eigen kerkdienst?’, antwoordde iemand anders. ‘Nou, als je nu ergens moet zijn, is het wel daar’, zei een derde. ‘Jezus heeft toch gezegd: “Ik ben in de gevangenis geweest en gij zijt tot mij gekomen”.’ Dat gaf de doorslag en er werd een afspraak gemaakt. Een groep van zes ouderen zou de kerkdienst gaan meemaken. De oudste was 88 jaar en de jongste 82.

Zware jongens in de gevangenis van Scheveningen

De zondagochtend dat ze zouden komen, was ik wel wat gespannen. Hoe zou het gaan? Hou zouden de mannen het vinden? Zouden ze wel contact krijgen? Het loste zich vanzelf op.

Om in de sportzaal te komen waar de kerkdienst gehouden werd, moest je een steile trap af. Een van de dames liep met een stok en ze durfde de trap niet af. Op datzelfde moment kwamen de mannen van de vleugel naar de kerk. Het was een luidruchtige boel. Ze hadden hun mouwen opgestroopt zodat je de tatoeages goed kon zien. En als je het hen zou vragen, ging er natuurlijk niemand naar de kerk omdat-ie geloofde, maar voor de koffie en de mensen van buiten. Eén van de mannen, Dennis, zei toen hij de oude dame boven aan de trap zag staan: 'Geef mij maar een arm, moeder'. En gearmd gingen ze samen de trap af. Alles verliep goed en er was direct geanimeerd contact bij de koffie.

Na de dienst wachtte dezelfde man de dame weer op. Ze gaven elkaar weer een arm. Toen ze bovenaan de trap kwamen, zag ik het gebeuren: ze lieten elkaar niet meer los en gearmd liepen ze samen het 'Gouden Laantje' in op weg naar mijn kamer, waar de vrijwilligers zich na de dienst verzamelden. Een gedetineerde die het zag zei: 'Kijk, het lijkt z'n moeder wel!' In mijn kamer aangekomen namen ze hartelijk afscheid van elkaar.

Ik vroeg de vrouw wat voor een gevoel het haar gegeven had. Ze zei: 'Ik ben nog nooit zo veilig een trap afgelopen. Wel wonderlijk, want toen ik hier naartoe kwam was ik best een beetje bang. Je kunt toch niet meer veilig op straat lopen. En die mensen zitten ook hier.' Later vroeg ik aan Dennis wat voor een gevoel het hem gegeven had. Hij zei: 'Het was te gek. Weet je wat ze zei? "Zeg maar oma. En als je vrijkomt, kom je dan eens bij me langs op de koffie?"'

Later toen hij vrijkwam is hij bij haar geweest. Ze vertelde mij later hoe fijn ze het vond om weer eens een sigaar te ruiken en koekjes uit te kunnen delen. En Dennis belde me dan weer op en zei: 'Ik ben bij oma op bezoek geweest. Ik maak me wel wat zorgen om haar omdat ze zo weinig bezoek krijgt.'

Een misdadiger is meer dan zijn delict

Na die eerste keer nam de groep vaker deel aan de kerkdiensten. Ook hebben we een periode een gemengde gespreksgroep gehad. Het was een zeer zinvolle uitwisseling van ervaringen. Vooral allochtone gedetineerden respecteerden de ouderen zeer en wilden leren van hun levenswijsheid.

Een oudere heer zei: 'Ik kan me goed inleven in wat jullie hier ervaren en wat jullie allemaal missen. Toen ik het bejaardenhuis inging mocht ik mijn hond waar ik zoveel van hield, niet meenemen.'

3. Huis van bewaring in Scheveningen: het Oranjehotel

Sinds 1983 werkte ik in Scheveningen naast de gevangenis ook in het huis van bewaring aan de Van Alkemadelaan. Het huis van bewaring heeft een lange geschiedenis. Het wordt ook wel het Oranjehotel genoemd, omdat er in de Tweede Wereldoorlog veel verzetsmensen ingesloten werden. Hier hebben in de oorlog zo'n 30.000 personen vastgezeten. Binnen en buiten herinneren monumenten aan de oorlogstijd. Eén cel is nog altijd intact gebleven. Dat is de Dodencel 601. Daar brachten de verzetsmensen hun laatste nacht door voordat ze werden gefusilleerd op de Waalsdorpervlakte.

Ingang huis van bewaring Van Alkemadelaan, Scheveningen

Een misdadiger is meer dan zijn delict

Naast het poortje in de lange muur aan de Van Alkemadeaan is een bronzen plaquette geplaatst, waarop de woorden staan van oud-gevangene Anthonie Donker (prof. dr. A.N. Donkersloot):

1940 – 1945
Gedenk hun laatste gang
door deze lage poort
hun leven
voor vrijheid en voor recht gegeven.
Zet hun strijd voort.

Ook op de hoek van de Van Alkemadeaan en de Stevinstraat is een monument aangebracht. Het is van roze zandsteen en er staat op:

Zij waren eensgezind
1940 – 1945

Het beeldt gevangenen uit die aan elkaar geketend zijn. Zij staan rond een geknotte oranjeboom. Om hen heen is ijzerdraad en er zijn slangen die de kop opsteken. Uit het beeld spreekt saamhorigheid, gericht op een ideaal. Standhouden, te midden van bedreigingen. Niet alleen verzet tégen de onderdrukking, maar ook vóór de vrijheid.⁸

Bert van Gelder bereidt een artikel voor⁹ over de pastorale zorg in het Oranjehotel tijdens de bezettingsjaren. Hij noemt daarin drie predikanten: ds. Gerrit Bos, ds. Arno Pöttsch en ds. Paul Kätzke, en een aalmoezenier-priester Bernhard Nieberding. Over het werk van ds. Bos schrijft hij dat ‘hij iedere veertien dagen een kerkdienst mocht organiseren; dat hij die gedetineerden die niet meer in voorarrest zaten in hun cel bezocht; dat hij Bijbels en gebedenboeken deed uitdelen, en dat hij de ter dood veroordeelden begeleidde. Daarnaast bezorgde hij (uiteraard zonder toestemming van de Duitse

⁸ Weber, E.P., *Gedenkboek van het Oranjehotel*. Studio Pieter Mulier, Amstelveen.

⁹ Gelder, Bert van, *Pastorale zorg en geestelijke begeleiding in de strafgevangenis Scheveningen in de bezettingsjaren 1940 – 45*, in voorbereiding.

autoriteiten) extra voedsel aan gevangenen, nam post voor hen mee en zorgde dat er een fonds werd gesticht waaruit de gevangenisbibliotheek nieuwe uitgaven kon bekostigen en waarmee in schrijvende gevallen familieleden van gevangenen financieel ondersteund konden worden.’

Tijdens de herdenking georganiseerd door de Stichting Oranjehotel op zaterdag 27 september 2008 hield de zoon van ds. Gerrit Bos, de heer Wim Bos, de herdenkingsrede¹⁰, voorafgaand aan de stille gang langs ‘Doodencel 601’. Hij citeerde daarin uit een rede die zijn vader hield in 1949 over de geestelijke verzorging in het Oranjehotel. Ik citeer daaruit:

‘De geestelijke verzorging begon op Tweede Paasdag, 14 april 1941, met de eerste van een gehele reeks kerkdiensten. De gevangenen waren hierop niet voorbereid; ’s middags om kwart voor drie werden ongeveer 140 mannen op de bekende Duitse manier uitgenodigd naar de kerk te gaan: de celdeuren werden geopend en de wachtmeesters schreeuwden naar binnen: “Heraus! Zur Kirche!” Wij begonnen met Psalm 42 vers 1. Van de eerste vier regels was niets te horen. De mannen waren te diep ontroerd, om geluid te kunnen geven. Het volgende vers ging beter: “k Heb mijn tranen onder ’t klagen tot mijn spijze dag en nacht.”

Deze kerkdiensten vonden regelmatig plaats om de veertien dagen, vervolgde mijn vader. Een menswaardig gehoor: rooms-katholieken, protestanten van allerlei kerkelijke richtingen, van uiterst links naar uiterst rechts, en mensen die – zoals gezegd – te voren nog nimmer in een kerk waren geweest. Ik bad steeds ook voor de Duitse wachtmeesters en hun gezinnen. (...)

Tijdens de bezoeken in de cel werden mij allerlei verzoeken gedaan. Dit maakte mij tot smokkelaar en koerier. Extra voedsel was zeer welkom, vooral boter, kaas, spek.’ (Wim Bos merkt hierbij op: ‘U ziet dus dat het niet alleen geestelijk voedsel was, dat de dominee verstrekke.’)

10 Stichting Oranjehotel, *Herdenking 2008 zaterdag 27 september Scheveningen*.

Een voorganger in detentie

In het Oranjehotel werd in het eerste oorlogsjaar de Haagse dominee Dirk Arie van den Bosch door de Duitsers gevangen gehouden. Hij was predikant van de Julianakerk in Den Haag. Bovengenoemde ds. Gerrit Bos had pastoraal contact met hem. Zijn gevangenhouding zou te maken hebben met zijn boek '666 Het getal eens menschen' over de Openbaring van Johannes. Dat boek werd geïnterpreteerd als kritisch op het nationaal-socialisme. Ik heb dit boek van 'mijn voorganger' in het Oranjehotel met zijn handtekening in mijn bezit.

In het boek 'Dominee D.A. van den Bosch' is zijn gevangenschap beschreven en wat het geloof daar voor hem betekend heeft. Hij functioneerde als predikant voor zijn medegevangenen. In een briefje aan zijn vrouw schreef hij: 'Er zitten hier uit alle geledingen v. ons volk van hoog tot laag. Alles te zamen zooals op de buitenmuur moet staan:

'In deze bajes, zit geen Gajus, maar potverdorie Hollands glorie!'¹¹

Ontvluchting

Vlak nadat ik met mijn werk in het huis van bewaring begon, was er een enorme ontvluchting. Op zondagochtend 18 maart 1984 ontsnapten vijftien man: de grootste ontsnapping uit Scheveningen ooit.

Toen ik bij de gevangenis aan de Pompstationsweg aankwam voor de kerkdienst, hoorde ik van de ontvluchting uit het huis van bewaring aan de Van Alkemadelaan. Ik zou er later die week op een heel bijzondere wijze bij betrokken raken. Wat er precies gebeurde, was later te lezen in Het Binnenhof.¹² Die krant haalde uit een vertrouwelijk rapport een bijna filmisch verslag van wat er op die zondagochtend gebeurde. 'Ten behoeve van de koffievoorziening van het

¹¹ Lijnden-van den Bosch, A.M.C. van , *Dominee D.A. van den Bosch*. Veenman en zonen, Wageningen, p. 127.

¹² Het artikel uit Het Binnenhof is ongedateerd in mijn bezit.

personeel' – zo wordt daarin geconstateerd – 'was één gedetineerde uitgesloten en werkzaam in de kantine, die zich in de hoofd vleugel bevindt. Alle personeelsleden bevonden zich in de kantine voor het nuttigen van koffie, toen deze gedetineerde verzocht iets te mogen halen in zijn cel. Dit werd onder begeleiding van een bewaarder toegestaan. Eenmaal op de woonvleugel gekomen verzocht de gedetineerde iets te mogen halen bij een mede-gedetineerde. Dit werd door de bewaarder toegestaan. Nadat de tweede cel was geopend, werd de bewaarder van achteren om zijn nek vastgepakt door de in de kantine te werk gestelde gedetineerde. De bewaarder heeft daarop de voor zijn mond geslagen hand weggeslagen en vervolgens om hulp geroepen. Direct daarop sloeg de tweede gedetineerde hem met de kolf van een vuurwapen op zijn hoofd. Vervolgens werden hem de vleugelsleutels afgenomen en werd hij ingesloten in een cel.'

Uit het verslag blijkt dat het op zijn hulpgeroep afgekomen personeel onder bedreiging met het vuurwapen gedwongen werd naar de personeelskantine terug te keren. Gelijkzeitig werd een aantal gedetineerden uitgesloten en werd het personeel naar de cellen overgebracht en ingesloten. 'De hoofdbewaarder'- aldus nog steeds het verslag – 'werd ingesloten bij de eerder neergeslagen bewaarder. (...) De hoofdbewaarder werd daarop uit de cel gehaald¹³ en gedwongen de toegang tot de binnenportiersloge te ontsluiten, aldaar de sleutelkast te openen en de sleutelbossen van de toegangsdeuren van de inrichting af te geven. Hierop werd de hoofdbewaarder weer ingesloten, waarop een vijftiental gedetineerden de inrichting ongehinderd kon verlaten. Een twaalfstal uitgesloten gedetineerden bleef in de inrichting achter. Door deze gedetineerden werd het personeel bevrijd, waarna alarm werd geslagen.'

Directeur

De dagen na de ontvluchting stond de inrichting volledig op z'n kop. Bewaarders hadden een uitlaatklep nodig. Er hadden bij de ontsnap-

¹³ Mij is verteld dat dit gebeurde met een pistool gericht op zijn hoofd.

ping doden kunnen vallen. Directbetrokkenen moesten worden begeleid. Het zeer geëmotioneerde personeel ging met de directeur in gesprek in de personeelskantine. Er werden concrete afspraken gemaakt over een te verbeteren beveiliging: de directeur zou druk leggen bij het ministerie om de bezetting van binnen- en buitenportiersloges¹⁴ in de weekenden weer in te stellen en de aanleg van moderne camerabeveiliging te realiseren. Ook moest er verantwoording naar hogerhand worden afgelegd. De politieke en de ambtelijke leiding van het ministerie namen de ontsnapping zeer hoog op. Er vond onderzoek plaats naar hoe dit kon gebeuren. Bezien werd of voorschriften en werkinstructies aangescherpt moesten worden. Dit alles gebeurde onder een enorme politieke en publicitaire druk. De directeur van de inrichting was hierbij de centrale figuur. Van boven vanuit het Ministerie van Justitie en vanuit het werkveld beneden kwam alles op hem af. Hij bevond zich in een eenzame positie.

Die maandag kwam ik hem op de gang tegen. ‘Hoe is het eigenlijk met jou?’, vroeg ik hem. Hij zei: ‘Je bent de eerste die dat vraagt.’ Hij had er duidelijk behoefte aan ook even z’n hart te luchten. Op zulke momenten besef je dat je er primair bent voor de gedetineerden, maar dat je er als het erop aan komt ook breder moet zijn voor de inrichting, van directeur tot en met portier.

Hoofdbewaarder beschuldigd van medeplichtigheid aan ontsnapping

Op vrijdagavond na de ontvluchting vernam de directeur van het huis van bewaring dat de hoofdbewaarder die dienst had tijdens de ontsnapping beschuldigd werd van het invoeren van het vuurwapen. Het bericht van deze beschuldiging zou de volgende dag in De Telegraaf verschijnen. In de loop van de vrijdagavond belde de directeur mij hierover thuis op. In korte tijd was er tussen ons veel vertrouwen gegroeid en hij wist dat ik een sterke band had met de betrokken hoofdbewaarder. Hij was geschokt dat hij dit ingrijpende

¹⁴ In verband met bezuinigingen waren deze in de weekenden weggehaald.

bericht niet direct zelf van het ministerie had vernomen, maar indirect. Hij wist niet hoe hij dit moest duiden. ‘Wat is er allemaal gaande?’ Hij wilde in ieder geval de betrokken hoofdbewaarder die van niets wist over het bericht, informeren. Wat moest dit voor hem en zijn gezin betekenen! Aan het begin van de week, terwijl jij de leiding hebt, de grootste ontsnapping ooit meemaken en daarbij de dood in de ogen zien en dan aan het eind van de week de krant opslaan en van medeplichtigheid beschuldigd worden. We spraken af direct samen naar hem toe te gaan.

Daarna volgden de gebeurtenissen elkaar snel op. Volgens afspraak pikte ik de directeur met mijn auto op bij het Centraal Station in Den Haag. Hij had inmiddels telefonisch geprobeerd in het huis van bewaring het adres van de betrokken hoofdbewaarder te krijgen. In eerste instantie werd hem dat niet gegeven, omdat men de zaak niet vertrouwde. Uiteindelijk kreeg hij het adres. In de auto bespraken we hoe we het bericht zouden overbrengen. Vooropstond dat we het volste vertrouwen in de hoofdbewaarder hadden en hem steunden omdat hij vanwege zijn grote integriteit niet anders verdiende. Toen we bij het huis van de hoofdbewaarder aankwamen en daar binnengelaten werden, was daar tot onze verbazing ook een politieagent aanwezig. De hoofdbewaarder en zijn vrouw waren door de agent uit bed gebeld. Het telefoontje van de directeur naar het huis van bewaring had bij de wachtcommandant daar het beeld opgeroepen dat de directeur mogelijk gegijzeld zou zijn. Men had vanuit het huis van bewaring aan de politie doorgegeven dat de directeur in de nacht naar het adres van de hoofdbewaarder had gevraagd. Toen we aankwamen, wist men absoluut niet wat men van de situatie moest denken. Toen we uitgelegd hadden wat er aan de hand was, vertrok de politieagent. We bespraken de beschuldigingen met de hoofdbewaarder. Hij stond perplex, maar hij bleef recht overeind en rustig, duidelijk overtuigd van zijn eigen integriteit. We zegden hem onze steun toe. De directeur en ik besloten vervolgens ’s mor-

gens heel vroeg naar het huis van bewaring te gaan om het daar aanwezige personeel in te lichten. Om zes uur stonden we voor de poort. En ook toen was het – terecht – niet vanzelfsprekend dat we werden binnengelaten. We bereidden de personeelsleden voor op de publicatie in De Telegraaf.

Het bericht verscheen¹⁵. Een Chileense gedetineerde, Charlie A.S., had via zijn advocaat de beschuldigingen naar voren gebracht. De Scheveningse hoofdbewaarder zou het pistool en vier ijzerzagen hebben geleverd voor een bedrag van 10.000 gulden. De betrokken hoofdbewaarder zou volgens het bericht ook een tip aan de leider van de gedetineerdenuitbraak hebben gegeven over het meest geschikte tijdstip en de juiste vluchtweg voor de ontsnapping.

Al snel werd in de pers deze massale ontvluchting toegeschreven aan de bezuinigingen. Als gevolg van een verminderde personeelsbezetting zouden er nieuwe regelingen ingevoerd zijn. Daardoor zouden er geen personeelsleden buiten het directe gedetineerden-gedeelte zijn en kon men van binnenuit toegang verkrijgen tot de sleutels naar buiten.

Gedetineerde Charlie had het verhaal uit rancune verzonnen. Op maandagmorgen na de gijzeling had hij met duim en wijsvinger een pistool nagedaan in de richting van de betreffende hoofdbewaarder. Dat gaf veel commotie onder het personeel en Charlie werd in de strafcel geplaatst, in afwachting van overplaatsing naar een andere inrichting.

Later is na onderzoek gebleken dat het pistool via (begeleid) bezoek is binnengekomen en dat de gedetineerde die in de kantine werkte bij het brengen van de koffie het pistool, verstopt in een plastic zak, heeft meegenomen. Geen enkele inrichting beschikte nog over een detectiepoort. Na deze gebeurtenissen werd er in elke inrichting een detectiepoort geplaatst.

De betrokken hoofdbewaarder heeft na deze gebeurtenissen nog tien jaar als afdelingshoofd voluit gefunctioneerd. Een door en door oprechte man met een enorme veerkracht.

¹⁵ De Telegraaf 24-3-1984.

Opnieuw ontvlucht

Eén van de ontsnapten, de Algerijn A.K. met naar verluidte nog 178 jaar te zitten en degene die het pistool had gebruikt, werd na zijn arrestatie geplaatst in De Bunker. Daar ontsnapte hij op 22 augustus 1986 opnieuw samen met drie anderen (zie ook hoofdstuk 2, pagina 33 onder ‘Veel ontvluchtelingen’).

Kort na die ontvluchting kwam de Algerijn om het leven. Samen met twee andere mannen werd hij bij de grens door de Belgische douane aangehouden. De Algerijn trok een pistool en schoot een van de douaniers in het dijbeen. De Algerijn slaagde erin samen met een van de andere mannen te ontvluchten. Op de vlucht naar de auto werd hij door een van de douaniers beschoten. Zijn helper sleepte hem in de auto en reed met grote snelheid richting Antwerpen. Na een kilometer stopte de auto en de Algerijn werd uit de auto gegooid. De Belgische rijkswacht trof hem even later dood aan op de vluchstrook.

In de gevangenis bracht de dood van A.K. onder de gedetineerden een grote schok teweeg. De bewaarders waren de schok van zijn ontvluchtelingen uit Scheveningen en alles wat zich daaromheen had afgespeeld nog niet goed te boven.

Hogedrukpan

Een huis van bewaring is iets anders dan een gevangenis.¹⁶ In een gevangenis verblijven mensen die zijn veroordeeld tot een gevangenisstraf. Een huis van bewaring heeft een heel uiteenlopende bevolking. Er zitten mensen in voorlopige hechtenis die worden verdacht van een

¹⁶ Naast gevangenissen en huizen van bewaring zijn er nog andere inrichtingen van Justitie. In rijksjeugdinrichtingen verblijven jeugdigen tot 18 jaar. In Forensisch Psychiatrische Centra (FPC's; voorheen TBS-klinieken) worden mensen verpleegd die ter beschikking van de regering zijn gesteld. In detentiecentra verblijven vreemdelingen zonder geldige verblijfstitel die het land moeten verlaten. Naar gegevens over heel 2008 zijn er 54.325 ingesloten per jaar (gevangeniswezen 41.678; detentiecentra: 8.727; jeugdinrichtingen: 3.720; FPC's: 200. Het aantal vrouwen onder hen bedraagt 5614). Naast rijks-jeugdinrichtingen en rijks-FPC's zijn er particuliere jeugdinrichtingen en particuliere instellingen waar forensische zorg wordt ingekocht.

strafbaar feit. Zij moeten nog voorkomen. Anderen zijn al veroordeeld, maar zijn in hoger beroep gegaan. Weer anderen zijn veroordeeld en wachten op overplaatsing naar een gevangenis of TBS-kliniek. Er zitten mensen in vreemdelingenbewaring en er zijn gegijzelden.

Een huis van bewaring is te vergelijken met een hogedrukpan. Er zitten mensen bij elkaar met een heel verschillende delictachtergrond. Alles wat je maar aan criminele daden kunt bedenken zit bij elkaar: diefstal, inbraak, beroving, fraude en oplichting, moord, doodslag en zedenmisdrijven. Er zitten mensen die bij hun volle verstand zijn, maar ook psychisch gestoorden en psychiatrische patiënten, notabelen en gewone burgers, dak- en thuislozen, drugshandelaars en verslaafden.

De meesten zijn nog verwickeld in hun proces. Ze zitten nog dicht op hun arrestatie en delict en ervaren dus heel veel spanning en onzekerheid. Het pastoraat moet daar rekening mee houden. Er moet een relatie van vertrouwen worden opgebouwd. Dat betekent vooral ook aandacht hebben voor wat heel direct in hen omgaat. Vaak brengt hun arrestatie een grote bestaansonzekerheid met zich mee. Hoe zal het gaan met je vrouw of je man, je kinderen, wie zorgt er nu voor de hond? Welke straf zul je krijgen? Zul je je huis of je baan nog kunnen behouden? Ook heel praktische dingen kunnen je belevingswereld bepalen. Is het bezoek geregeld? Is er geld om iets te kunnen kopen in de winkel of om te telefoneren met thuis? Is er voldoende kleding?

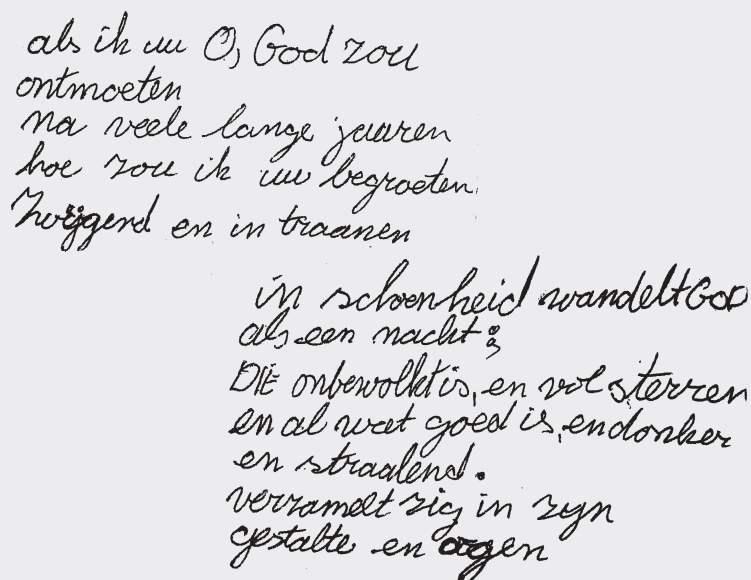
En dan is het ook nog een heel onveilige omgeving. Je bent er samen met mensen die je niet zelf hebt uitgekozen. Er is veel onberekenbaar en gestoord gedrag. In feite is het een grote jungle.

In een huis van bewaring worden mensen heel sterk op zichzelf teruggeworpen om te overleven.

Alleen aan jezelf overgeleverd zijn in een onveilige wereld, roept ook diepe levensvragen op. Ook wat je gedaan hebt kan je aanvliesen als je alleen bent met jezelf.

In zo'n situatie is pastoraat vaak crisispastoraat: je gaat als predikant allereerst in op de situatie waarin iemand zich bevindt. Je laat hem uitspreken wat hem bezighoudt. In de zwaarte van wat op iemand afkomt probeer je de druk wat te verlichten. Dat kan zijn door iemand te troosten. Maar ook door het leggen van verbindingen met bijvoorbeeld familie of vrienden, het zorgen dat er iets van contact ontstaat met belangrijke personen.

In het huis van bewaring is ook te zien hoe mensen in de crisis van hun bestaan God vinden. Dat kan ook in tekeningen en gedichten heel sprekend tot uitdrukking worden gebracht. Een voorbeeld van zo'n gedicht:

als ik uw O, God zou
ontmoeten
na veele lange jaaren
hoe zou ik uw begroeten.
Zwijgend en in traanen
in schoonheid wandelt GOD
als een nacht;
Die onbewolkt is, en vol sterren
en al wat goed is, en donker
en stralend.
verzamelt zig in zijn
gestalte en oogen

als ik uw o, God zou ontmoeten / na veele lange jaaren / hoe zou ik
uw begroeten / Zwijgend en in traanen in schoonheid wandelt GOD
/ als een nacht; / Die onbewolkt is, en vol sterren / en al wat goed is,
en donker en stralend. / verzamelt zig in zijn gestalte en oogen

Nogal eens wordt dat een beetje goedkoop gevonden, dat mensen zich in de nood tot God wenden. Ik vind dat niet goedkoop. Het is een zoeken naar houvast. Het is heel natuurlijk dat je, als alle grond onder je voeten is weggeslagen, komt tot wat de kern van het leven is. Dan beseft je pas waar het echt op aan komt. Juist als je, alleen aan jezelf overgeleverd, jezelf en je leven in alle gebrokenheid door een vergrootglas ziet, kun je gaan beseffen hoe je God nodig hebt om te overleven.

Ouderlingen

In de gevangenis en in het huis van bewaring werkten twee ouderlingen van de protestantse kerk en een diaken van de rooms-katholieke kerk mee voor enkele dagdelen per week. Ze waren gepensioneerd en verrichtten allerlei ondersteunende werkzaamheden. Zij konden extra aandacht geven waar dat nodig was. Ook vervulden zij diaconale taken, zoals het verzorgen van kleding en contact met thuis. Ook werkte er een oud-ondernemer als pastoraal assistent. Dit alles gaf een meerwaarde aan het pastoraat. Hun werk werd door de gedetineerden heel erg op prijs gesteld.

Heel het leven

Bladerend in mijn aantekeningen over de gesprekken komt heel de werkelijkheid van het leven in het huis van bewaring naar voren. De meeste problemen bevinden zich op het terrein van relaties en relatieproblemen, hoe het nu verder moet, ook na de detentie, geloof, ervaringen met de procesgang, het moeten overleven op de vleugel met alles wat daarin ook van de medegedetineerden op je af komt, praktische vragen over kleding en bezoek, delictervaring en schuldgevoelens. De zwaarte van het leven binnen is opvallend. De gedetineerden mogen met alles bij de dominee komen. Alles wat er in hen omgaat nemen ze mee.

Hierna volgen ter illustratie zomaar wat flarden uit de pastorale praktijk. Ik baseer mij in de weergave ook op artikelen uit de pers en op mijn eigen aantekeningen.

* Hij heeft zijn moeder die dement was om het leven gebracht. Een totaal verkrampde man. Het was pure onmacht. Diverse malen heeft hij wanhopig om hulp gevraagd en gezegd dat hij het niet meer aankon. De Haagsche Courant beschrijft de situatie als volgt: 'Een hulpverleningsinstantie wees het verzoek van de hand dat verdachte de dag voor de moord deed, om zowel hem als zijn moeder op te nemen. De instantie adviseerde hem om niet zo vaak bij zijn moeder langs te gaan, als hij daar niet zo goed tegen kon. Volgens het psychiatrisch rapport ervoer hij het leven veelvuldig als ondraaglijk. Mogelijk heeft hij de situatie van zijn moeder vereenzelvigd met die waarin hij verkeerde'. Het Pieter Baan Centrum, een onderzoeksinstituut van Justitie, verklaart later dat de hulpverleningsinstanties 'een duidelijk signaal niet goed hebben getaxeerd'. Zijn schuldgevoel wordt steeds groter. 'Is er voor mij nog wel vergeving?', vraagt hij een keer wanhopig.

Hij vindt praten moeilijk na wat hij heeft gedaan. De kerkdienst bezoeken wil hij wel, maar het komt er niet van. We proberen familiebezoek van de grond te krijgen, maar dat is niet gemakkelijk. De ouderling bezoekt hem regelmatig. Zo is er iemand op wie hij terug kan vallen.

Uiteindelijk wordt hij veroordeeld tot een jaar opsluiting in een psychiatrische inrichting.

* Hij is een dag met verlof naar buiten geweest. Het was moeilijk om van die drugs af te blijven. Hij had echt uitgekeken naar het bezoek aan zijn ouders. Het was erg tegengevallen: alles was nog hetzelfde gebeven. Hij miste liefde en geborgenheid, vooral van z'n vader. Wat zou het fijn zijn om een goed woord te horen.

* Ton is een gelovig man met een kerkelijke achtergrond. In het gezin waarin opgroeide was hij altijd een buitenbeentje. Men vond hem een beetje vreemd. Ton was altijd sterk afhankelijk van zijn ouders. Vooral van zijn moeder, die hem

Een misdadiger is meer dan zijn delict

in bescherming nam. Eigenlijk is hij nooit zelfstandig geworden. Na het overlijden van zijn ouders werd hij helemaal op zichzelf teruggeworpen.

Hij krijgt een paar jaar gevangenisstraf. Zijn familie wil absoluut geen contact. Het enige contact met 'buiten' zijn de vrijwilligers uit de kerk. Hij vraagt mij vaak om een gesprek. Ik neem contact op met zijn dominee. Hij zit al zo lang en hij krijgt nooit bezoek. Is regelmatig ouderlingenbezoek mogelijk? De dominee zegt dat dit niet kan, omdat men in de kerk grote afstand tot hem voelt. De dominee zal hem zelf komen bezoeken.

Na de detentie zijn er geen mensen die op hem wachten. Hij heeft het gevoel geen grond onder de voeten te hebben. Hij ervaart geen glimpje perspectief. Waar leef ik voor..? Hij geeft zich op voor Exodus.

* Hij is moslim en wil geen contact met hulpverleners. Wel met mij als 'een man van God'...

* 'Hulproep van een vertwijfeld mens' stond als kop in de Haagsche Courant (13 juli 1996) boven een artikel over Lutz B.¹⁷ Hij was randactivist geweest van de Rote Armee Fraktion (RAF) in Duitsland. Hij had ook enige tijd in de Stamheim gevangenis in Stuttgart vastgezet met Andreas Baader, Ulrike Meinhof en Gudrun Ensslin.

B. zat in Scheveningen vast vanwege een eventuele uitlevering aan Duitsland in verband met een nog openstaande oude gevangenisstraf van anderhalf jaar wegens het in bezit hebben van 900 gram hasj. B. vertelde in de krant liever zelfmoord te plegen dan naar Duitsland terug te gaan, waar hij een groot deel van zijn leven vast had gezeten. Hij had twee hartinfarcten achter de rug. Zijn geschiedenis liet een aaneenschakeling zien van tegenslagen, al vroeg begonnen in zijn jeugd. Zijn halfjoodse moeder kwam als gebroken vrouw uit de oorlog. Zijn vader was in een concentratiekamp vergast.

Lutz B. kwam over als een kwetsbare, zieke man, gespannen door de dreigende terugkeer naar Duitsland en de gevangenisstraf daar.

Ik was getroffen door de situatie van Lutz B. Hij leefde als straatmuzikant in de Haagse binnenstad. Hij had vrede met zijn bestaan, na een leven in vluchtelingenkampen, tuchtscholen en gevangenissen. Het is een van die

¹⁷ Ik baseer mijn beschrijving van Lutz B. op genoemd artikel uit de Haagsche Courant.

Huis van bewaring in Scheveningen: het Oranjehotel

hopeloze levensgeschiedenissen waarin eindelijk een beetje perspectief gaat ontstaan, maar waarbij het uiteindelijk vanwege juridische procedures niet mogelijk is om dat ook vast te houden. De vraag komt dan wel eens bij me op of de tenuitvoerlegging van het recht onder alle omstandigheden voorrang heeft op de ontplooiing van het leven. Er is ook nog zoiets als 'genade voor recht laten gelden'.

De rechtbank sprak op 30 september 1996 uit dat hij aan Duitsland mocht worden uitgeleverd.

* Hij is geboren in het huis naast het huis waar ik geboren ben in de Haagse wijk Transvaal. En nu zijn we aan deze en gene zijde van de muur. Hoe verschillend kunnen twee levens lopen!

* Hij heeft nooit bezoek, maar wil dat wel graag. Ik bemiddel dat een kerkvrijwilliger hem gaat bezoeken.

* Hij wil naar Exodus terug. Hij heeft daar eerder gewoond, maar toen is het niet gelukt. Het ging mis toen zijn moeder ernstig ziek werd.

* Krijn komt vaak langs voor zomaar een praatje. Maar ook om te praten over z'n leven. Hoe het gelopen is en hoe het verder moet. In het persoonlijk contact is hij vaak heel serieus. In de groep is hij onverschillig en ongemotiveerd. Hij komt uit een beruchte achterstandsbuurt waar de VARA destijds een documentaire over maakte. Een buurt zonder perspectief en met een ingebouwde achterstand. Krijn treedt op in de documentaire. Een beschrijving staat in de Haagsche Courant¹⁸ (7-1-92).

'Krijn maakt het gebaar met de middelvinger om duidelijk te maken dat de maatschappij hem volkomen koud laat. Op zijn veertiende werd hij voor het eerst opgesloten wegens diefstal. 'Bij ons is stelen normaler dan in andere buurten. Daar wordt het niet geaccepteerd, maar hier gebeurt het al generaties lang. Wij hadden geen geld en je moet toch eten.' Hij vertelt verder hoe hij als jongetje uit andere straten werd gejaagd, net zolang tot hij alleen nog maar speelde in de straat waar hij woonde. Respect krijgen betekent

¹⁸ Naam en straatnamen zijn gewijzigd.

Een misdadiger is meer dan zijn delict

voor hem dat er iemand bang voor je is, lijkt het. 'Iedereen kijkt tegen ons op. Bij vechtpartijen kwam er vroeger niemand onze straat in. Wij waren de sterkste.'

In de documentaire onthult hij ook dat hij twee tot dan toe niet opgehelderde bankovervallen heeft gepleegd. (Haagsche Courant 8-5-92)

* Detentie is gelukkig niet alleen kommer en kwel. Er is ook veel humor te beleven. Zo vroeg een Surinaamse man me eens om tien Bijbels. 'Waar heb je die allemaal voor nodig?' vroeg ik hem. 'Ik deel ze uit aan mensen die strafonderbreking willen. Die komen bij mij', zei hij met een brede glimlach. 'Ik geef hen een Bijbel om onder hun kussen te leggen. En ik bid voor hen. Er zijn er een paar die het gekregen hebben en die naar buiten zijn gegaan.' Toen ik kennelijk wat verbaasd keek, zei hij: 'Maakt u zich maar geen zorgen dominee, ze krijgen het alleen van me als ik zeker weet dat ze terugkomen!'

* Ik zag hem in de sinterklaastijd op de rommelmarkt aan de Herman Costerstraat in Den Haag: Glenn, een ex-gedetineerde uit het huis van bewaring. Glenn was een vrolijke jongen die altijd met groot enthousiasme meedeed in de kerk. Met een plastic tasje in z'n hand stond hij te kijken bij een speelgoedkraam. Hij vond het leuk om me te zien. Ik nodigde hem uit om een pannenkoek te gaan eten.

Glenn schreef veel gedichten die ook werden gepubliceerd. Toen de pannenkoeken op waren, greep hij in zijn plastic tas en samen met twee chocoladeletters kwam daar een gedichtenbundel uit. Hij vroeg me of ik die wilde kopen. Hij kostte fl.12,50. Ik had het boekje nog niet. Ik betaalde en hij signeerde het boek. Toen greep hij weer in z'n tasje en zei dat hij nog een andere bundel te koop had. Ik wist zo gauw niet wat te doen, en zei dat ik die dan later wel zou bestellen. 'Dat moet u niet doen', zei hij, 'want als u ze bij mij koopt zijn ze gesigneerd. Dan zijn ze meer waard!'

Ik heb die tweede bundel natuurlijk ook van hem gekocht en beschik nu over twee gesigneerde exemplaren.

Symbolen en rituelen

Steeds meer mensen zijn gevoelig voor symbolen en rituelen, ook in de gevangenis. Symbolen en rituelen kunnen iets zichtbaar maken van wat onzichtbaar bestaat. In de leegte en de uitzichtloosheid van de gevangenis is er behoefte aan zichtbare en tastbare tekenen. In de kerkdienst steekt bijna iedereen als daar gelegenheid voor is een kaarsje aan voor een dierbare. En als ik kleine engeltjes bij me had, vielen ze over elkaar heen om er een te krijgen. En niet alleen de gedetineerden, ook personeelsleden. Op de cellen zag ik vaak religieuze afbeeldingen, zelfgemaakt of gekregen: kruisjes, afbeeldingen van Maria en rozenkransen.

Ook is er de vraag om rituelen te voltrekken. De zegen voor een kind. Samen bidden, lezen en gedenken in het stiltecentrum op het moment dat een geliefde begraven wordt. Soms moet een cel ritueel worden gereinigd als er iets ingrijpends heeft plaatsgevonden, bijvoorbeeld een zelfmoord.

Symbolen en rituelen kunnen helpen om iets dieper te beleven of een belangrijk punt in het leven te markeren.

Relaties van gedetineerden

Partners van gedetineerden hebben het zwaar. In hun omgeving zijn ze geïsoleerd. Zij worden aangekeken op het delict van hun partner. Het komt nogal eens voor dat ze uitgescholden worden of bedreigd. Als het niet bekend is dat de partner vastzit, dan is er voortdurend de vrees dat het ontdekt wordt.

De partner van een gedetineerde in het huis van bewaring aan de Van Alkemadelaan was rijksambtenaar. Ze had helemaal niets te maken gehad met de zaak waar haar man voor zat. Bijna niemand, ook niet op haar werk, wist van de detentie. Ze was heel erg aan zichzelf alleen overgeleverd. Bij mij belde haar man haar op haar werk iedere dag even op. Dat deed hij ook toen hij nog vrij was.

Er was toen nog geen uitgebreide telefoonregeling. Ook waren er regelmatig door mij begeleide bezoeken. Ik was ervan onder de indruk hoe zij gegeven de omstandigheden samen iets van hun relatie maakten.

Buiten kon ze haast niet praten over wat ze doormaakte. ‘Als ik hier aan de poort sta te wachten om op bezoek te gaan, weet ik gewoon niet waar ik kijken moet. Al die auto’s die in de file staan om naar het strand te gaan. Zou iemand me gezien hebben?’

Naast deze onzekerheid over wat anderen ervan wisten, was er bij haar een heel diepe existentiële problematiek. Ze wilde dolgraag kinderen, maar zag die droom door de lange gevangenisstraf geblokkeerd. Eerst probeerde ik intern te bereiken dat zij elkaar onbegeleid mochten ontmoeten. Dat zou dan moeten gebeuren in het gevangenisgedeelte van het Complex Scheveningen, waar dit inmiddels mogelijk was. In een huis van bewaring wordt tot op de dag van vandaag bezoek zonder toezicht niet toegestaan. De pogingen om dit intern mogelijk te maken strandden. Toen heb ik strafonderbreking voor Franklin aangevraagd. Ik gaf als argument dat de ontwikkeling van hun relatie en hun kindrewens een belangrijke basis zouden zijn voor de ontplooiing van het leven na de detentie.

Het verzoek tot strafonderbreking werd toegewezen en de vrouw werd tot hun grote vreugde zwanger. Na de detentie heb ik nog regelmatig contact met hen gehad. Het ging heel goed: ze vormden een prima gezin en hadden een goedlopend bedrijf opgebouwd. Franklin heeft nooit meer vastgezeten.

Misdaden kunnen heel dichtbij komen

Heel hard werd de werkelijkheid van de misdaad zichtbaar toen een vrijwilligster werd vermoord door een delinquent. Dat gebeurde in 1996 toen een TBS-gestelde na een ontsnapping een vrijwilligster verkrachtte en wurgde. Een collega-predikant, werkzaam in de betreffende inrichting, vertelde het me over de telefoon. Hij had voor-

heen met dader en slachtoffer intensief contact gehad. Als zoiets gebeurt voel je diep hoe verscheurend het kwaad is dat iemand doet, hoe alles er onherstelbaar door verwoest wordt en hoe machteloos je dan ook als predikant bent. Omdat je ook zelf bent getroffen in het hart van alles waar je in gelooft.

Vast in verslaving

Een bewaarder vroeg mij of ik even tijd had voor een gedetineerde die net was binnengekomen. Het was een junk die altijd zwaar verslaafd was geweest. Dit was het begin van een contact dat ik vele jaren, ook buiten, met hem zou hebben.

Ik trof Lodewijk in diepe wanhoop aan op zijn cel. Hij huilde. Nu hij afgekickt was van de drugs, drong tot hem door wat hij zijn moeder had aangedaan. Zij was overleden en hij had haar terwijl ze al ernstig ziek was bedrogen en bestolen om aan drugs te komen. Hij vertelde dat hij van jongs af aan sterk aan zijn moeder was gehecht. Ik kon me goed voorstellen hoe dat nu op hem afkwam en hoe diep verdrietig het hem maakte: het gemis van zijn moeder en het niet meer goed kunnen maken wat zo mis was gegaan.

Ik probeerde hem te troosten en ook wat af te leiden door hem wat gewone dingen te laten vertellen. Hij vertelde dat hij uit een groot gezin kwam. Zijn vader leefde nog. Met hem voelde hij ook een sterke band. Hij durfde niet goed contact met hem op te nemen. Ik stelde voor dat hij bij mij op de kamer zou bellen en dat ik het gesprek met zijn vader zou voorbereiden. Korte tijd later vond het telefoongesprek plaats. De vader wilde hem graag spreken. Het telefoongesprek luchtte hem enorm op. Zijn vader had gezegd dat zijn moeder veel van hem hield. Dat ze wist hoe moeilijk hij het had en dat ze hem alles had vergeven.

Verdacht van oorlogsmisdaden

In mei 1987 werd Dirk K. door de marechaussee bij de grens met Duitsland gearresteerd¹⁹. In het huis van bewaring kreeg ik contact met hem. Hij werd verdacht van oorlogsmisdaden, gepleegd op gevangenen in Kamp Erica bij Ommen en hij werd al snel in de pers de beul van Ommen genoemd. Dirk was daar destijds zelf een gevangene. Hij was in 1942 veroordeeld wegens inbraak, zwarte handel en illegaal slachten. Het waren geen verzetsdaden, maar criminele feiten.

Dirk was in Erica eerst een gewone gevangene, maar hij werd al snel aangesteld als kapo (ook kaput genoemd), een soort gevangenebewaarder, en later als Oberkapo.

Het proces ging over hoe hij zich in die rol gedragen had. Er waren kapo's die zich redelijk opstelden, maar er waren er ook die bijzonder sadistisch waren. Dirk K. zou tot de ergsten hebben behoord. Er waren gruwelijke praktijken met de gevangenen, bijvoorbeeld 'grammofoonplaatje draaien'. Een gevangene stond met zijn linkerwijsvinger in het rechteroor en met zijn rechterwijsvinger in de grond. Terwijl hij met stokken werd geslagen, moest de gevangene net zo lang in het rond draaien tot hij neerviel. Ook liet men gevangenen met grint in klompen lopen met een stok in de mond, waardoor gevulde kruiwagens werden geduwd.

Na de oorlog vestigde Dirk zich onder zijn eigen naam in Duitsland. Hij had een vrouw en twee dochters. Hij handelde in lorren en later had hij een autosloperij en een containerbedrijf. Zijn vrouw had een florerende hondenkennel. Vanuit Duitsland kwam hij regelmatig in Nederland voor familie- en zakenbezoek.

In zijn detentie had Dirk het bijzonder zwaar. Zijn advocaat verklaarde dat hij liever dood wilde en dat hij voortdurend leed aan depressies.

¹⁹ Ik baseer mijn beschrijving op artikelen in de pers met hier en daar een persoonlijke aantekening.

Ik had wekelijks en soms vaker contact met hem. Hij vertelde me over het verloop van zijn leven: zijn gevangenschap en hoe hij daar zelf had geleden, zijn leven na de oorlog en zijn detentie-ervaringen nu in Scheveningen. Ik begeleidde hem bij een bezoek aan zijn dochter. Het trof mij hoe iemand vanaf zijn tweeëntwintigste levensjaar op een tijdbom moet hebben geleefd en een geheim met zich meedroeg dat hij met niemand kon delen.

Naast dat hij het psychisch heel moeilijk had, werd hij ook regelmatig door medege-detineerden bedreigd.

Na zijn detentie zegt hij in Elsevier (13 februari 1988): ‘Ook in het huis van bewaring dacht ik nog alleen aan zelfmoord. Toen ik eens uit de kapel kwam werd ik door medegevangenen geslagen. Voor mijn cel werd vaak geroepen: “Heil Hitler!” Dat ik het toch heb volgehouden, is alleen te danken aan de dominee.’

Het is bijzonder om in de zwaarste levenssituaties mensen nabij te mogen zijn. Hun angst en hun wanhoop te horen. Dan kun je als predikant veel betekenen, ook al heb je niets te bieden om de situatie te veranderen. De ‘gewone’ pastorale zorg wordt heel bijzonder. Wat doe je dan? Je biedt houvast. Door er te zijn en door iemand regelmatig op te roepen voor een gesprek. Je probeert te troosten. Je slaat een arm om iemand heen. Je luistert aandachtig naar iemands verhaal. Alleen al door je ambt als herder schep je wat rust. Je zoekt naar kleine lichtpuntjes, bijvoorbeeld door contact te zoeken met de familie over de telefoon of in een begeleid bezoek. Je neemt de hand van de ander in jouw hand voor een gebed.

Bij het proces van Dirk K. zijn vele juridische vragen aan de orde. Heeft hij zijn daden begaan in Duitse dienst? Dat zou het geval zijn als hij degene was die op een foto stond met een uniform aan. Kan nog worden vastgesteld dat hij de ten laste gelegde daden heeft gepleegd? Tegenover tachtig belastende verklaringen van mensen die hem beschrijven als ‘een beestmens, een sadist, een beul, een man nog slechter dan de slechtste Duitser’, zijn er vijf verklaringen van

getuigen die nooit iets hadden gezien. Is hij ‘de beul van Ommen’, of heeft er een persoonswisseling plaatsgevonden?

De psychiater prof. J. Bastiaans verklaarde dat hij minder toerekeningsvatbaar is. ‘Hij is een gespleten persoonlijkheid, enerzijds vriendelijk en menselijk, anderzijds (met) een kern van een agressieve persoonlijkheid, die geactiveerd werd toen hij zelf met de dood werd bedreigd.’ Een andere psychiater noemt hem ‘een gewillig werktuig van zijn beulen’.

Tijdens het proces was hij bijzonder emotioneel. Hij smeekte: ‘Laat me alstublieft naar huis gaan. Ik houd het niet meer uit!’. ‘Het was de hel. Ik kan er niet meer tegen.’

Hij zette snikkend zijn bril af en veegde zijn betraande ogen af met een zakdoek. ‘Ik ben de functie van kapo en oberkapo ingeslagen. Ik vreesde voor mijn leven. Ik ben laf geweest. Ik was geestelijk kapot. Zeven dagen heb ik in een kuil gezeten om een boom van 1.80 m uit te graven. Dag en nacht hebben ze me gepest. Ik kreeg geen eten. En toen ik eruit was zeiden ze: “Jij wordt kaput in het strafkamp”. Ik moest wel.’

Hij bleef bij zijn bekentenis dat hij vernederende handelingen heeft gepleegd, zoals het ‘grammofoonplaatje draaien’. Ter verdediging voerde hij aan dat iedereen dit deed.

De officier van justitie eiste vijf jaar gevangenisstraf wegens oorlogsmisdaden en misdaden tegen de menselijkheid. In zijn pleidooi deed advocaat mr. J. Sjöcrona een beroep op psychische overmacht: hij verkeerde in een ‘permanent levensbedreigende noodtoestand’. Hij wees op de tegenstrijdige verklaringen over de identificatie. Op verzoek van de verdediging werd prof. dr. W.A. Wagenaar geconsulteerd, hoogleraar psychologische functieleer en bekend van het proces in Israël tegen Demjanjuk. Hij is deskundig op het gebied van het geheugen. Hij stelde vragen bij de betrouwbaarheid van de getuigen. Het ging vooral om een foto waarop Dirk in Erica een uniform aan zou hebben. Wagenaar zei dat er een fout gemaakt is

door de getuigen alleen een foto van K. in uniform te laten zien, in plaats van hem in een verzameling foto's van andere bewakers of kapo's op te nemen.

Sjöcrona vroeg vrijspraak voor alle ten laste gelegde feiten. Daarbij stelde hij dat het OM vijftien jaar heeft stilgezeten – sinds de anti-verjaringswet van kracht werd – en toen pas tot vervolging overging.

Op 1 februari 1987 werd K. vrijgesproken en moest hij onmiddellijk in vrijheid worden gesteld. De bijzondere strafkamer van de Haagse rechtbank sprak hem vrij van oorlogsmisdaden en misdrijven tegen de menselijkheid. De rechtbank was wel van oordeel dat hij zich schuldig heeft gemaakt aan ernstige mishandelingen. Niet bewezen werd geacht dat hij deze mishandelingen heeft begaan 'in staats- of publieke dienst van de vijand'. Het bewijs van deze dienst was essentieel, omdat de feiten anders in 1971 waren verjaard.

Toen Dirk na zijn vrijspraak in het huis van bewaring terug zou komen, was het op de Van Alkemadelaan zwart van de pers. Via de ingang aan de Pompstationsweg kwam hij terug en verliet hij later het gevangeniscomplex.

In overleg met de directie had ik ergens in Den Haag opvang voor hem en zijn vrouw en dochters georganiseerd. We hebben elkaar daar ontmoet en afscheid van elkaar genomen. Een gebroken man ging terug naar huis.

Vallen en opstaan

Eli had een Molukse achtergrond. Ik kende hem uit de Scheveningse gevangenis. Hij was geen doorsnee gedetineerde, maar een zware jongen. In de gevangenis was hij reiniger op het 'Gouden Laantje', een bijzonder baantje met de nodige bewegingsvrijheid. Eli was iemand die wist wat hij wilde, een harde werker en altijd in voor een geintje. Regelmatig kwam hij even bij me aan voor een praatje. De

contacten gingen niet diep, maar over de dagelijkse dingen. Tot ik een spreekbriefje van hem kreeg voor een gesprek. Bij me gekomen zei hij: ‘Met de kerk heb ik niks, ik geloof helemaal niks. Maar ik wil wel naar Exodus’²⁰.

Ik zei hem dat je ook niet hoeft te geloven om naar Exodus te kunnen gaan. We raakten er verder over in gesprek. Hij zei dat hij echt wilde gaan proberen om iets van z’n leven te gaan maken.

Ik legde contact met Exodus en na zijn detentie ging hij er wonen. Aanvankelijk ging het zeer voorspoedig met hem. Hij was een ideale bewoner met een grote inzet voor z’n begeleidingsprogramma. Hij straalde ook fysiek een sterke levenskracht uit. Hij sportte veel en hij was als rechtsbuiten de sterspeler in het Exodusvoetbalelftal dat speelde tegen andere ploegen van begeleidingsprojecten in Den Haag. Hij leek niet stuk te krijgen. Maar toch ging het langzaam minder met hem. En hij onttrok zich steeds meer aan het begeleidingsprogramma, totdat hij er ineens gewoon niet meer was.

In het huis van bewaring ontmoette ik hem opnieuw. Hij zag er getekend uit. Hij had een zware verslaving achter de rug en was weer gearresteerd. Eli was diep teleurgesteld in zichzelf en in het leven. Hij was er doodziek van dat hij z’n kansen zo had verspeeld.

We praatten er veel over. Ik liet hem zien wat hem een periode lang wél was gelukt: ‘Als je wilt, kun je het ook. Je moet niet alleen kijken naar waar je gefaald hebt, maar ook naar wat je hebt gepresteerd. Kijk ook naar die maanden dat het heel goed met je ging.’

Onze gesprekken gingen doordat we elkaar beter kenden veel dieper dan vroeger. Voor zover ik mij herinner had ik eigenlijk nooit diepe emoties bij hem gezien. Z’n diepere gevoelsleven bleef altijd gesloten. Maar dat was in één keer over toen hij het bericht gekregen had dat zijn peettante was overleden. Met ingehouden tranen kwam hij m’n kamer binnen, gebracht door een bewaarder. Toen de deur dicht was, barstte hij in huilen uit. Op z’n knieën zat hij bij me. Ik hield hem vast. Ik liet hem vertellen over z’n tante. Het

²⁰ Het gaat hier om het begeleidwonenproject van Exodus waar ex-gedetineerden worden begeleid naar een nieuwe levensweg. Exodus wordt in deel II beschreven.

was de allerliefste vrouw die hij kende, ze was altijd zo goed voor hem geweest. Zijn tante was een heel gelovige vrouw. Toen het tijd voor hem was om naar de vleugel terug te gaan, zei ik: ‘Zullen we samen nog bidden?’ ‘Natuurlijk moeten we bidden’, zei hij. ‘Dat is het enige wat we nog kunnen doen.’

De dag erop vroeg ik schorsing voor hem aan om naar de begrafenis te kunnen gaan. Dat was niet eenvoudig, want op diezelfde dag moest hij ook naar de rechtbank. Er werd hem heel veel ten laste gelegd. Uiteindelijk kreeg hij toestemming om onder mijn begeleiding naar de begrafenis te gaan. Ik moest hem daarna zelf naar de rechtbank brengen. We gingen met mijn auto. Het was een ontroerende afscheidsdienst, waarbij hij hevig geëmotioneerd te midden van zijn familie zat, met een innerlijke betrokkenheid die ik nog nooit eerder zo bij hem had gezien. Na de dienst reden we in de auto terug. Hij was stil. Toen we bij de rechtbank kwamen zei hij: ‘Dit is de eerste keer in mijn leven dat ik mezelf ga melden bij de rechtbank. Maar het moet voor m’n tante en voor jou. Ik heb ook wel m’n eergevoel, weet je.’

Thuis in de gevangenis

Ik ontmoette Jozef voor het eerst in de gevangenis. Ik werkte er nog maar kort en moest nog veel ervaring opdoen met het gevangenisleven.

Hij was een jongen van een woonwagenkamp en een van de jongsten op de zware gevangenisvleugel. Jozef zag er goed uit: lang haar, een paar mooie tatoeages en opvallende sieraden. Hij had al heel wat routine opgebouwd in de criminele wereld.

Jozef had een briefje voor een gesprek ingeleverd en toen ik hem had opgeroepen vroeg hij me of ik een dagje met hem mee naar buiten wilde gaan. Hij zat in de laatste drie maanden van zijn straf tijd en dan kon hij ‘sollicitatieverlof’ aanvragen. Hij wilde een dagje onder begeleiding naar buiten om zaken te regelen voor als hij vrij

kwam. Ik zei hem dat ik dat wilde doen. Hij kreeg het verlof en we gingen naar het kamp. We werden hartelijk ontvangen in een van de wagens, met koffie en heel veel taart. Natuurlijk wilde hij zich met zijn vriendin ook nog even terugtrekken. Ik ging wat lezen in het woonvertrek van de wagen. Op de afgesproken tijd en lang daarna verscheen er niemand. De vogel was gevlogen. Er was in en om de wagen niemand te zien.

Ik zat er vreselijk mee dat ik dat aan de directeur van de gevangenis moest melden. Het voelde als een persoonlijke nederlaag. Ik belde hem en vertelde wat er gebeurd was. Hij vatte het professioneel op en zei dat hij hem op de telex zou zetten. Ik moest me er niet te druk over maken. Kennelijk behoorde dit tot de bedrijfsfrisco's waar je nuchter mee om moest gaan.

Het is me later nog een paar keer overkomen. Ik hield er altijd een kater aan over.

Op de vleugel werd het hem niet in dank afgenomen. Een medegedetineerde zei: 'Ik kan me voorstellen dat je d'r uit wil, maar dat doe je niet via de dominee. Zo wordt het voor ons ook moeilijker een keer naar huis te gaan.'

Korte tijd later werd Jozef opgepakt en weer vastgezet. Na zijn invrijheidstelling ging hij al snel gevangenis in gevangenis uit. Met korte tussenpozen was hij een trouwe kerkganger en deelnemer aan de activiteiten van het pastoraat. We hadden veel contact. Soms gooide hij alles eruit. Z'n boosheid over de politie die het altijd op hem voorzien had. Ook als hij niks deed, werd hij zomaar aangehouden. 'Die wouten zijn er altijd op uit om je vastgezet te krijgen. Ze geven je gewoon geen kans. Wat zou jij ervan vinden, dominee, als ze je om de haverklap tegen de muur zetten met je benen wijd om je te fouilleren?' Zo kon hij een hele tijd doorgaan met het leegschoppen van de emmer. En dan raakten we ook wel in gesprek over wat hij zelf uitstraalde en hoe dat op anderen overkwam. Een andere keer kon hij weer heel erg opgetogen zijn, bijvoorbeeld wanneer hij een goed bezoek had gehad. Dan wilde hij praten over zijn

toekomst: voor z'n kind gaan zorgen, niet meer verslaafd zijn. Of zomaar even praten over de bingo en alvast even kijken wat de prijzen zijn. 'Is er ook nog een sateetje bij, zoals de vorige keer?'

In die momenten op mijn kamer was hij even in een andere werkelijkheid. Hij kon dan iets van toekomst waarheen hij op weg was ervaren. Dat was ook zo in de kerk. Er was altijd een goed contact met de vrijwilligers van buiten.

Zijn leven bestond uit de gevangenis. Hij kende er de taal. En hij wist hoe je er moest overleven. Jozef was sociaal vaardig in de onderwereld, maar niet toegerust voor de bovenwereld. Binnen was de wereld waar hij hoe dan ook vertrouwd mee was. En personeelsleden en hulpverleners hoorden bij die wereld. Zo kon hij dan aan de maatschappelijk werker vragen: 'Nico, kom je met Kerst hier ook naar de kerk?' En tegelijk wilde hij uit die wereld wegbreken. Bij ontsnappingspogingen was hij altijd betrokken. De vrijheid tegemoet, die hij niet aankon...

Door de jaren heen zag ik hem steeds meer getekend raken. Het onvermogen om te leven liet zijn sporen na: druggebruik, vechtpartijen, zelfverwonding, woede.

In mijn aantekeningen zie ik hem ook terug in zijn diepere zoeken naar wat hem lief was. 'Jan alls je tijt hep ken je mijn dan efen oproepen oké. PRIVE.'

Het kon dan gaan om een begeleid bezoek van zijn zoontje, 'm'n oogappeltje', dat in een kindertehuis zat. Of om contact met z'n vriendin die ook vast zat.

'Ze hebben m'n broertje vannacht met een vrachtwagen doodgedreden!' Helemaal overstuur stormde hij m'n kamer binnen in het huis van bewaring. 'Ik moet eruit, naar de begrafenis! Goedschiks of kwaadschiks. Al moet ik er een mes voor nemen, ik zal erbij zijn!'

Z'n broer, op wie hij dol was, was moedwillig om het leven gebracht. Hij huilde en schreeuwde het uit. 'Wat een klotewereld! Ik zal ze allemaal verrot slaan! Echt dominee, er móet wat gebeuren!'

Ik nam contact op met de directeur, die hem ook goed kende. We waren het er snel over eens dat er alles aan gedaan moest worden om hem naar de begrafenis te laten gaan. We spraken met Jozef af dat we ons best zouden doen, maar dat we ook zijn medewerking nodig hadden en dat het waardig zou moeten verlopen. 'Ik geef mijn woord aan jullie dat het goed zal gaan', zei hij.

De directeur deed een verzoek aan het ministerie om Jozef onder onze begeleiding naar de begrafenis te laten gaan. We omschreven het grote belang voor hem om afscheid te kunnen nemen van zijn geliefde broer en dat we er vertrouwen in hadden vanwege de band die we samen met hem hadden.

We kregen toestemming.

Door de grote poort reed een taxi de binnenplaats op. Met z'n drieën stapten we in. Het hield Jozef bezig hoe het zou gaan. 'Jij bent bij je familie, jullie hebben elkaar nu nodig. En wij houden ons op de achtergrond', zeiden we.

Toen we op de begraafplaats aankwamen, waren er al veel mensen. Velen uit de onderwereld gaven acte de présence. Overal waar ik keek zag ik leren jassen, bontkragen en zonnebrillen. Jozef werd door zijn familie en vrienden in de armen gesloten. Ze namen hem mee naar voren in de kapel, waar de kist stond. Van een afstand zagen we hoe hij en zijn familie in hun verdriet opgingen. Hoe hij aandacht gaf aan de anderen en hoe hij de kist aanraakte en er bloemen omheen neerlegde. Een pastoor leidde de dienst en de begrafenis.

Na afloop kwam Jozef naar ons toe en zei dat het de gewoonte was om nog koffie te drinken in een zaaltje op het kamp. 'Net zoals bij ons na de kerk, dominee.' Zou het kunnen om daar ook nog naartoe te gaan? De directeur vond het goed. Jozef stapte weer bij ons

in de taxi en we gingen erheen. Bij een gebouwtje stapten we uit en door een smalle gang liepen we naar binnen, Jozef achteraan. Toen we in het zaaltje kwamen, was Jozef verdwenen. Hij was in het niets opgegaan in een drie meter lange gang. We keken elkaar aan. En we voelden ook hoe alle aanwezigen ons aanstaarden. Niemand wist waar Jozef gebleven was. Men zei er niets van te begrijpen.

Zonder Jozef gingen we terug naar het huis van bewaring. We voelden ons enorm bedonderd. We konden er niet over uit. Er was geen enkele aanwijzing dat dit zou gebeuren.

Jozef werd op de telex gezet. Na een dag nam hij contact op met de directeur. Hij wilde zich weer melden en terugkomen bij ons in het huis van bewaring. Dat was niet vanzelfsprekend na een ontvluchting. Je kon dan vanuit het politiebureau op een heel andere plaats terechtkomen. De directeur zette zich ervoor in dat hij toch weer bij ons zou komen.

Jozef had zich gemeld, zo zei hij, omdat hij het niet van zichzelf kon verdragen zijn woord naar ons gebroken te hebben. Nooit zou hij zichzelf melden na een ontvluchting, maar nu wel, omdat hij zich daartoe verplicht voelde naar ons toe.

Toen hij er weer was, vertelde hij hoe het gegaan was. Zelf was hij vast van plan geweest om mee koffie te gaan drinken in het zaaltje en daarna met ons mee terug te gaan. 'Dat had ik toch beloofd.' In de gang hadden een paar mensen hem een ruimte ingetrokken en gezegd dat hij hartstikke gek was als hij mee terug zou gaan. De druk van zijn maten had hij op dat moment niet kunnen weerstaan. 'Maar ik kon er later ook niet mee leven dat ik jullie had laten zakken en de directeur in moeilijkheden had gebracht'.

Mensen zijn altijd meer dan hun daden.

4. Meervoudige problematiek op persoonlijk en maatschappelijk gebied

Levensverhalen van gedetineerden laten zien hoe criminaliteit ontstaat. Bij velen is het verbonden met problematiek die al op jonge leeftijd begint. Wat de situatie zo ernstig maakt is dat één persoon bijna altijd een hele reeks aan problemen heeft. Er is sprake van meervoudige problematiek, waarbij het gaat om zowel persoonlijke als maatschappelijke problemen.

In het boek *Muurvast*²¹ heb ik deze problematiek beschreven. Deze beschrijving is nog steeds actueel:

‘Op het persoonlijke vlak gaat het onder meer om achterstanden in persoonlijke ontwikkeling, in relationele en sociale vaardigheden en in scholing, onvermogen tot het kunnen voeren van een eigen huishouding, instabiliteit in de dagelijkse levensverrichtingen, verslavingsproblematiek, problematiek met betrekking tot het omgaan met de eigen religieus-culturele achtergrond, motivatie- en zingevingsproblematiek, het ontbreken van duurzame significante contacten, eenzaamheidsproblematiek.

Bij de maatschappelijke voorwaarden gaat het om het ontbreken van werk, het ontbreken van huisvesting, het sociaal milieu, het ontbreken van voldoende steunende contacten, het strafblad, onvoldoende toegankelijkheid van bestaande voorzieningen.’

Veel persoonlijke en maatschappelijke problemen dus. Twee licht ik er nog in het bijzonder uit, omdat daar het justitiepastaat een belangrijke rol in kan spelen: het ontbreken van motivatie en van binding met de samenleving.

²¹ Eerbeek, J.D.W. *Nazorg aan ex-gedetineerden*, in: M.B. Blom (red.) *Muurvast, verhalen uit het justitiepastaat*. Boekencentrum, Zoetermeer, p. 275, 276.

Veel gedetineerden willen een nieuwe levensweg inslaan. Ze willen iets anders van hun leven maken dan hoe het tot nu toe gelopen is. Er zijn momenten van een sterke motivatie. Maar veel van deze motivatie verdampt tijdens de detentie. Het is moeilijk om de goede voornemens vast te houden. Men is aan zichzelf alleen overgeleverd. En dan is er veel kracht nodig om motivatie vast te houden bij alles wat op hen afkomt. Dat geldt ook voor de tijd na de detentie. Er zijn veel tegenslagen en verleidingen waardoor men weer terugvalt in het oude patroon.

Naast motivatie is binding met de samenleving nodig om criminaliteit te voorkomen. De criminologe Junger-Tas²² wijst op dit essentiële punt. ‘Binding – met je naaste, je geliefde of je ouders, maar ook met instituties zoals school, werk, vrienden of de sportclub – is een zeer belangrijke factor bij de integratie. Kinderen – en volwassenen trouwens ook – moeten gebonden zijn aan de samenleving waarin ze leven. Want als die binding er niet is hebben ze geen boodschap aan de eisen die de samenleving stelt. Ze hebben niets te verliezen, het kan ze niets schelen.’

Samengevat kan worden gesteld dat veel gedetineerden zich met hun leven in een vicieuze cirkel bevinden. Deze cirkel wordt gevormd door persoonlijke achterstanden en door maatschappelijke achterstanden. De meesten kunnen zich op eigen kracht niet uit deze vicieuze cirkel bevrijden en gaan een groot deel van hun levensweg gevangenis in, gevangenis uit.

Er is in ons land een schrikbarend hoog recidivepercentage. 70 à 75 procent van de gedetineerden keert regelmatig terug in de gevangenis.

²² Junger-Tas, J., in: *Justitiemagazine*, oktober 2003.

5. Detentie-effecten: het geschieden van excommunicatie

Vastzitten in een justitie-inrichting is ingrijpend. Alles in het leven wordt erdoor bepaald. Kort samengevat zie ik de detentie als het geschieden van excommunicatie. Excommunicatie betekent dat iemand uitgesloten wordt van de gemeenschap. Hij²³ heeft geen deel meer aan het samenleven met anderen. Hij is buitengesloten. Deze excommunicatie is geen eenmalige gebeurtenis die plaatsvindt wanneer de grote buitendeur van de gevangenis zich voor korte of lange tijd achter iemand sluit. Daarom heb ik er het woord *geschieden* aan toegevoegd. Het woord geschieden geeft aan dat er sprake is van een voortdurend proces van excommunicatie. Dag in dag uit merkt de gedetineerde in alle facetten van zijn bestaan dat hij er niet meer bij hoort. De deur is dicht tussen hem en zijn vrouw en kinderen. En het even opengaan ervan bevestigt alleen maar dat die in feite gesloten is.

Binnen dat proces van het geschieden van excommunicatie is sprake van een grote geslotenheid. Ik noem daarvan drie aspecten.

In de eerste plaats is de gedetineerde afgesloten van de mensen van wie hij houdt. Hij heeft geen deel meer aan het gewone leven met alles wat daarin omgaat aan mooie en verdrietige gebeurtenissen. Zo is hij niet bij de verjaardag van zijn kind, het overlijden van zijn moeder en hij heeft geen gewone relatie met zijn vrouw. Hij kan niet direct zijn gevoelens communiceren, bij iemand schuilen, in de aanraking geborgenheid ervaren.

In de tweede plaats is er de geslotenheid van het gevangenisleven zelf.

²³ Voor de leesbaarheid wordt hier alleen de mannelijke vorm gebruikt. Wat hier genoemd wordt geldt uiteraard ook voor vrouwen in detentie.

In de gevangenis vormt men onderling geen echte gemeenschap. Je zou dat misschien van buitenaf wel denken: allemaal lotgenoten die in hetzelfde schuitje zitten met Justitie als gezamenlijke tegenstander. Maar niets is minder waar. Er bestaat een sterk gesloten cultuur.

Er is geen onderling vertrouwen. De mensen hebben elkaar niet zelf uitgekozen: men is gedwongen samen. In een heel kleine ruimte is een grote verscheidenheid aan culturen samengevoegd. Er is veel problematisch gedrag en er zijn mensen met psychische en psychiatrische stoornissen.

Bij dat alles heerst er een sterke machocultuur. In de onderlinge communicatie zijn de harde kanten dominant. Je maakt jezelf zo groot mogelijk. Je twijfelt niet. Je laat je zwakheid niet zien. En in de onderlinge verhalen gaat het vooral over zaken waar nog meer geld in te 'verdienen' is. Er heerst het recht van de sterkste. Het heeft veel weg van een jungle. Wie geld heeft en wie machtig is in de onderwereld heeft het voor het zeggen.

Zo bestaat een gevangenisvleugel vooral uit een verzameling eenlingen. De gedetineerden zijn sterk aan zichzelf alleen overgeleverd om te overleven. Iedereen heeft genoeg aan zichzelf en aan zijn eigen sores. Er is geen veiligheid om wat jou ter harte gaat met anderen te delen, geen ruimte om je kwetsbaarheid te tonen. Het zal duidelijk zijn dat het in dit klimaat moeilijk is om een stabiel levenspatroon te ontwikkelen.

Het derde aspect van geslotenheid zit in de mensen zelf. Ik heb bij tallozen steeds weer gezien dat ze gesloten zijn naar het leven zelf toe. Ze staan met hun gezicht naar het verleden en met hun rug naar de toekomst. Dat heeft te maken met hun levensgeschiedenis, waar vaak al op heel jonge leeftijd de eerste oorzaken liggen voor afglijden naar criminaliteit.

Detentie heeft dus grote invloed op de gedetineerde en op zijn relaties met anderen. Daar komt nog bij dat het gevangenisstelsel een inbreuk maakt op de persoon van de ingeslotene. Zijn persoonlijk-

heid staat onder druk. Dit effect is er altijd, hoe goed een regiem ook is en hoe humaan de medewerkers ook handelen.

De socioloog Goffman²⁴ beschrijft dit effect. Het is eigen aan een totaalinstituut, zoals de gevangenis is. Totaalinstituties zijn woon-gemeenschappen, maar tegelijk ook formele organisaties. Dat betekent dat bij alles de doelstelling van het instituut vooropstaat en pas daarna het welbevinden van de bewoners. Voor de gevangenis is de overkoepelende doelstelling de veiligheid van de samenleving.

Totaalinstituties hebben een aantal bijzondere karakteristieken. Het hele leven speelt zich af op één plaats. De grenzen tussen wonen, werken en recreëren zijn vervallen. Alles wat gebeurt, gebeurt in de directe omgeving van een groot aantal anderen. Het dagelijks leven is sterk geprogrammeerd. Het programma staat in het teken van de doeleinden van de institutie. Het symbool van het totale karakter is de barrière voor het sociale contact met de buitenwereld, zoals die tot uitdrukking komt in muren, gesloten deuren en waterbarrières.

Dit totaalinstituut heeft volgens Goffman als effect op de bewoners dat hun ego wordt gemortificeerd. Dat wil zeggen: de eigen identiteit raakt ontzet, er gaat iets van verloren, het sterft af. G. de Jonge²⁵ spreekt in dit verband over het wegvallen van autonomie en individualiteit. W. Buitelaar en R. Sierksma²⁶ spreken over depersonalisering. Dit mortificatieproces kan aan de hand van Goffman als volgt worden beschreven.

Voordat iemand gevangen is speelt hij in het dagelijks leven allerlei verschillende rollen, zoals die van echtgenoot, vader, zoon of buurtbewoner. Die bepalen zijn zelfbeeld. Deze rollen kan hij programmeren. Ze hoeven elkaar niet te blokkeren. Tijdens de detentie wordt deze rolprogrammering wel geblokkeerd. En dat heeft effect op iemands zelfbeeld.

Ook wordt de handelingseconomie geschonden. Iemand kan

24 Goffman, E., *Totale instituties*, Universitaire Pers, Rotterdam.

25 Jonge, G. de, *Totale inrichtingen en hun effecten*, in: *Tegen de regels, een inleiding in de criminologie*, Ars Aequi Libri, Nijmegen, p. 336.

26 Buitelaar, W. en R. Sierksma, *De gevangene in de gevangenis*, in: *Tegen de regels, een inleiding in de criminologie*, Ars Aequi Libri, Nijmegen, p. 354.

niet op zijn gebruikelijke manier reageren op iets wat hem in zijn ego raakt. Daarbij komt dat door het in elkaar overlopen van de levenssferen zijn gedrag in de ene situatie altijd in verband gebracht wordt met een andere situatie.

Een ander effect op het zelfbeeld komt door de objectivering van mensen. Dat gebeurt bijvoorbeeld bij het verlies van persoonlijke bezittingen en het krijgen van een registratienummer. Dit wordt ook wel verlies van identiteitsuitrusting genoemd.

Ook zijn er handelingen die het gevoel van eigenwaarde aantasten, zoals visitatie (inspectie aan het lichaam naar verboden middelen en voorwerpen), het alles moeten vragen (bedelhouding genoemd) en het spelen van een disidentificerende rol (dingen doen die vreemd voor je zijn, bijvoorbeeld in seksueel gedrag).

Verder staat het persoon-zijn onder druk door het bijna volledig ontbreken van privacy wat betreft lichaam en levenssfeer. Het gaat hierbij om dossiervorming en rapportages, celcontrole, briefcensuur en de wijze van bezoek ontvangen in de bezoekzaal. Tot zover Goffman.

Uiteindelijk is de eigen cel het enige stukje privacy. Het laatste stukje eigen land! Dat is maar heel klein: een vloeroppervlakte van circa 10 vierkante meter. Maar ook hier is de privacy betrekkelijk, want men kan op ieder gewenst moment binnenkomen, ook zonder te kloppen, of door een raam of kijkglas naar binnen kijken. En er zijn ook gedetineerden die met twee of meer op één cel verblijven.

De gevangenis: alleen met jezelf, en tegelijk nooit alleen met jezelf, altijd gezien, en tegelijk ongezien in wat diep in je omgaat...

6. Motieven voor het justitiepastoraat: het geschieden van communicatie

Aandacht voor gevangenen weerklinkt heel de Bijbel door in het Oude en in het Nieuwe Testament. Zo lezen we in Jesaja de oproep 'gevangenen uit de kerker te leiden'. (Jesaja 42:7) En in de Psalmen staat: 'De Here maakt de gevangenen los'. (Psalm 146:7) Zorg voor gevangenen behoort tot de kerntaken van de christelijke gemeente. Het is een herkenningpunt van het christelijk geloof.

'Ik ben in de gevangenis geweest', zegt Jezus, 'en gij zijt tot Mij gekomen.' (Mattheus 25:36)

In gevangenen is Christus present en in hen wordt Hij gediend.

Een minder bekende tekst staat in Hebreëen 13:3: 'Denkt aan de gevangenen alsof gij met hen gevangen waart.' Een scherpe vertaling vond ik bij prof. dr. J. Firet: 'Gedenkt de gevangenen als medegevangenen.'²⁷ Ook W. Bauer vertaalt met 'als medegevangenen'.²⁸

Gedenken is iets anders dan even aan iemand denken. Het is iets anders dan voor iemand duimen voor een goede afloop. Gedenken heeft in de Bijbel een bijzondere betekenis. Het is geladen met een uitzonderlijke kracht.

We zien dat scherp als er sprake van is dat God mensen gedenkt. Als Hij gedenkt, betekent dat dat er toekomst ontstaat in toekomstloosheid, leven in levenloosheid. Het gedenken door God wordt concreet in de gave van een kind aan Rachel, die zonder kinderen gebleven is. 'Toen gedacht God Rachel, en God verhoorde haar; Hij

²⁷ Firet, J., *De verantwoordelijkheid van de gemeente 'Als medegevangene'*, in: J. Spoor (red.) *De kerk in de gevangenis*. Kok, Kampen, p. 149.

²⁸ Bauer, W., *Griechisch-Deutschen Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur*. Walter de Gruyter, Berlin.

Een misdadiger is meer dan zijn delict

opende haar schoot en zij werd zwanger en baarde een zoon.’ (Genesis 30:22) Gedenken is een woord van heil. Het gaat om heelheid aan de gebrokenheid voorbij. Daar waar het mensenleven stukbreekt op de feiten, schiept God nieuw leven.

Gedenken staat in de Bijbel in tegenstelling tot woorden als vergeten en wegwissen, wegschrapen uit de geschiedenis.

In de taal van de gevangenis worden mensen bij God niet afgeschreven. Integendeel: bij God is er altijd een nieuw begin. Hoe ver dat gaat, zien we als Jezus aan het kruis hangt. Een medegekruisigde, een misdadiger, vraagt Hem dan, met de dood voor ogen: ‘Jezus, gedenk mijner, wanneer Gij in uw Koninkrijk komt.’ (Lucas 23:42) Jezus antwoordt hem: ‘Voorwaar, Ik zeg u, heden zult gij met Mij in het paradijs zijn.’ (Lucas 23:43)

Jezus schenkt mensen leven, ook aan de dood voorbij. Het gedenken door God manifesteert zich voluit in het komen van de Messias. Hij brengt een ommekeer in alle verhoudingen.

Ontmoeting in wederkerigheid

Het woordje ‘als’ in de oproep ‘Gedenkt de gevangenen als medegevangenen’ is heel belangrijk. Het is een ‘als’ van wederkerigheid. Het gaat bij onze omgang met gevangenen niet om eenrichtingsverkeer: mensen die van buiten komen en gevallen mensen opzoeken. Nee, het gaat om tweerichtingsverkeer: we ontmoeten elkaar als elkaars medemensen. Niet de één verheven boven de ander, de goeden tegenover de slechten. Niet het geloof brengen aan gevangenen, maar geloven mét gevangenen.

Tegenover het geschieden van excommunicatie gaat het in het christelijk geloof om het geschieden van communicatie.

Meer dan geloofsgenoten

Er wordt wel gesteld dat het in Hebreëen gaat om medechristenen in de gevangenis. Dat zou goed kunnen. Maar ook als dat zo is, is het helemaal in de geest van het evangelie om het te verbreden naar alle gevangenen. Christelijk broeder- en zusterschap is nooit in zichzelf gekeerd, maar altijd naar buiten gericht. Dat heeft Jezus heel duidelijk laten zien. Ook Furet ziet een generalisatie van dit woord zeker in de lijn van het evangelie.²⁹

De liefde voorop

De oproep gevangenen te gedenken begint met een oproep tot liefde en herbergzaamheid. 'Laat de broederlijke liefde blijven. Vergeet de herbergzaamheid niet.' (Hebreëen 13:1) Gevangenen gedenken staat dus in het teken van de liefde. Vanuit het christelijk geloof gezien staat communicatie met gevangenen als een ontmoeting in wederkerigheid in het teken van de liefde. Het gaat om het gestalte geven aan broeder- en zusterschap.

²⁹ Furet, J., *De verantwoordelijkheid van de gemeente 'Als medegevangene'*, in: J. Spoor (red.) *De kerk in de gevangenis*. Kok, Kampen, p. 149.

7. Het justitiepastoraat binnen de Dienst Geestelijke Verzorging

Zorg voor gevangenen gaat terug tot de beginperiode van het christendom.

De ontwikkeling van het justitiepastoraat in Nederland is beschreven door drs. (inmiddels prof. dr.) A.H.M. van Iersel in de bundel 'Het justitiepastoraat in Nederland'³⁰.

Hij geeft een ruwe schets van enkele historische achtergronden van het justitiepastoraat. 'De pastorale zorg is een constante. Wel wisselt voortdurend de gestalte ervan, al naar gelang de omstandigheden waaronder deze zorg zich voltrekt.'

Het rooms-katholiek en protestants justitiepastoraat werken binnen de Dienst Geestelijke Verzorging van de Dienst Justitiële Inrichtingen (DJI). DJI is een agentschap van het Ministerie van Justitie. Deze Dienst Geestelijke Verzorging is op 9 februari 2004 definitief gevormd en beschikt per 31 december 2008 over 226 fulltime formatieplaatsen (fte): 202 fte in het veld en 24 fte op het centrale bureau. De protestanten hebben daarvan 50 fte.

Ambtsdragers van alle geloofs- en levensovertuigingen zijn erin werkzaam: rooms-katholieken, protestanten, joden, humanisten, moslims, hindoes, orthodoxen en boeddhisten. In de huidige vorm werken het rooms-katholiek en protestants justitiepastoraat sinds 1949. Alle denominaties hebben zendende instanties namens welke de ambtsdragers werkzaam zijn. De zendende instantie van het protestants justitiepastoraat is de Interkerkelijke Commissie voor de Geestelijke Verzorging in de Inrichtingen van Justitie (ICJ). In de

³⁰ Iersel, drs. A.H.M. van, *Het justitiepastoraat in Nederland*, Ministerie van Justitie, Den Haag, p. 15.

ICJ zijn dertien protestantse kerken vertegenwoordigd. Voor het rooms-katholiek justitiepastoraat is de zendende instantie de Bisschoppenconferentie. Ook de Joodse geestelijke verzorging kwam daarbij met drie onderscheiden zendende instanties. De humanistische geestelijke verzorging werkte vanaf 1954 op vrijwillige basis en de humanistische raadsliden werden in 1968 als ambtenaar aangesteld. Met de verandering van de gevangenisbevolking kwamen er ook imams voor de moslims, pandits voor de hindoes, priesters voor de orthodoxen en boeddhistisch geestelijk verzorgers voor de boeddhisten. In 2007 werd het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO) als zendende instantie door de Minister van Justitie erkend. In 2008 werd de Boeddhistische Unie Nederland (BUN) erkend. De zendende instantie van de Hindoes is nog in voorbereiding. De inzet van orthodoxe priesters wordt gecoördineerd door de hoofdaalmoezenier en de hoofdpredikant.

Gedetineerden, patiënten en jeugdigen hebben ook het recht eigen geestelijk verzorgers te ontvangen³¹.

De geestelijke verzorging werkt in de inrichtingen van Justitie op basis van het wettelijk recht van ingeslotenen om hun geloof of levensovertuiging, individueel of in gemeenschap met anderen, vrij te belijden en te beleven³².

Om deze geestelijke verzorging te kunnen bieden hebben de overheid en kerken/levensbeschouwelijke organisaties als zendende instanties ieder een eigen verantwoordelijkheid. Dit komt erop neer dat de overheid voorwaarden schept en voorziet in financiële middelen en dat de zendende instanties geestelijk verzorgers beschik-

31 In de memorie van toelichting op de Penitentiaire beginselenwet staat hierover: 'De niet aan de inrichting verbonden geestelijk verzorgers worden, door de beperkte omvang van hun verbintenis, niet tot de stafleden gerekend. Dat brengt onder meer mee dat hun correspondentie in beginsel wel aan censuur onderworpen is. Dit geldt ook voor het houden van toezicht op bezoek en telefoongesprekken. De directeur heeft echter ingevolge artikel 37 lid 1, onder *k*, de aanvullende bevoegdheid om hen aan te merken als in het contact met de gedetineerde geprivilegieerde personen. Het ligt voor de hand dat de directeur dergelijke contacten aanmerkt als extra bezoek, zodat de gedetineerde niet zal worden gedwongen te kiezen tussen bij voorbeeld een uur per week contact met zijn vrouw of met een geestelijke.' In de beantwoording van Kamervragen over bezoek van geestelijken van buiten verwijst de minister van Justitie Donner ook naar dit gedeelte (18 februari 2003).

32 Penitentiaire Beginselenwet, artikel 41. Voor de TBS-klinieken (nu: Forensisch Psychiatrische Centra) en jeugdinrichtingen geldt een soortgelijk wettelijk kader.

baar stellen en verantwoordelijk zijn voor de inhoud en de kwaliteit van hun werk.

Geestelijk verzorgers bekleden in deze opzet dus een dubbel ambt. Als ambtenaar zijn ze in dienst van het Ministerie van Justitie. En als ambtsdrager zijn ze gezondene van hun kerk of levensbeschouwelijke organisatie.

De bijzondere samenwerking tussen kerk en staat komt in de besturing en organisatie van de Dienst Geestelijke Verzorging (DGV) tot uitdrukking. Dit is vastgelegd in het zogenaamde grondslagdocument³³. Het grondslagdocument spreekt van een duaal en paritair bestuur. Er is sprake van 'in essentie autonome besturen'. Het afstemmingsproces vindt plaats in het Management Team van de DGV. De directeur van de DGV is een overheidsmanager. Deze overheidsmanager fungeert volgens het grondslagdocument als directeur 'op een bestuurlijk niveau met hoofdgeestelijken die als (gedelegeerd) bestuurder en manager voor hun eigen denominatie fungeren.'

³³ Het grondslagdocument is in het bestuurlijk overleg tussen de minister van Justitie en de zendende instanties vastgelegd op 21 november 2006.

8. Het werk van het justitiepastoraat

Het werk van de justitiepredikant bestaat uit vier hoofdonderdelen: het voeren van persoonlijke gesprekken, het houden van gespreks-groepen, het leiden van kerkdiensten en het adviseren van de inrichting over vragen op het gebied van humaniteit.³⁴

In 2003 heeft het KASKI³⁵ onderzoek gedaan naar de behoefte aan en het gebruik van geestelijke verzorging. Bij gedetineerden in huizen van bewaring en gevangenissen bleek een behoefte bij 87 procent. Het feitelijk gebruik was 71 procent. Bij jeugdigen was de behoefte 80 procent en het feitelijk gebruik 63 procent. Bij TBS-patiënten was de behoefte 90 procent en feitelijk gebruik 89 procent.³⁶

Wat er in gedetineerden omgaat

Een gedetineerde kan om allerlei redenen contact zoeken met de predikant. Nogal eens wordt gedacht dat dat gebeurt om de cel uit te zijn. Een bezoek aan de dominee als een verzetje.

³⁴ Sinds 2007 zijn de werkzaamheden van de geestelijk verzorgers nader gespecificeerd in dienstenspecificaties. Bewust werd niet gesproken van producten, maar van diensten. Er worden zeven diensten onderscheiden. Dit zijn: 1. Intakegesprekken (individueel of groepsgewijs); 2. Ambulante gesprekken. Het gaat hierbij om het aanwezig zijn onder gedetineerden op de ring, de afdeling, de luchtplaats of de recreatieruimte. Deze korte contacten betreffen bijvoorbeeld het beantwoorden van vragen, het geven van advies, het regelen van praktische zaken en het geven van steun en bemoediging; 3. Individuele gesprekken; 4. Groepsgesprekken; 5. Kerkdiensten, gebedsdiensten en bezinningsbijeenkomsten; 6. Bijzondere bijeenkomsten n.a.v. een incident, bijvoorbeeld een suicide, een breder religieus of maatschappelijk thema of bijzondere religieuze vieringen; 7. Bijstand in crisissituaties.

³⁵ Sociaal-wetenschappelijk instituut van de Radboud Universiteit Nijmegen over religie en samenleving.

³⁶ KASKI, *Beleidsonderzoek naar godsdienst en levensbeschouwing. Geestelijke verzorging in justitiële inrichtingen. Een onderzoek bij directeuren, geestelijk verzorgers en ingeslotenen in het gevangeniswezen, jeugdinrichtingen en tbs-klinieken*, Radboud Universiteit, Nijmegen, p. 143.

Het KASKI-onderzoek liet zien dat het gaat om diepere zaken. Allerhande thema's komen aan de orde op verschillend gebied: religieus, moreel, existentieel, relationeel, persoonlijk, maatschappelijk en justitieel³⁷.

Dat blijkt ook uit de rapportages van de predikanten. Als veelvoorkomende gespreksthema's worden door hen genoemd: geloof en zingeving, toekomst, relaties, levensvragen, detentie, persoonlijke geschiedenis en levensverhaal, identiteit en diverse thema's zoals psychische problemen, eenzaamheid, spanning, ziek zijn, verslaving, omgaan met behandelingsprogramma's, omgaan met agressie, angst, vertrouwen en verloren vertrouwen en actualiteiten³⁸.

De gedetineerde kan direct contact zoeken, bijvoorbeeld na de kerkdienst, of als hij de dominee ziet op de afdeling of de luchtplaats. Maar hij kan ook een spreekbriefje inleveren. Hij kan dan ook alvast de reden van het contact aangeven. Op die spreekbriefjes kan van alles en nog wat staan: relatieproblemen, behoefte aan contact met relaties, geloof, contact met de rabbijn, steun bij vrijkomen, een Bijbel, een agenda, deelname aan de kerkdienst, iemand die overleden is en de rechtszitting. De meesten zetten er echter op: 'gesprek' of 'privé'. En nogal eens wordt er voor de zekerheid aan toegevoegd: 'spoed!'

Ter illustratie volgen hier de bijschriften van een aantal briefjes die ik heb bewaard³⁹.

³⁷ idem, p. 111 en p. 123.

³⁸ Eerbeek, J.D.W. *Jaarverslag 1998 van de hoofdpredikant bij de Dienst Justitiële Inrichtingen. Een overzicht van het werk van het Protestants Justitiepastoraat in de Inrichtingen van Justitie*. Bureau Hoofdpredikant, Dienst Justitiële Inrichtingen, Ministerie van Justitie, Den Haag.

³⁹ Zie ook de bijlage achterin het boek met de volledige lijst van door mij geselecteerde spreekbriefjes.

- *Ik wil praten over geloof, over god en alles eromheen.*
- *Als ik mijn ziel en als ik nog hoop heb. Het lijkt alsof ik alles kwijt ben.*
- *Geachte dominee, u doet mij een plezier wanneer u tijdens de dienst een muziekverzoek wilt honoreren. 'Wachet auf, ruft uns die Stimme', B.W.V. 650 of de Sinfoniu uit Kantate 'Falsche Welt' B.W.V. 52 (?). B.V.D. N.N.*
- *geestelijke nood, gelieve in de naam van onze lieve Heer een arme van geest de hulp en de advies te geven. De geïsoleerde vreemdeling op aarde.*
- *Heb u effe tijd?*
- *Ik heb niet echt een geloof, maar ik kan het altijd goed vinden in de kerk het is voor mij rustgevend dus ik zou graag bij u willen komen.*
- *gesprek ik zit hoog.*
- *wil ook graag naar de kerk wil me bekeren.*
- *Jan, roep mijn efen op als je tijd hep, maar het liefs in de midag wand in de ochtend werk ik.*

Een misdadiger is meer dan zijn delict

- *Gaarne zou ik in aanmerking willen komen voor een regeling van begeleide bezoek vanwege een scheiding die in het geschiet licht, wil ik trachten deze door middel van praten met mij vriendin dit tegen te houden. Bij voort bedank.*
- *Gesprek s.v.p. i.vb. met een moeilijke keuze die ik moet maken.*
- *Voor een lied van God. Die lied heb ik gehoord in mijn jeugdtijd. En dat lied is ongeveer: Jezus is e machtig voor heiland. Hij helpt overal door. Broeder en Zuster. We kun niet zelf niet grensen. Ga dan tot Jezus. Hij zal u helpen.*
- *Graag even over naastenliefde.*
- *Wilt u AUB een stickertje op mijn kaart plakken, anders krijgen we weer geouwehoer dat ik niet meekan naar de kerkdienst.*
- *Ik kon zondag niet naar de kerk, maar zou graag die bosje bloemen die de anderen gehad hebben ook willen hebben. Als u ze nog hebt dan. Voorbaat dank.*
- *Gesprek. Er wordt varkensvlees voor de moslims tijdens het vasten(mnd) bedient. Ik heb dat vlees nog bewaart. Kan niet. Is toch belachelijk.*

- *Dominee, ik zou graag die kaars willen hebben omdat ik op dinsdag 5 maart wordt overgeplaatst naar Sittard. Bedankt voor de steun die u mij en alle anderen gegeven hebt. Ik ga uw gespreksgroep missen op woensdag. 'Rot'. Het was altijd erg leuk en ook uw dienst op zondag. Hoop dat alles goed gaat met u. Hartelijk dank.*
- *Verandering geestesgezindheid hum in prot i.v.m. overpl. B-vleugel kerkbezoek noodzakelijk.*
- *Met u te praatën voor er dingen gebeuren van 2 kanten die niet leuk zijn. Het gaat over X die me broertje vermoord heb en die nu ook binnen komt. Kijk, zoïets vergeet je nooit, je kan niet zeggen van hier een hand en zand erover, begrijp u daarom zou ik a.u.b. gaarne met u willen praatën omdat me moeder zo ziek is die heeft kanker en het word steeds erger. Vandaar. Ik hoop dat u begrip heb wat ik u schrijf ik heb me broer gezworen die X te pakken tot me dood echt. Vandaar. Bij voorbaat dank. Spoed.*
- *Aangezien er op 10-9-89 geen video-uitzending van studio sport is geweest en ik zowel uw dienst en studio sport gelijkwaardig waardeert, moet ik helaas een keuze maken. Bedank voor uw medewerking voor de afgelopen diensten. Hoogachtend.*

Een misdadiger is meer dan zijn delict

- *Heb me opgegeven als moslim, maar dat slaat alleen voor het feit dat ik géén varken eet - ben protestant.*
- *Dominee te spreken en één goed gesprek te doen in verband dat me moeder kanker heeft in de hele lichaam en nu is het weer uitgezaait en ik en me zwager hebben al niks. Dit is alles voor ons. Wat we hebben het 2e is dat X hier binnen is gekomen, die me neef vermoord heeft dus dat is haat. Nu heb ik al een rapport 4 dagen in cel blijven en hij loop gewoon rond. Echt elke kans die ik krijg maak ik hem af. er zit hier nog één broer van me en nog meer van de familie dat is allemaal aangetrouwd. Geef ik een gil tegen me broer, kan die nergens meer komen. Heus, echt, al wordt het me dood, als ik hem maar meeneem. Dat heb ik er voor over.*
- **WIL TROUWEN HIER.**
- *Dominee, kun u mij a.u.b. f.12, - voorschieten voor de TV? Ik wil wel werken, maar er is nog geen werk voor me. Als ik mag werken, betaal ik u terug.*
- *Dringend. Het is als de zoveelste keer dat ik u schrijf en geen bericht van u krijg. Ik geloof in God en ik geloof ook dat u mij op een dagje zult oproepen.*
- *Praatje over hoe of wat met langdurige versl.*

- *Waar we het gisteren over hadden. B.V. het is me weer boven de hoofd gegaan. Ik spreek daar liever met uw over dominee als u tijd hebt morgen. Roept uw me A.U.B. op want ik bent bang. Uw weet wat ik bedoel, dus als uw alsnog A.U.B. morgen tijd hebt roept uw me alstublieft op. Ik ben bang!!! P.S. Ik zit echt in de put. Gaat over me moeder die ziek is.*
- *Ik wil niet in de cel blijven Help me, ik wil eruit.*

Persoonlijk gesprek

In de gesprekken kunnen heel verschillende dingen aan de orde komen. Hierboven zijn al diverse thema's omschreven. Uit het KASKI onderzoek blijkt dat het in de persoonlijke gesprekken heel veel gaat over het gemis van partners en kinderen, angst en verdriet en hoe men na afloop van de straf buiten de gevangenis kan blijven. Bij jeugdigen gaat het heel vaak over onderwerpen die specifiek tot het domein van het pastoraat worden gerekend, zoals het bestaan van God, spijt en vergeving en hoe een goed mens te zijn. Ook gaat het over angst, verdriet en conflicten thuis.⁴⁰

In het pastoraat gaat het om geloof en levensvragen: de diepere lagen van het bestaan. Om daarover met elkaar in gesprek te komen is een vertrouwensrelatie nodig. Om die vertrouwensrelatie op te bouwen en tot de diepere dingen te komen is het nodig om ook aandacht te hebben voor de dagelijkse problemen. Als iemand zorgen heeft over thuis, dan bepaalt dat zijn oriëntatie. De spreekbriefjes tonen dat aan. Daar moet dan iets mee worden gedaan. Het opbou-

⁴⁰ KASKI, *Beleidsonderzoek naar godsdienst en levensbeschouwing. Geestelijke verzorging in justitiële inrichtingen. Een onderzoek bij directeuren, geestelijk verzorgers en ingeslotenen in het gevangeniswezen, jeugdinrichtingen en tbs-klinieken*, Radboud Universiteit, Nijmegen, p 122.

wen van die vertrouwensrelatie heeft tijd nodig en gaat langs de weg van aandacht en zorg.

Een gedetineerde die ik al langer kende en die net weer vast zat, was ineens veel opener dan in vorige detenties. ‘Vorige keer bent u met bloemen van mij naar de begrafenis van mijn oma geweest’, zei hij. ‘U weet wie ik ben, u kent mijn familie.’ En het contact dat vroeger nooit helemaal open was, werd nu wel heel vertrouwelijk. Hij vertelde precies hoe het gegaan was met zijn leven en hoe hij tot zijn delict gekomen was.

Zeer wezenlijk voor het vertrouwen is het ambt dat de predikant bekleedt en het ambtsgeheim dat daarmee verbonden is. Het ambt schept in de onveilige situatie waar gedetineerden in verkeren een vertrouwensbasis.

Het ambtsgeheim wordt door de overheid als essentieel erkend.⁴¹ Dat betekent dat ieder mens – wat hij ook misdaan heeft – er recht op heeft vrijuit te kunnen spreken over wat hij op zijn hart heeft. Bij de dominee is de gedetineerde in alle onvrijheid even vrij. Met het ambtsgeheim moet dus zeer zorgvuldig en integer worden omgegaan. Het ambtsgeheim kan echter ook een dilemma oproepen, wanneer kennis verkregen wordt van een voor iemand levensbedreigende situatie. Bijvoorbeeld als iemand met de dood wordt bedreigd. De predikant zal in zo’n geval naar wegen zoeken om, recht doend aan zijn ambtsgeheim, signalen te geven die de dreiging duidelijk maken.

Het ambt is het fundament voor de pastorale relatie in de gevangenis.

41 Artikel 272 Wetboek van Strafrecht: ‘Hij die enig geheim, waarvan hij weet of redelijkerwijs moet vermoeden, dat hij uit hoofde van ambt, beroep of wettelijk voorschrift (dan wel vroeger ambt of beroep) verplicht is het te bewaren, opzettelijk schendt, wordt gestraft met een gevangenisstraf van ten hoogste één jaar of geldboete van de vierde categorie.’ En ook is er het verschoningsrecht in artikel 218 van het Wetboek van Strafvordering: ‘Van het geven van getuigenis of het beantwoorden van bepaalde vragen, kunnen zich ook (nl. naast bloedverwanten) verschonen zij, die uit hoofde van hun stand, hun beroep of hun ambt tot geheimhouding verplicht zijn, doch alleen omtrent hetgeen waarvan de wetenschap aan hen als zodanig is toevertrouwd.’

Ook de pastorale begeleidingsrelatie heeft een eigen karakter. Predikant en gedetineerde staan dichtbij elkaar. Voor de dominee zijn gedetineerden geen cliënten of willekeurige hulpvragers. Integendeel: ze staan met elkaar in diepe verbondenheid. Ze zijn medegelovigen – broeders en zusters van elkaar.

Niet altijd kan er sprake zijn van een diepgaand contact. Er zijn veel gedetineerden met een grote psychische en psychiatrische problematiek. Die problematiek kan zo groot zijn dat niemand meer iets ziet in die mens. Iemand is dan in feite opgegeven. Het pastoraat geeft niemand op. Pastoraat wil ondanks alles deze mens nabij zijn en het uithouden met degene met wie niemand het uithoudt. Ik zocht altijd naar mogelijkheden om ook met hen een vorm van contact op te bouwen. Dat kon door een eenvoudig spelletje, door samen te luisteren naar muziek of gewoon door samen koffie te zetten.

In diepere gesprekken met gedetineerden komt veel naar voren aan onverwerkt verleden, schuldgevoelens, machteloosheid, onvermogen, verdriet, pijn, wanhoop, verloren dromen en geblokkeerde toekomst.

De predikant helpt de gedetineerde deze levenservaringen te uiten en zoekt naar mogelijkheden om tot verwerking te komen. Dat kan inhouden dat iemands levensverhaal wordt ‘teruggelopen’, om te zien waar het geknakt en gebroken is. En ook om te zien waar aanknopingspunten liggen om verder te gaan. Het kan ook zijn dat er naar een ritueel wordt gezocht om iets ingrijpends een plaats te kunnen geven. Ook schuldgevoelens en vragen van vergeving komen aan de orde. In hoofdstuk 9 kom ik daar nader op terug.

De predikant moet ook kunnen troosten. Dat is een onmisbare kwaliteit voor iedere ambtsdrager.

Dat vermogen om te kunnen troosten kwam ik heel in het bijzonder tegen in het boek ‘Ver heen’ van prof. dr. P.C. Kuiper. Hij was hoogleraar in de psychiatrie en bekend van het leerboek ‘Hoofdsom

der psychiatrie'. Hij maakte zelf een zware depressie mee. Naar aanleiding van zijn ervaringen schrijft hij dat de bekende definitie van psychische gezondheid iets uitgebreid moet worden. 'Deze luidt: kunnen werken, spelen en liefhebben. Er zou aan kunnen worden toegevoegd: anderen helpen en troosten wanneer ze in nood zijn. De voorwaarde daartoe is: de angsten die door ziekten en dood worden opgeroepen niet af te weren, doch deze te kunnen verdragen, er niet voor op de loop te gaan en de ander berokkenen wat het ergste is dat een mens kan overkomen: eenzaamheid, alleen zijn, in de steek gelaten worden. Technisch gezegd: naast voldoende frustratietolerantie, het vermogen teleurstellingen te verdragen en te verwerken, voldoende angsttolerantie. Er moge nogmaals op worden gewezen, omdat het zo belangrijk is: de depressieve patiënt werkt zijn vereenzaming zelf in de hand. Zeker geldt ten opzichte van de depressieve mens: "never take no for an answer". Al wijst hij contact af, hij lijdt eronder wanneer men het niet probeert te bieden. Haarfijn registreerde ik ook in het diepst van mijn psychose, wanneer vrouw, dochter, vrienden, verplegenden, werkelijk gevoel, medeleven toonden en even schemerde dan het besef: werkelijk meevoelen, dat kan in de hel toch niet bestaan?'⁴²

Voor het aangezicht van God

In de gevangenis is veel geloofsbeleving. Dit kan een heel nieuwe ervaring voor iemand zijn. Een herontdekking, of iets waar men ook buiten vertrouwd mee was. God komt vaak ter sprake.

Dr. Paul Oskamp deed een onderzoek naar vieringen en geloofsbeleving in de bajes⁴³. Hij stelt dat de overgrote meerderheid van de gelovige gedetineerden met wie hij sprak God als hun redder beleven (p. 49). Ook ziet men Gods leiding. Hij is dan als een coach die mensen bijstaat op de weg naar een menswaardig leven (p. 50).

⁴² Kuiper, P.C., *Ver heen, verslag van een depressie*. SDU uitgevers, Den Haag, p. 143 en 144.

⁴³ Oskamp, P., *Overleven achter steen en staal, vieringen en geloofsbeleving in de bajes onderzocht*. Meinema, Zoetermeer.

In mijn pastorale praktijk heb ik gezien hoe diep religieus mensen kunnen zijn. Het was ook wel eens humoristisch. Een gedetineerde vertelde me dat hij haast in de strafcel had gezeten, omdat hij een medegedetineerde bijna was aangevallen. 'Hij zei tegen me dat God niet bestaat, en dat laat ik niet over mijn God zeggen!'

Te midden van de omvangrijke problematiek is het pastoraat erop uit om met mensen te zoeken naar herstel van het leven. Het geloof kan daarbij een belangrijke factor zijn. Het leven wordt immers van binnenuit opgebouwd. Het pastoraat heeft daarbij veel tot zijn beschikking. In geloof en levensbeschouwing wordt gezocht naar houvast, naar aanknopingspunten voor herstel van het leven en naar verhalen, waarden en symbolen die als krachtbron kunnen dienen en draagkracht kunnen geven.

Gespreksgroep

'Zo'n gespreksgroep als in de bajes zou je eigenlijk buiten ook moeten hebben. Ik mis dat als ik vrij ben. Een plaats waar je samen met anderen over het leven kan praten.' Het is zomaar een uitspraak van een gedetineerde, die iedere justitiepredikant wel eens gehoord heeft.

Gespreksgroepen zijn een belangrijk onderdeel van het werk van het justitiepastoraat. De onderwerpen zijn divers: bijbelstudie, actuele thema's, levenservaringen. De gespreksgroepen hebben ook een belangrijke vormende werking. Men leert zichzelf te uiten en naar anderen te luisteren.

In mijn eigen praktijk stelde ik vaak het thema van de komende kerkdienst alvast aan de orde. Het ging dan over onderwerpen als omgaan met je vijanden, liefde, verslaving, trouw, bidden en verantwoordelijkheid. Ik kon dan het gesprek verwerken in de dienst en dat gaf veel herkenning. En bevestiging van de waardevolle inbreng die er was geleverd.

Op een zondag in de lijdenstijd zou de kerkdienst uit het huis van bewaring rechtstreeks op de radio worden uitgezonden. In de lezing voor die zondag wordt Jezus door een vrouw gezalfd met kostbare mirre. (Marcus 14:1-11) Er staat: 'En toen Hij te Bethanië was in het huis van Simon den melaatse, kwam, terwijl Hij aan tafel aanlag, een vrouw met een albasten kruik vol echte, kostbare nardusmirre; en zij brak de albasten kruik en goot (de mirre) over zijn hoofd.' Dit roept verontwaardigde reacties op. De vrouw wordt beschuldigd van verkwisting. Deze mirre had verkocht kunnen worden ten behoeve van de armen. Er is niemand die haar intentie ziet, alleen Jezus. 'Zij heeft een goede daad aan Mij verricht', zegt Hij. (Marcus 14 : 6)

Ik las het verhaal voor in de gespreksgroep en ik vroeg aan de mannen: 'Waarom zou de vrouw dat gedaan hebben?' 'Het is een tof gebaar', zei iemand. 'Als je nog het laatste geeft als iemand nog leeft. Je kunt te laat zijn. Als iemand dood is, kun je niets meer doen. Alleen nog bloemen op het graf leggen.' Een ander zei: 'Als je iemand liefhebt, maakt het niet uit wat het kost.' Toen ineens ging Bert rechtop zitten. Hij zat altijd weggedoken. Bert was een echte Haagse straatjongen, plat Haags pratend, broodmager en met veel bravoure. Hij was opgegroeid bij z'n opa en oma omdat zijn ouders niet voor hem konden zorgen. Hij riep ineens: 'Dominee, die Jezus was toch de koning van de armen!' Ik ben die uitroep van Bert nooit vergeten. In die zalving van Jezus zag hij de aanwijzing van Jezus als de koning van de mensen die miskend en misdeeld zijn. Ik denk zoals hij dat zelf ook was. En mensen met een stempel waar ze nooit vanaf komen, zoals Simon de melaatse.

Toen ik tijdens de uitzending in de preek zijn typering prominent naar voren bracht, zag ik hem groeien. En de andere jongens keken naar hem op. Ik zag er een wijzen: 'Dat heb jij toch gezegd?'

Kerkdienst

‘Ik kom iedere zondag naar de kerk om te bidden en om een kaarsje aan te steken voor mijn vriendin’, zei een van mijn kerkgangers in de bajes. ‘Ik heb dat nodig om hier te overleven. En als ik die kaars aansteek vraag ik aan God om haar te beschermen’.

Ieder weekend zitten de bajeskerkdiensten vol! ‘Dat zal wel zijn om even de cel uit te zijn’, krijg ik nogal eens te horen. Ongetwijfeld speelt dat ook mee. En daar is niets mis mee. Ook buiten de gevangenis gaan mensen om meer dan religieuze motieven alleen naar de kerk: als deel van het leven of om anderen te ontmoeten. We vierten er de ontmoeting met elkaar en met God.

Er zijn echter ook diepere redenen. Het KASKI-onderzoek toonde aan dat 68 procent van de kerkgangers de kerkdiensten bezoekt om religieuze redenen (iets van God ervaren, de preek, bidden) en 60 procent om persoonlijke redenen (‘om een kaarsje aan te steken’, ‘omdat ik me daarna sterker voel’, ‘voor hulp bij mijn problemen’).⁴⁴

Oskamp⁴⁵ komt tot soortgelijke conclusies. In zijn boek lezen we als motieven: ‘Rustpunt in de week... Dat kan een diep gevoel van vrede geven. Dat heeft te maken met de nabijheid van God, die men in de kerk ervaart.’ En verder: ‘kracht’, ‘luisteren naar de Bijbel en de preek’, en ‘de andere sfeer die in de diensten heerst’. Als hoogtepunten heeft hij opgetekend: ‘bidden – het lichtritueel – zingen – sociaal contact’.⁴⁶

44 KASKI, *Beleidsonderzoek naar godsdienst en levensbeschouwing. Geestelijke verzorging in justitiële inrichtingen. Een onderzoek bij directeuren, geestelijk verzorgers en ingeslotenen in het gevangeniswezen, jeugdinstellingen en tbs-klinieken*, Radboud Universiteit, Nijmegen, p. 97.

45 Oskamp, P., *Overleven achter steen en staal, vieringen en geloofsbeleving in de bajes onderzocht*. Meinema, Zoetermeer, p. 41.

46 Idem, p. 42.

Impressie van een kerkdienst zoals ik die hield in het huis van bewaring in Scheveningen

De kerkdiensten worden gehouden in de sportzaal.⁴⁷ De stoelen en tafels staan opgesteld in grote halve cirkels. Vooraan staat een liturgische tafel met daarop een grote Bijbel, een vaas bloemen, het avondmaalsstel en de spritsen voor bij de koffie. Naast de tafel staat een grote standaard met daarop de paaskaars. Vrijwilligers helpen om alles klaar te maken en zetten koffie en thee. Er staat muziek op.

De gedetineerden komen binnen. Het zijn er zo'n 70. Ze worden hartelijk begroet door de vrijwilligers. Koffie wordt rondgedeeld. Ontmoeting met koffie en thee is onlosmakelijk met de dienst verbonden. Een collega noemde het eens 'het sacrament van de koffie'. Het maakt echt ontmoeten voelbaar.

Na de koffie wordt iedereen welkom geheten en we zingen een lied. De meeste gedetineerden zijn niet gewend om te zingen en zeker geen religieuze liederen. En toch doen ze mee. Met elkaar zingen lucht op en verbindt. Er klinkt iets in mee van dieper gevoel.

Daarna spreek ik het Woord van Verwachting en de Groet uit. Dit is een heel bijzonder moment. Die woorden geven aan het samenzijn een unieke dimensie. Ik zeg het altijd met ongeveer dezelfde woorden:

'Bij alles wat we meemaken en wat in ons omgaat, mogen we weten en geloven dat onze hulp is in de naam van de Heer die de hemel en de aarde heeft geschapen. En als we elkaar begroeten in zijn naam, dan tillen die woorden ons uit boven de sleur van het alledaagse en het doodgewone. En dan komen we in de bevrijdende ruimte die uitgaat van de liefde van God. Genade zij u en vrede van God onze Vader en van zijn Zoon, onze broeder, dat is de Heer die is opgestaan uit alle dodelijke wanhopigheid en uit de dood en van zijn Geest, die ons mensen aan elkaar verbindt.'

⁴⁷ In alle inrichtingen van Justitie zijn nu stiltecentra die door alle denominaties worden gebruikt. In het huis van bewaring in Scheveningen is nu ook een groot en sfeervol stiltecentrum.

De paaskaars wordt aangestoken als zichtbaar teken dat mensen uit de wanhoop mogen opstaan.

Dan volgen gebeden, we zingen en we lezen uit de Bijbel. Bij de uitleg is veel aandacht. Ook in een beeldcultuur blijft er aandacht voor een verhaal dat gelezen en uitgelegd wordt. In de uitleg wordt verwerkt wat te horen was in individuele gesprekken en in de groeps gesprekken. Voor de gebeden krijgen de kerkgangers de gelegenheid een klein kaarsje aan te steken. Bijna iedereen maakt hier gebruik van. Het is indrukwekkend om te zien hoe grote, sterke, luidruchtige mannen stil worden en zich even concentreren op iemand die kostbaar voor hen is. Na het aansteken van de kaarsjes gaan we over tot de gebeden. 'Heer, ontvang in uw Liefde onze gedachten en wensen die bij de kaarsen in ons omgingen.'

Na het slotlied volgt de zegen. De zegen is iets bijzonders. Iedereen voelt dat wel.

Ik vroeg een keer aan een gedetineerde waarvoor hij naar de kerk kwam. Ogenschijnlijk deed hij nooit echt mee. Het was een grote onverschillig lijkende kerel met heel grote handen. Hij was altijd uitsmijter geweest. Hij heeft de hele onderwereld wel in z'n handen gehad, dacht ik dan. 'Waarom ik naar de kerk kom? Die liedjes, dominee, zeggen me niets. Ik houd meer van André Hazes. Ik kan ze ook niet meezingen, want ik kan niet lezen. En dan die bijbelverhalen! Wat zou het prachtig zijn als ze waar zouden zijn. Maar het is niet reëel. U moet eens een avondje met me meegaan de kroegen langs..'

'Maar waarom kom je dan?'

'Eigenlijk voor de zegen. Als u de zegen uitspreekt en ons aankijkt, dan gaat het helemaal door me heen dat er voor mèn en die moeder van mèn ook een stukkie zegen is weggelegd..'

Als ik de zegen uitspreek, gaat iedereen staan. Soms zag ik dat men iemand die zijn pet nog op had, gebaarde om die af te zetten.

'Ons leven is kwetsbaar

Aan weer en wind staan we bloot

Een misdadiger is meer dan zijn delict

En toch mogen we leven en in vertrouwen onze weg gaan onder de zegen van God.

De Here zegene u en Hij behoeft u

De Here doe zijn aangezicht over u lichten en zij u genadig

De Here verheffe zijn aangezicht over u

En geve u vrede.

Amen.'

Na de dienst is er weer koffie en gelegenheid voor een gesprek. Het is een ontspannen gebeuren. De bloemen worden uitgedeeld. Ze zijn er gek op. Het is een teken van leven in een wereld waar geen stukje groen te zien is, een sterk symbool van wat er in de kerkdienst gebeurt. En als mensen daarvan ook iets hebben ervaren of meegenomen, heeft de kerkdienst aan zijn bedoeling beantwoord.

Vorbereiding kerkdiensten

Bij de voorbereiding en de uitvoering van de kerkdiensten kunnen gedetineerden worden betrokken. In de gevangenis werden illustraties

voor de liturgie gemaakt aan de hand van het thema van de dienst.

Ook zijn er muzikale bijdragen, gedichten en bijbellezingen door de kerkgangers. Zo kan een kerkdienst een oefenplaats zijn. Er wordt vooruitgegrepen op en uitgebeeld wat komen gaat in de wereld van God.

Symbolen

Bajeskerkdiensten hebben een heel eigen karakter. In liederen, gedichten, gebeden en in de preek wordt aansluiting gezocht bij de belevingswereld van de gedetineerden. Symbolen zoals de paaskaars en de persoonlijke kaarsjes zijn heel belangrijk. Ze maken de geloofsbeleving tastbaar en zichtbaar. Ook wordt er door pastores een geheel eigen symboliek ontwikkeld. Zo was ik een keer in een dienst in de Van Mesdagkliniek. Het evangelie werd gelezen door een van de patiënten. Hij kreeg daarvoor een wit manteltje om de schouders gehangen. Er gebeurde zichtbaar iets met de lezer. Hij kreeg een andere uitstraling.

Symbolen kunnen worden gebruikt bij iets ingrijpends. Ik ging samen met een gedetineerde naar het stiltecentrum als iemand was overleden. Een foto, een kaars, zelfgekozen muziek, een gebed, een lezing, een geschreven brief ten afscheid bij de bloemen die de dominee gaat brengen. De zegen.

Ook gedetineerden zelf bedenken ontroerende symbolen. Een gedetineerde kwam eens naar me toe en zei: 'Dominee, het is vandaag de verjaardag van mijn oma. Ze is vijf jaar geleden overleden. Ze was de liefste die ik op de wereld had. Ze heeft me nooit laten zakken en me altijd bezocht als ik vastzat. Ik heb hier haar foto. Mag ik die vandaag op de tafel zetten onder de paaskaars? Dan kan ik de hele dienst naar haar kijken. En zien dat ze leeft bij God!'

Kerkgemeenschap in de gevangenis

Altijd heb ik de gemeenschap rondom de kerkdienst in de gevangenis als kerk gezien. Al heel vroeg in mijn loopbaan schreef ik daar een artikel over samen met mijn collega ds. Joop Spoor. Het artikel werd geschreven naar aanleiding van mogelijke bezuinigingen op het justitiepastoraat.

‘Met andere woorden: er vormt zich binnen de gevangenis rondom de pastor een gemeente met een eigen structuur en samenstelling. Deze gemeente komt samen in kerkdienst en catechese en heeft daarom, evenals de gemeente buiten de gevangenis, een predikant nodig. Deze gemeente is afwijkend van structuur en samenstelling en ook bevindt zij zich in de zeer exceptionele situatie van het afgesloten zijn.’

Wij beschreven verder ook de betekenis van deze gemeenschap achter de muren. Deze gemeenschap geeft de mensen het gevoel erbij te horen en geeft oriëntatie op nazorg.⁴⁸

Oskamp⁴⁹ spreekt van een gemeente in ballingschap en zegt verder dat ‘essentiële uitingen van kerkzijn in die context aanwezig zijn. Er wordt immers gevierd, verkondigd en gebeden, er is pastorale zorg, geloofsgesprek en gemeenschap’.

Advisering van de inrichting over de humaniteit

Justitiepredikanten hebben in hun werk een dubbele focus. Ze zijn op de gedetineerden gericht en op de omstandigheden van de straf-tenuitvoerlegging. Het behoort tot hun taak bij te dragen aan een humane detentie. Die bijdrage kunnen zij op allerlei manieren leveren. Allereerst door het dagelijkse werk dat ze zelf doen. Maar het kan ook een advies zijn over de situatie van een individuele gedetineerde, ondersteuning van een extra bezoek of een verzoek

⁴⁸ Spoor, J. en J.D.W. Eerbeek, *Juist in de gevangenis gaat het om mensen*, in Trouw, 29-1-1983.

⁴⁹ Oskamp, P., *Overleven achter steen en staal, vieringen en geloofsbeleving in de bajes onderzocht*. Meinema, Zoetermeer, p. 60.

tot verlof. Het kan ook gaan over meer algemene zaken, zoals de invulling van het dagprogramma, de bejegening van gedetineerden, voeding en bezoekfaciliteiten.

In de gevangenis van Scheveningen ondernam ik als justitiepredikant veel bijzondere activiteiten die een effect hadden op het leefklimaat. Als bijzonder punt noem ik het advies aan de directie om gedetineerden op de luchtplaats mogelijkheden te bieden groenten te verbouwen. Dit advies werd door de directie overgenomen. Door contacten met de gereformeerde kerk van Rijnsburg kwam daarvoor ook een grote kas beschikbaar om groenten in te kweken. Het Binnenhof vermeldt dat een Rijnsburgse kassenbouwer direct bereid was tegen een fikse korting de bouw op zich te nemen en vijf dagen met vier gevangenen aan de bouw van de kas werkte. 'Ik kwam de poort van de gevangenis binnen met allerlei vooroordelen over misdadigers. Na vijf dagen stond ik als een ander mens weer buiten.' Hij zegt er nu van doordrongen te zijn dat gedetineerden ook mensen zijn en een humane behandeling verdienen.⁵⁰ Naast een zinvolle tijdsbesteding voor een aantal gedetineerden had dit tuinproject ook een concreet effect op de onderlinge verhoudingen tussen de verschillende gedetineerdengroepen afkomstig uit verschillende landen. Men moest met elkaar overleggen over de groentenaanplant.

⁵⁰ Het Binnenhof, 4 -6- 1991 .

9. In het licht van Gods genade

Het evangelie toont ons dat wij onszelf met alles wat in ons leven gebeurt mogen zien in het licht van Gods genade. Wat dat betekent zien we in de gelijkenis van de verloren zoon. (Lucas 15:11-32) Of misschien beter: de gelijkenis van de wachtende vader.

Als de zoon zijn deel van het familievermogen er doorheen gejaagd heeft en in de goot terechtgekomen is, komt hij tot zichzelf. Hij denkt aan thuis, hij staat op en hij wil zijn zonden gaan belijden. Toen hij nog ver af was zag zijn vader hem al. Hij werd met ontferming bewogen en hij gaat zijn zoon tegemoet. Nog voordat de zoon iets kan zeggen valt zijn vader hem om de hals en kust hem. En dan zegt de zoon: ‘Vader, ik heb gezondigd tegen de hemel en voor u, ik ben niet meer waard uw zoon te heten.’ (Lucas 15:21) Maar de vader overlaadt hem niet met verwijten en wijst hem niet af, maar aanvaardt hem volkomen. Hij laat hem het beste kleed aantrekken, een ring aandoen en schoenen aan zijn voeten. Er wordt een gemest kalf geslacht en een feestmaal aangericht en de vader zegt: ‘Want mijn zoon hier was dood en is weer levend geworden, hij was verloren en is gevonden.’ (Lucas 15:24)

Schuldig zijn

Je leven kan totaal gebroken zijn. En je kunt je schuldig gemaakt hebben aan iets waar je jezelf niet meer van kunt bevrijden.

Ik heb veel onbeschrijflijke menselijke tragedie gezien, en diep radeloze mensen bij me gehad. Een zoon brengt zijn moeder om

het leven met de ceintuur van haar ochtendjas. Een vader verdrinkt zijn pasgeboren baby. Een 19-jarige jongen vermoordt zijn vriendin in bed. Een gerespecteerd zakenman brengt na een huwelijk van 40 jaar zijn vrouw om het leven. Een zwaar verslaafde man is ontroostbaar, omdat hij zich ervan bewust wordt dat hij zijn stervende moeder van al haar geld beroofde.

Mensen zijn in staat hun leven onherstelbaar te verduisteren.

Belemmeringen bij schuldbeleving

Anders dan je misschien zou verwachten, wordt het spreken over schuld in de gevangenis vaak vermeden. Er zijn in de gevangenis nogal wat belemmeringen voor de eigen schuldbeleving. Ik noem er vijf.

Een eerste belemmering wordt gevormd door de situatie van de detentie. Het erkennen van schuld en het onder ogen zien van wat je hebt aangericht vraagt om veiligheid: een omgeving waarin je je persoonlijk vertrouwd voelt. Een gevangenis is echter het tegendeel van een veilige en persoonlijke omgeving. Het is een harde wereld. Er heerst een sterke machocultuur. Je kunt er je kwetsbare kanten moeilijk laten zien: ze kunnen door je medegevangenen tegen je worden gebruikt. Ook hebben we gezien dat mensen door de detentie in hun persoon-zijn worden aangetast. Hun persoonlijke identiteit, die toch al niet sterk is, wordt verzwakt. Om je eigen falen toe te kunnen geven is het ook nodig dat je weet wie je zelf bent. Als je weet wat je persoonlijke identiteit is met je sterke en je zwakke kanten, kan dat helpen om schuldgevoelens toe te laten en persoonlijke schuld onder ogen te zien.

Een tweede belemmering is dat het schuldig zijn aan een delict meestal niet op zichzelf bestaat. Criminaliteit ligt vaak in het verlengde van een hopeloze persoonlijke geschiedenis. Nogal wat mensen in de gevangenis kennen uit eigen ervaring de gebrokenheid van het leven. De pijn die ze anderen aandoen kan een herhaling zijn van de pijn die ze zelf hebben ervaren.

In de derde plaats kan de schuldbeleving geblokkeerd worden door factoren in de persoon zelf. W.J. Berger⁵¹ onderscheidt een aantal karakteristieken van mensen in de gevangenis. Er is gebrek aan zelfkennis; geen introspectie; een gebrekkige of afwezige identiteit; verhoogde kwetsbaarheid en onveiligheid. Voor iemand met deze achtergrond is het heel moeilijk om de verantwoordelijkheid voor eigen leven en daden onder ogen te zien.

In de vierde plaats kan het zicht op de eigen schuld nogal eens gerelativeerd worden, omdat men zich op een onredelijke manier in de eigen gevoelens gekwetst voelt. Men accepteert de detentie, maar de gevolgen die het heeft voor de familie kan men niet accepteren. Zoiets kan gebeuren als iemands vader of moeder is overleden en hij niet bij de begrafenis kan zijn. Dat gevoel niet erkend te worden in de eigen gevoelens of die van de familie groeit dan over het eigen falen heen.

In de vijfde plaats is er de grootte van de schuld. De schuld kan, als die wordt toegelaten, zo groot zijn dat de enige manier om te overleven is de betrokkenheid bij het delict te ontkennen of te relativiseren.

Duiden van schuld

Belangrijk bij schuld en schuldverwerking is dat het gaat om iets reëls. Er kunnen ook irreële schuldgevoelens zijn. Het gaat dan om een schuldgevoel dat niet correspondeert met een concrete werkelijkheid. Bijvoorbeeld als iemand vanuit een negatief zelfbeeld alles wat misgaat aan zichzelf toeschrijft. Irreële schuldgevoelens kunnen de persoonlijke ontwikkeling en het zicht op de werkelijke schuld blokkeren.

Er kan ook sprake zijn van een verkeerd gericht schuldgevoel. Zo kan om vergeving worden gevraagd, zonder dat daarin het slachtof-

⁵¹ Berger, W.J. *Justitiepastoraat: een vergrootglas van het algemeen pastoraat*, omgewerkte tekst van een voordracht gehouden voor justitiepastores, verbonden aan inrichtingen van justitie, maandag 11 mei 1970 te Nuland.

fer wordt betrokken. Dat gebeurt wanneer te gemakkelijk aan God vergeving wordt gevraagd en men dan denkt dat daarmee de kous af is. Zo gebeurde het nogal eens dat mij gevraagd werd om te bidden om vergeving aan God te vragen. Ik probeerde dan altijd tot een verdieping te komen van het schuldgevoel en het ook te betrekken op de concrete situatie. Natuurlijk sloten we ook altijd samen zo'n gesprek met een gebed af.

Het kan ook gebeuren dat men denkt dat met het uitzitten van de straf de schuld is ingelost. De predikant moet helpen verduidelijken dat er een onderscheid is tussen de straf die opgelegd is door de rechter en de verstoorde relatie die er is tussen dader en slachtoffer. En hij moet laten zien dat het de verantwoordelijkheid van de dader is waar mogelijk gericht te zijn op herstel van wat hij het slachtoffer heeft aangedaan.

Gedetineerden geven zelf aan behoefte te hebben om te praten over wat verkeerd is gegaan. Oskamp⁵² concludeert dat men 'geconfronteerd wil worden met zichzelf en betrokkenheid verwacht bij hun morele problematiek.'

Allereerst aanvaarding

Schuld en berouw kunnen toelaten vraagt veiligheid en vooral aanvaarding. Niemand zal z'n kwetsbare kanten bespreekbaar willen maken in een onveilige situatie of als er afwijzing is. Je kunt de duistere kant pas gaan zien als je aanvaarding voelt. Zo gaat God met de mensen om. Dat lezen we in de Bijbel. We zien dat heel duidelijk in de gelijkenis van de verloren zoon. Zoals hiervoor al is aangegeven, wacht de vader zijn zoon op nadat hij er alles doorheen gejaagd heeft en in de goot terecht is gekomen, niet met verwijten, maar met open armen. In die aanvaarding komt de zoon tot het uitspreken van zijn schuld.

Heel mooi vind ik die aanvaarding omschreven door prof. dr. A.

⁵² Oskamp, P., *Overleven achter steen en staal, vieringen en geloofsbeleving in de bajes onderzocht*. Meinema, Zoetermeer, p. 33.

van Egmond. Hij spreekt over ‘leven in de ruimte van de volstrekte onvoorwaardelijke aanvaarding door een alomvattende liefde en trouw. Leven in vrijheid, zonder behoefte aan “andere goden”. Leven zonder jezelf eindeloos – vaak ten koste van anderen - te moeten bewijzen. Daar kan dan veel uit voortkomen. Maar dit is het fundament: Ik mag er zijn, niet van anderen misschien, niet van mezelf, maar wel voor Hem.’⁵³

In de kerkdienst vieren we van zondag tot zondag dat het licht van God opgaat over ons leven. Niet op grond van onze inspanningen, maar als een uiting van zijn liefde. In dat licht mogen wij altijd heel ons leven zien: de schaduwkanten en de mooie kanten.

Aanvaarding is de basis voor inzicht in en verwerking van schuld. In het pastoraat heb ik dat zo ook ervaren. Soms was er een lange tijd voor nodig voordat mensen me precies vertelden wat er gebeurd was. Dan was er eerst een zorgvuldige opbouw van een vertrouwensrelatie nodig om het zover te kunnen laten komen.

Tasten naar verzoening

De criminoloog prof. dr. H. Bianchi heeft ons in het justitiepastoraat bijzonder geïnspireerd. Zijn boeken ‘Ethiek van het straffen’ (1963) en ‘Gerechtigheid als vrijplaats, de terugkeer van het slachtoffer in ons recht’ (1985) maakten bijbelse begrippen als gerechtigheid en verzoening actueel in het strafrecht. Bianchi pleit voor een stelsel van geschilbeslechting tussen bij een delict betrokken partijen. Hij zet recht en rechtsregels in het teken van het bewerken van verzoening.

Gesprekken tussen daders en slachtoffers van misdrijven heb ik als gevangenispredikant niet gehad. Natuurlijk wel tussen dader en indirecte slachtoffers zoals partners, ouders en kinderen van gedetineerden.

53 Centraal Weekblad, 22 augustus 1997.

Dader-slachtoffercontacten komen de laatste jaren steeds meer in beeld. Er zijn projecten die inzetten op bewustwording bij daders en op een behoefte die er bij slachtoffers kan bestaan. Waar het gerealiseerd kan worden acht ik dader-slachtoffercontact zeer wezenlijk. Het kan niet altijd leiden tot herstel van de verhoudingen of tot verzoening. Het kan wel bijdragen aan verwerking.

Tekenen van verzoening

Ook als niet gekomen kan worden tot contact of verzoening met het slachtoffer, blijft er voor de dader de verantwoordelijkheid 'om wat misdaan is' een plaats te geven.

Inspirerend vond ik altijd de 'Aktion Sühnezeichen Friedensdienste' in Duitsland. Die vrijwilligersbeweging ontstond in het naoorlogse Duitsland om te leren van de geschiedenis en zet zich door middel van projecten in tegen racisme en haat en voor het scheppen van toekomst.

Bij veel gedetineerden heb ik dat verantwoordelijkheidsgevoel ook bemerkt. Soms direct. In een bekentenis. In een brief aan de slachtoffers. In een gebed. In het plan om na de detentie iets sociaals te gaan doen, in de zorg of voor criminele jongeren om te voorkomen dat ze in de gevangenis zouden komen.

Ik voelde het ook indirect, in hun motivatie voor de diaconale projecten die ik opzette: het speelgoedproject voor kinderen in Napels, de plantjes en het aardewerk voor ouderen in Den Haag en de kerststukjes voor de chronisch zieken. In die kleine projecten zag ik ook kleine zichtbare tekenen van verzoening.

Ik denk dat wij gevangenen zulke mogelijkheden moeten bieden om aan zichzelf en aan anderen te laten zien dat ze willen kiezen voor herstel van het leven. Niet alleen van zichzelf, maar ook van anderen.

10. Vrijwilligers, de band met de kerk

In het justitiepastoraat zijn zo'n 1500 vrijwilligers vanuit de kerken actief. Zij nemen deel aan de kerkdiensten en gespreksgroepen en ze brengen ook persoonlijke bezoeken. Vrijwilligers zijn van grote betekenis voor de kerk in de gevangenis. In hoofdstuk 6 is beschreven dat het justitiepastoraat bij het geschieden van excommunicatie werkt aan het geschieden van communicatie. Vrijwilligers leveren daar een grote bijdrage aan. In hun gaan achter de muren en in de handdruk die ze geven maken ze duidelijk dat mensen er ondanks de muren bij blijven horen. Ze maken zichtbaar en voelbaar dat er een gemeenschap is die blijft. En verder doorbreken ze de geslotenheid van het gevangenisleven. Ze brengen de wereld van buiten naar binnen en laten zien dat de wereld groter is dan de gevangenis. Ze brengen een stukje vrijheid in onvrijheid.

Geloven met gevangenen

In de kerkdiensten zijn vrijwilligers onmisbaar. Hun aanwezigheid plaatst de dienst in het grotere verband met de kerk buiten. Het gaat bij het vrijwilligerswerk niet om een eenzijdige beweging van buiten naar binnen. Vrijwilligers brengen niet het geloof aan gevallen mensen. Nee, het gaat om het samen kerk zijn. Mensen van binnen en van buiten ontmoeten elkaar voor het aangezicht van God als elkaars medemensen. 'Geloven met gevangenen' is een thema dat ik vaak bij lezingen gebruik. Niet 'wij en zij', maar samen geloven dat we allemaal horen bij het volk van God.

Vrijwilligers zijn van grote betekenis. Ze verlenen praktische hulp door koffie en thee in te schenken en te helpen bij het aankleden en sfeervol maken van de kerkruimte. Tijdens de dienst kunnen ze helpen bij het opzoeken van de liederen of vertalen. Ze ondersteunen het zingen. Ze kunnen meedoen in de liturgie of muziek maken.

Ook zijn er persoonlijke gesprekken over hoe het in de gevangenis is, of over wat iemand persoonlijk meemaakt. Vaak heb ik van gedetineerden gehoord hoe belangrijk het was dat iemand zich de volgende week nog zijn verhaal herinnerde en vroeg hoe het nu ging met vrouw, moeder of kind. Heel bijzonder vindt men het om geen nummer te zijn, maar iemand die ertoe doet.

Niet altijd komt het tot een gesprek. Het kan ook zijn dat een vrijwilliger geen contact krijgt. Iemand die naast je zit en die geen woord zegt. Of gedetineerden die vooral met elkaar in gesprek zijn. Toch is de aanwezigheid van mensen van buiten ook dan van belang, omdat ze alleen al door er te zijn de kerkdienst een eigen karakter geven. De kerkdiensten vormen in de wereld van de bajes een gemeenschap van mensen die elkaar vasthouden over de muren heen. Een gemeenschap waar je bij mag horen, ook als je vast zit.

Zomaar een concreet verhaal over een vrijwilligster maakt dat duidelijk. Toen ik als predikant in Scheveningen werkte belde ze me op met de vraag of er nog mensen nodig waren om de kerkdienst te bezoeken. En of haar leeftijd van 80 jaar geen bezwaar was. Bij ander vrijwilligerswerk dat ze deed, moest ze stoppen vanwege haar leeftijd. Ik zei dat mensen van alle leeftijden bij ons welkom waren en zeker ook ouderen, omdat die voor de gedetineerden weer een geheel eigen inbreng en betekenis kunnen hebben. Ze heeft het vrijwilligerswerk gedaan tot ze een eind in de negentig was. Iedere zondagmiddag was ze er. 's Morgens ging ze naar haar eigen kerk en 's middags kwam ze door weer en wind naar de kerk in de gevangenis, lopend langs die lange muur op de Van Alkemadelaan, en dan de Pompstationsweg op.

Samen met een aantal anderen vertegenwoordigde ze de kerk van buiten. Ze hielp met de koffie en ze praatte met de gedetineerden. Als de dienst begon zat ze midden tussen hen in. De gedetineerden noemden haar met veel respect 'oma'. En als ze jarig was trakteerde ze en zongen ze met z'n allen 'lang zal ze leven'.

Oma had haar hart gegeven aan de gedetineerden. Op een keer had ik een gesprek met een gedetineerde die altijd tegen me had gezegd dat hij het met z'n leven en met z'n toekomst niet meer zag zitten. Hij had al veel detenties achter de rug en hij was cynisch geworden. 'Ik geloof niet meer dat het met mij nog iets wordt. En ik wil er ook niet meer aan denken. Ik maak geen plannen meer, want ik bedrieg mezelf en ook de mensen om me heen.'

Die keer in dat gesprek zei hij me dat hij weer was gaan nadenken over de toekomst en dat hij daar met mij ook verder over wilde praten. Hij wilde kijken of er ook voor hem weer iets mogelijk zou zijn.

Ik vroeg hem wat verbaasd hoe dat zo ineens gekomen was. 'Dat is toch wel een hele verandering in jezelf.' Hij zei me: 'Van de week na de kerkdienst bij de koffie heb ik een tijdje met oma zitten praten. En oma zei me dat ze iedere zondag naar de kerk komt in de gevangenis omdat ze in de jongens hier en dus ook in mij gelooft. Oma denkt dat er voor ieder mens toekomst is. Dat gelooft ze haar hele leven al en ze zegt dat ze dat geleerd heeft uit de Bijbel. Na die kerkdienst heeft me dat eigenlijk de hele avond beziggehouden. Het heeft me aan het denken gezet. Ik dacht: "Als oma nou, zo oud als ze is, nog steeds in mij gelooft, wie ben ik dan dat ik op m'n 28ste niet meer in mezelf zou geloven?"'

Gespreksgroepen en persoonlijk bezoek

Gespreksgroepen krijgen door vrijwilligers een bijzondere dimensie. Er ontstaat even een ander klimaat in de bajeswereld. Diepere gevoelens over geloofs- en levensvragen worden gedeeld. De inbreng

van vrijwilligers kan een bijzonder effect hebben op de gespreksoriëntatie. Nu eens door goed te luisteren naar wat de gedetineerden inbrengen en daar op in te gaan. Dan weer door een eigen ervaring of gedachte in te brengen die het gesprek kan verbreden.

Vrijwilligers kunnen ook individuele bezoeken brengen aan mensen die nooit bezoek krijgen. Ze komen dan gewoon in de bezoekszaal. Individueel bezoek aan onbekenden is niet gemakkelijk. Zeker niet als degene die bezocht wordt niet gewend is om één op één te communiceren. Het is niet gemakkelijk, maar het is wel heel zinvol werk: aandacht geven aan mensen die daar behoefte aan hebben, maar die zelf niet goed raad weten met de aandacht die ze krijgen.

Een goede voorbereiding met de vrijwilliger door de predikant is noodzakelijk. Hij kan allerlei praktische tips geven om de bezoektijd te vullen.

Wie kan meedoen?

Het is mooi als vrijwilligersgroepen breed zijn samengesteld: mannen, vrouwen, ouderen en jongeren uit diverse kerken, zeker ook uit de migrantenkerken. Het belangrijkste is dat je bereid bent de gedetineerde als je medemens en medegelovige te accepteren. Je komt er niet om te evangeliseren. Je mag geen verborgen agenda's hebben. Je moet je houden aan de regels van de inrichting. En verder is het van belang dat een vrijwilliger evenwichtig in het leven staat en in het contact met anderen kan onderscheiden waar het op aan komt. In de gevangenis zijn veel extreme verhalen te horen. Om tot een goede communicatie te komen is het noodzakelijk je daar niet volledig mee te identificeren, maar er vanuit een eigen doorleefde geloofs- en levensovertuiging op in te gaan.

Wederkerigheid

Het bezoeken van gevangenen is ook voor de vrijwilligers zelf van betekenis. In de bajeskerk ga je dieper en scherper zien waar het in het leven om gaat. Nog een verhaal uit de praktijk verduidelijkt dat.

Een groep oudere mensen uit een verzorgingshuis in Den Haag nam regelmatig deel aan de kerkdienst. De gevangenis van Scheveningen was toen de 'zwaarste' gevangenis van Nederland. De gedetineerden waren mensen die gemeenschapsongeschikt waren of vluchtgevaarlijk, of allebei. Een uiterste categorie dus.

Iedere zondagmorgen werd daar de kerkdienst in de sportzaal gehouden. En die kerkdienst werd bezocht door een groot deel van de gedetineerden.

Na afloop kwam een van de bezoekers uit het verzorgingshuis naar mij toe. Het was een 87-jarige heer die ik wel kende uit het gereformeerde leven. Hij had een duidelijke en welomschreven geloofsopvatting, nogal sterk dogmatisch. En hij zei me: 'Ik moet je zeggen dat ik in deze dienst voor het eerst van m'n leven begrepen heb wat het Avondmaal betekent. Ik ben er veel mee bezig geweest. Ik heb er veel nota's over gelezen en heftige discussies over gevoerd. Maar nu heb ik hier begrepen waar het in het Avondmaal echt om gaat.' Ik zei hem wat verwonderd: 'Maar hoe kan dat dan, want we hebben vandaag toch helemaal geen Avondmaal gevierd?' Hij zei: 'Het begon eigenlijk in de dienst, toen je zei: "Ik heb hier een schaal met cake. Die laten we na de dienst rondgaan en we vragen aan iedereen om daar één plakje van te nemen, zodat er genoeg is voor ons allemaal." Na de dienst ging die schaal rond en iemand van de gedetineerden stootte me aan en zei: "Wilt u aanpakken en doorgeven?" Naast me zat ook iemand die ik niet kende. Ik wist niet wat ze gedaan hadden. Waarvoor ze zaten. En eerlijk gezegd wisten zij ook niet van mij wat ik gedaan had en wie ik was. En toch was er een vraag voor het aangezicht van God om aan te pakken en door

Een misdadiger is meer dan zijn delict

te geven. Om te delen. Te delen met hen die ik niet kende. Ik heb aangepakt en doorgegeven en dat betekent voor mij dat ik hen als mijn broeder heb geaccepteerd. Ik zal me dit voor de rest van mijn leven altijd bewust blijven.'

11. Kerken en gevangenispastoraat

Justitiepredikanten werken niet op zichzelf, maar ze zijn gezonden door de kerken. Dat plaatst hun werk in een breder verband van de samenleving. Die verbinding is voor het gevangenispastoraat van grote betekenis.

Allereerst komt erin tot uitdrukking dat de gedetineerden er ondanks de muren bij blijven horen. Zij zijn ingesloten, maar ze behoren niet uitgesloten te zijn. Voor de kerk valt een mens nooit buiten de gemeenschap met anderen, wat hij ook heeft gedaan en hoe hij er ook aan toe is. Door de aanwezigheid in de gevangenis deelt de kerk in het actuele leven van de gedetineerden en laat ook zien er na de detentie voor hen te willen zijn. De kerk draagt ertoe bij dat er in de gevangenis openheid naar buiten ontstaat. Zo brengen de kerken ondersteuning en perspectief in. Daarnaast is er door de band met de kerk een oriëntatie op een breed scala aan mogelijkheden in mensen en in diaconale middelen. Dit draagt ertoe bij dat de maatschappelijke positie van gedetineerden en ex-gedetineerden in de samenleving wordt versterkt.

Ook voor de kerk zelf is deze verbinding van betekenis. Zo behoort zorg voor gedetineerden tot de kerntaken van de kerk. Vervolgens leert de kerk in de ontmoeting met gedetineerden en ex-gedetineerden dieper verstaan wat het hart van het evangelie is. Zo draagt deelname aan het justitiepastoraat bij tot concrete verkondiging van het evangelie aan de kerk zelf. Predikanten en vrijwilligers ervaren dieper dan 'buiten' wat het evangelie concreet betekent. Ten slotte draagt de verbinding van kerk en gevangenispastoraat

Een misdadiger is meer dan zijn delict

bij aan de maatschappelijke betekenis van de kerk. Criminaliteit en criminaliteitspreventie staan hoog genoteerd op de maatschappelijke agenda. Kerken kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan het doorbreken van de criminaliteitsspiraal door het aangaan van verbindingen met mensen in de marge en door het scheppen van perspectief op hun levensweg.

Als gevangenispredikant en later als hoofdpredikant heb ik er altijd sterk op ingezet om de kerk in de gevangenis en de kerk buiten de gevangenis op elkaar te betrekken. Ik heb daarbij steeds veel steun ontvangen uit de kerken. Van de kerk als instituut, maar ook van individuele kerkleden. In veel voorlichtingsbijeenkomsten over het justitiepastoraat blijkt dat ook in de kerken veel afstand gevoeld kan worden tot mensen in de gevangenis. Maar tegelijk heb ik ervaren dat door een goede voorlichting en oriëntatie op het evangelie, die afstand overbrugd kan worden. De ontwikkeling van het vrijwilligerswerk in het justitie- en nazorgpastoraat en het verderop in dit boek beschreven werk van Exodus en Kerken met Stip (kerken die laagdrempelig willen zijn voor ex-gedetineerden) zijn daar voorbeelden van.

12. De betekenis van het protestants justitiepastoraat

De betekenis van het justitiepastoraat wordt allereerst bepaald door de gedetineerden. Bij hen bestaat een grote behoefte aan geestelijke verzorging. In hoofdstuk 7 zagen we dat 87 procent van de gedetineerden behoefte heeft aan geestelijke verzorging. Deze grote behoefte hieraan is opmerkelijk, want de meesten hebben in niets of in niemand meer enig vertrouwen. Ze zijn alle eindstations van de hulpverlening al voorbij.

Het grote bereik van de geestelijke verzorging is te verklaren uit de vertrouwelijke relatie die geestelijk verzorger en gedetineerde met elkaar aangaan. In deze vertrouwelijke pastorale relatie kan heel het leven aan de orde komen.

In dit hoofdstuk wil ik verder inhoudelijk verkennen wat het justitiepastoraat kan betekenen vanuit de christelijke levensovertuiging. Deze verkenning plaats ik tegen de achtergrond van de meervoudige problematiek, zoals beschreven in hoofdstuk 5. Het ging daarbij onder meer om een zwakke persoonlijke identiteit, motivatieproblematiek, onvermogen tot immateriële zingeving, geen significante contacten, geen binding met de samenleving en geen verankerde waarden en normen. Voor deze verkenning is ook van belang dat de gevangenis-situatie geloofs- en zingevingsvragen oproept en dat er een gevoeligheid ontstaat om met de diepere dingen bezig te zijn.

Het justitiepastoraat begeleidt mensen in de actualiteit van de detentiesituatie, bij de verwerking van het verleden en bij de oriëntatie op de toekomst. Het gaat om het leren omgaan met wat is

gebeurd en om het zoeken van wegen om tot herstel van het leven te komen.

De christelijke levensvisie en het pastorale aanbod kunnen daarbij aanknopingspunten bieden. In de levenssituatie van gedetineerden zijn centrale thema's uit de christelijke theologie en mensbeschouwing actueel.

De predikant zoekt op

Justitiepastoraat wortelt in de liefde van God voor de mensen. Een mooi beeld voor het ambt van predikant is het herderschap. Alle schapen gaan de herder ter harte. Hij kent ze allemaal bij hun naam. En hij zet zich in het bijzonder in voor de meest kwetsbaren.

De predikant als herder staat niet op zichzelf, maar hij vertegenwoordigt de christelijke gemeenschap buiten de muren. En namens deze gemeenschap zoekt hij achter de muren de mens op met bewogenheid voor zijn of haar situatie. De justitiepredikant is brenger en schepper van herbergzaamheid. Zo is de justitiepredikant er voor alle gedetineerden die zich aan zijn zorgen willen toevertrouwen, gelovig of niet gelovig. De predikant reageert niet alleen op wie op hem afkomt, maar hij zoekt ook zelf op wie zijn hulp nodig hebben.

Ieder mens is uniek

In de christelijke notie van de schepping van de mens door God wordt tot uitdrukking gebracht dat de mens een grondrecht op leven heeft. Het bestaan van de mens is niet willekeurig, maar er is sprake van een in het geschapen zijn door God verankerd bestaansrecht. Ieder mens is beeldrager van God. En dat geeft hem een onvervreembare menselijke waardigheid. Zo is ieder mens dus van waarde, hoe zijn leven ook gelopen is. In de christelijke mensvisie is ieder mens een uniek schepsel. Hij is echter niet op zichzelf alleen geschapen, maar in verbondenheid met andere mensen en de gehele

schepping. Hij draagt dus verantwoordelijkheid voor zichzelf, zijn medemensen en de aarde. Hij kan op die verantwoordelijkheid worden aangesproken. Als hij in het dragen van die verantwoordelijkheid tekortschiet en als hij een schuld met zich meedraagt, blijft er een perspectief op heel worden. Die heelheid hoeft de mens niet zelf te bevechten. Die wordt hem van God uit geschonken. We zien dat in de levensweg van Jezus, in de praktijk van het leven zoals Hij dat liet zien. Maar ook in de weg van lijden die hij ging door de dood heen naar de opstanding. Het mensenleven staat in het christelijk geloof principieel in het teken van Gods liefde en genade. Daar mag de mens antwoord op geven.

Gezien vanuit de christelijke theologie en mensbeschouwing heeft ieder mens dus toekomstperspectief.

Inzet van het justitiepastoraat

Vanuit de christelijke visie op de mens zet het justitiepastoraat in op de volgende punten.

1. Het versterken van de persoonlijke identiteit

Veel gedetineerden hebben een zwakke persoonlijke identiteit. Naar buiten toe kunnen ze zich enorm breed maken en zichzelf poneren. Maar hun besef van wie ze zelf zijn als persoon in relatie tot anderen is onderontwikkeld. Het versterken van de persoonlijke identiteit is van belang voor de verwerking van het verleden en de ontplooiing naar de toekomst toe. Versterking van de persoonlijke identiteit kan gebeuren in de persoonlijke gesprekken en in groepsgesprekken. Het kan ook plaatsvinden door de wijze waarop de predikant met de gedetineerde omgaat.

Het versterken van de persoonlijke identiteit gebeurt niet alleen in de een-op-eenrelatie van predikant en gedetineerde. Het gebeurt in het geheel van het pastorale optreden. In alle

pastorale kerntaken, de ambtsuitoefening en het betrekken van vrijwilligers schept de predikant daar een context voor. Ook de pastorale omgeving draagt daartoe bij. Het maakt uit hoe de inrichting en de sfeer van de spreekkamer zijn en hoe het stiltecentrum en de ruimte voor de gespreksgroepen eruitzien. Justitie-inrichtingen zijn gebouwen met een sterk zakelijk en functioneel karakter met veel steen en staal: veel onpersoonlijke ruimten en nauwelijks of geen levende aankleding zoals bloemen of planten. De justitiepredikant kan in de inrichting en de sfeer van ruimten de menselijke maat zoeken en zo in het totaalinstituut ruimte scheppen waar het juist wel helemaal om de individuele mens en zijn persoonlijke identiteit gaat.

Een predikant werkzaam in een rijksjeugdinstelling vertelde eens dat hij bij de ontvangst van een gedetineerde altijd vroeg welke smaak thee zijn bezoeker wilde drinken. De eerste keer was de reactie van de jongeren er altijd een van verwondering.

Het versterken van de persoonlijke identiteit is van groot belang bij het doorbreken van de criminaliteitsspiraal. Het draagt namelijk ook bij tot de motivatie om een nieuwe levensweg op te gaan.

2. Het versterken van motivatie

Gezien de meervoudige problematiek van gedetineerden is begeleiding nodig om hun mogelijkheden tot re-integratie en participatie in de samenleving te versterken. Een nieuwe levensweg begint echter in mensen zelf. Het gaat om motivatie en keuzes. Welk begeleidingsprogramma ook geboden wordt, als de innerlijke motivatie ontbreekt, zal het niet slagen. In de gevangenis kan motivatie ontstaan. Vaak is die motivatie kwetsbaar en bij velen is die ook niet manifest, maar latent

aanwezig. In het contact met het pastoraat kan motivatie worden opgeroepen en versterkt.

Geloof en zingeving zijn daarbij essentieel. Ze geven doel en richting aan het leven. Het immateriële en het materiële zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden.

3. Ervaringen van gemeenschap en het versterken van binding met de samenleving

Ik heb veel gedetineerden gezien die als ze vrij zijn nergens bijhoren. Ze leven als enkelingen te midden van velen. Ze hebben wel contacten, vaak in de onderwereld, maar die contacten houden geen wezenlijke verbondenheid in. Het zijn geen 'significante contacten'. Nogal eens weet men ook niet hoe men hiermee om zou moeten gaan. Dat betekent dat velen fragmentarisch leven. Ze hebben geen binding met de samenleving.

In het boek 'Migranten in Mokum'⁵⁴ kwam ik het begrip 'sense of belonging' tegen. 'Zonder gedeelde gemeenschappen kan niemand inburgeren. Om 'sense of belonging' in de brede Nederlandse maatschappij te ontwikkelen, moeten er wel gedeelde gemeenschappen zijn waar je bij kan gaan horen. Er moeten niet alleen maatschappelijke verbanden zijn waar je bij kan horen, je moet ook het vermogen hebben je te verbinden. 'Sense of belonging' kan geformuleerd worden als voorwaarde voor participatie: je competentie om ergens bij te horen moet ontwikkeld zijn, je moet ergens zijn begonnen om in een gemeenschap te functioneren.' Ergens bij horen kan dus stimuleren tot participatie. Het begrip 'sense of belonging' kan ook gelden voor gedetineerden. In de kerkdiensten en de gespreksgroepen met daarbij de vrijwilligers, wordt iets ervaren van een gemeenschap waar je bij mag horen. Er wordt daar gewerkt aan binding. En zo

⁵⁴ Euser, H, K. Goossen, M. de Vries en S. Wartena, *Migranten in Mokum. De betekenis van migrantenkerken voor de stad Amsterdam*, VU, Amsterdam, p. 85.

kunnen deze groepsactiviteiten bijdragen tot re-integratie en participatie in de samenleving na de detentie. Kerkdiensten en gespreksgroepen zijn zo ook oefenplaatsen voor participatie.

4. Begeleiding bij relaties

Voor de gedetineerde zijn de persoonlijke relaties van grote betekenis. Die relaties komen door de detentie onder druk te staan. Partners en familieleden van gedetineerden zijn vaak helemaal aan zichzelf alleen overgeleverd. Ze kunnen geïsoleerd raken omdat ze afgewezen worden of niet met anderen kunnen praten over wat hen is overkomen. De justitiepredikant kan een belangrijke rol spelen in het contact tussen de gedetineerde en zijn partner, kinderen en familie. Hij kan hiervoor van zijn adviesrol gebruikmaken, bijvoorbeeld door bij de directie van de inrichting een extra bezoek te bepleiten. Ook kan de predikant begeleiding geven bij relaties tijdens een begeleid bezoek.

5. Oefenen in verantwoordelijkheid

Gevangenen zitten vast, omdat ze in een specifieke situatie hun verantwoordelijkheid niet hebben waargemaakt. Nogal eens staat dat niet op zichzelf, maar is het onderdeel van een levensstijl waarin men niet aan verantwoordelijk leven toekomt. In de gevangeniskerk kan worden geoefend in verantwoordelijk leven.

Dat een misdadiger meer is dan zijn delict, betekent ook dat op gedetineerden een appel gedaan kan worden om verantwoordelijkheid te nemen. Voor het delict, voor zijn relaties, voor zijn kinderen, en ook om zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid als burger te dragen. Zo kan tijdens de pastorale gesprekken iemands rol als vader/moeder aan de orde komen. En ook iemands verantwoordelijkheid als dader in relatie tot slachtoffers.

In de gespreksgroepen en kerkdiensten kunnen gedetineerden medeverantwoordelijkheid dragen door allerlei taken te vervullen. Zie hiervoor ook de eerder beschreven diaconale projecten.

6. Samenhangende geloofs- en levensvisie

Het justitiepastoraat heeft een concreet aanbod van kerkdiensten, individuele gesprekken en groepsgesprekken. Deze onderdelen staan niet op zichzelf, maar ze functioneren in samenhang met elkaar. Zij kunnen elkaar over en weer aanvullen. Dat wordt 'integraal pastoraat' genoemd. Wat in de individuele gesprekken aan de orde komt kan doorklinken in de kerkdiensten. Wat in de kerkdiensten ter sprake komt of wordt beleefd kan besproken worden in de individuele gesprekken. Ook wat betreft de gespreksgroepen kan er een link gelegd worden met de individuele gesprekken en de kerkdiensten, uiteraard met inachtneming van de vertrouwelijkheid.

Deze integrale werkwijze van het justitiepastoraat draagt bij aan de levensontplooiing en aan de ontwikkeling van waarden en normen. Gedetineerden, die vaak een verbrokkeld bestaan hebben, kunnen er kennismaken met een samenhangende geloofs- en levensvisie.

7. Diaconaat

Naast pastoraat is er diaconaat. Pastoraat en diaconaat zijn wezenlijk met elkaar verbonden. Daarin komt tot uitdrukking dat het in de christelijke mensvisie gaat om heel de mens met zijn immateriële en materiële noden.

De justitiepredikant zal dan ook als concrete noden worden gesignaleerd, proberen 'helper te zijn voor die geen helper hebben'. Het kan gaan om kleding, een telefoonkaart voor iemand die net binnenkomt, hulp zoeken voor een partner of zorgen voor een cadeautje voor een verjaardag

van een kind. Natuurlijk moet alles in overleg gaan met de directie. Transparantie is een voorwaarde, ook voor diaconaal functioneren. In de praktijk kan dit betekenen dat een beroep gedaan wordt op de kerk. Het kan voorkomen dat structurele noden worden gesignaleerd, bijvoorbeeld het ontbreken van voldoende kleding voor mensen die niemand hebben. Het is dan zaak bij te dragen aan een structurele voorziening. Zo hebben wij vanuit het pastoraat in Scheveningen destijds contact gelegd tussen de inrichting en de tweedehandskledingwinkel van het Leger des Heils in Den Haag. Een bewaarder kreeg als taak om van daaruit een kledingvoorraad op peil te houden.

8. Herstel van het leven en het scheppen van perspectief

Een gevangenisstraf moet bijdragen aan herstel van het leven en aan perspectief na de detentie. Het justitiepastoraat speelt daarbij een belangrijke rol en heeft daarvoor veel in huis. De pastorale kerntaken, het diaconaat, de inzet van vrijwilligers bij bezoek en groepsactiviteiten, motivatieontwikkeling, oefening in verantwoordelijkheid, oriëntatie op een samenhangende geloofs- en levensvisie, versterking van binding met de samenleving, begeleiding bij relaties, betrokkenheid bij dader-slachtoffercontacten, voorlichting buiten de gevangenis en oriëntatie op nazorgprojecten zoals Exodus en Kerken met Stip. De hoofdaalmoezenier van het rooms-katholiek justitiepastoraat Fred van Iersel en ik zijn dit 'herstellend pastoraat' gaan noemen.

Bewogen, bezield, professioneel

Kernwoorden om het justitiepastoraat en diaconaat te karakteriseren zijn bewogenheid, bezieling en professionaliteit. Bewogenheid, omdat het altijd om de ene mens gaat in zijn of haar levenssituatie.

De betekenis van het protestants justitiepastoraat

Beziel, omdat het pastoraat niet leeft van zichzelf uit, maar geïnspireerd en beziel is door het verhaal van God en mensen. Pastoraat en diaconaat vereisen een specifieke en brede professionaliteit. Dit houdt verband met de meervoudige problematiek van de doelgroep, de grote diversiteit aan geloofs- en levensvragen, het werken in een publiek overheidsdomein en de bijdrage die geleverd moet worden in een bredere professionele setting. De professionaliteit houdt in dat de justitiepredikant in staat is alle gedetineerden te begeleiden die een beroep op hem doen, ongeacht hun geloofs- en levensovertuiging.

In deze drieslag ‘bewogen, beziel, professioneel’ is een kracht opgesloten om mensen heel nabij te zijn en hen iets mee te geven, en dat op een professionele wijze.

Deel II. Exodus: nazorg aan (ex-)gedetineerden

Nazorg aan ex-gedetineerden is van groot belang. Als de straf erop zit, moet er de mogelijkheid zijn weer opnieuw te beginnen. Dat is voor ex-gedetineerden zelf van belang, maar ook voor de maatschappij als geheel. Want het opbouwen van een nieuw leven voorkomt criminaliteit.

Het tweede deel van dit boek gaat over het werk van Exodus. Exodus biedt opvang en begeleiding aan gedetineerden en ex-gedetineerden. Er is een breed aanbod in en buiten de gevangenis. Zo zijn er tien huizen waar ex-gedetineerden na hun detentie in een begeleidingsprogramma worden opgevangen. Er zijn nog vier huizen in voorbereiding. Daarnaast zijn er in Exodusverband ook vele vrijwilligers actief. Ze doen mee aan kerkdiensten en gespreksgroepen in de gevangenis, ze bezoeken gedetineerden, ze werken in de Exodushuizen, ze vormen een landelijk netwerk voor individuele begeleiding na de detentie en ze brengen kinderen bij hun gedetineerde ouders.

1. Ontstaan

Het Exoduswerk is ontstaan in het begin van de jaren tachtig in Den Haag. Het waren mijn beginjaren in het justitiepastoraat. Het trof mij dat de meeste gedetineerden een groot deel van hun leven gevangenis in, gevangenis uit gingen. De meesten keerden terug. Naar officiële cijfers was er een recidivepercentage van 75. Vaak begon de criminele loopbaan al heel jong. Telkens met korte onderbrekingen speelde hun hele leven zich af in justitie-inrichtingen. Hun thuis was de gevangenis.

Toen ik in de zware gevangenis van Scheveningen ging werken, kwamen daar al snel gedetineerden die ik in de jeugdgevangenis van Vught had ontmoet. Ik werd getroffen door hoe het na de detentie ontbrak aan opvang en begeleiding. Ze stonden letterlijk met een vuilniszak met wat persoonlijke spullen 's morgens vroeg op straat. Als ze binnen waren konden ze met hun problemen bij het pastoraat en bij andere hulpverleners terecht. Als ze vrijkwamen hadden ze vaak nog veel grotere problemen. En daar konden ze bij niemand mee terecht. Ze stonden alleen in een samenleving die niet op hen zat te wachten. De hulpverlening was vaak fragmentarisch en men werkte langs elkaar heen, terwijl veel ex-gedetineerden juist een volledige opvang nodig hebben om de uitzichtloosheid te kunnen doorbreken.

In de gevangenis van Scheveningen was een sterke vrijwilligersgroep actief. In samenwerking met deze vrijwilligers, collega-predikanten en rooms-katholieke pastores ontstond de gedachte om iets op te zetten waardoor het contact na de detentie kon worden voort-

Een misdadiger is meer dan zijn delict

gezet. We hoopten zo ook tijdens de detentie naar iets concreets toe te kunnen werken. De detentie kreeg zo ook een perspectief over de muren heen.

2. Open Huis

In de Roemer Visscherstraat in Den Haag-Moerwijk stond onder een flatgebouw een grote kelder leeg. Het was in de buurt waarin ik ben opgegroeid. De kelder was altijd gebruikt voor kerkelijk jeugdwerk. Ik vroeg aan de leiding van het jeugdwerk of de kelder beschikbaar kon komen voor een opvangproject voor ex-gedetineerden. Dat was direct goed en huur hoefden we ook niet te betalen. Dit is jeugdwerk bij uitstek, werd er gezegd. Een stimulerend begin! Vrijwilligers maakten er een Open Huis van met een huiskamer, een creativiteitswerkplaats, een keuken en een kleine winkel in de hal. Geld kwam van de kerk, van fondsen en van particulieren.

*Kelder onder flatgebouw waar het Open Huis
van Exodus Den Haag begon*

Het Open Huis was twee keer per week open: op zaterdagmiddag en -avond en op woensdagavond. Het werd gerund door vrijwilligers. De meesten van hen waren ook actief in het justitiepastoraat in Scheveningen. Het waren allemaal heel betrokken mensen met een ideaal om iets praktisch te doen.

De bedoeling was dat ex-gedetineerden en vrijwilligers elkaar in een huiselijke sfeer zouden kunnen ontmoeten. Zo kon er ook verbondenheid groeien. Iedere bezoeker en vrijwilliger kon een eigen bijdrage leveren aan de Open Huis-gemeenschap, door boodschappen te doen, te koken, producten te maken voor de winkel, of een spelletje met elkaar te doen, een gesprek te voeren of een activiteit naar buiten te ondernemen. Er was altijd een gezamenlijke maaltijd. In de winkel werden derdewereldartikelen, wenskaarten, creativiteitsproducten en curiosa verkocht. De bezoekers kregen een kleine vergoeding voor deelname aan de activiteiten. En reiskosten als ze van buiten de stad kwamen.

Het bezoek aan het Open Huis kwam langzaam op gang. Er waren ook niet altijd bezoekers. De vrijwilligers moesten veel doorzettingsvermogen hebben, en geloof dat het uiteindelijk iets zou worden. Zo moesten ervoor zorgen dat het Open Huis open was en uitnodigend; de huiskamer moest gezellig zijn, ook als er niemand kwam. Want als er een bezoeker zou komen, moest die zich welkom voelen.

Voor de langzame start zijn verschillende oorzaken te noemen, die we pas later hebben ontdekt.

Het kost tijd om een plek tot een vertrouwde plek te maken voor mensen met weinig bindingen. Vervolgens moet er een voor de doelgroep geschikte vorm voor ontmoeting gevonden worden met enerzijds voldoende ruimte om op jezelf te zijn en anderzijds ruimte voor ontmoeting. Belangrijk is ook aan te sluiten bij de eigen cultuur van de bezoekers. Verder moet er regelmaat in de openingstijden zijn. Mensen uit de doelgroep hebben vaak geen notie van tijd.

Open Huis

In de eerste jaren dat het Open Huis open was, heeft het voor heel wat mensen betekenis gehad. Voor een aantal van hen werd het een vaste thuisplek voor twee keer per week. Er was aandacht voor belangrijke levensmomenten. Er werden verjaardagen gevierd en er werd een huwelijk ingezegend.

De gedetineerde Romano die destijds in Vught door mijn raam had geroepen: 'Hé, do, je moet niet praten, je moet iets voor ons dóen!', bracht er enkele bezoeken. Hij kwam dan per trein. Hij deed mee aan de creativiteit. Toch vond hij z'n draai niet echt. Het kwam hem denk ik te dichtbij. Hij was ook te onrustig om langere tijd er-gens te zijn. De mensen van het Open Huis zijn het contact met hem uiteindelijk kwijtgeraakt.

Door de jaren heen nam hij zo nu en dan wel contact met mij op. Dan meldde hij zich onveranderlijk met: 'Hé do, met Ro!' En dan vertelde hij me alsof we elkaar iedere dag spraken hoe het hem verging. Hij ging gevangenis in, gevangenis uit en als hij vrij was, nam hij vaak deel aan een opvangproject van de kerk.

Ook Lodewijk, de drugsverslaafde man (p.79), kwam vaak langs. Soms ging het heel goed met hem, dan weer zat hij heel diep in de put. Het ging meestal over de relatie met zijn familie, vooral met z'n vader. Ook had hij het verdriet over z'n overleden moeder niet verwerkt. Hij hunkerde naar geborgenheid bij z'n vader. Die wilde hem dat wel geven, maar kon het niet. Wel gaf hij hem zo nu en dan toch weer geld, waar hij dan weer drugs voor kocht. Ook met z'n broers en zussen kwam het nooit tot een echte relatie. Iedere keer als er iets van een beter contact leek te ontstaan, brak hij het zelf weer tot de grond toe af. Een man met een grote familie, maar alleen op de wereld. Zo zijn er velen.

In het Open Huis vond hij mensen bij wie hij terecht kon met zijn verdriet en zijn eenzaamheid. Hij vond er een beetje troost. En soms ook weer wat motivatie om er iets van te gaan maken. Een thuis met mensen met wie hij zich verbonden voelde.

Een misdadiger is meer dan zijn delict

Theo kwam, omdat hij uit het ‘wereldje’ weg wilde en nieuwe contacten wilde opbouwen. Als hij kwam was het heel duidelijk dat hij niet echt op z’n gemak was. Hij bleef alleen bij de televisie zitten. Wat de vrijwilligers ook deden, hij bleef op zichzelf. Een paar jaar later las ik in de krant⁵⁵ dat hij gestorven was aan de gevolgen van een slagaderlijke bloeding. Hij had zich verwond bij het inslaan van een deurruit. Bij de rechtszitting bleek later dat daar iemand woonde met wie hij ruzie had om een vrouw. Bloedend uit zijn linkerpols is hij daarna naar het huis van zijn ouders gelopen. Hij liet daarbij een bloedspoor achter. Van zijn ouders kreeg hij een doek, waarna hij opnieuw naar het huis met de ingeslagen ruit ging. Na een telefonische melding trof de politie de man dood op bed aan. Een triest einde van iemand, vastgelopen in zijn onvermogen en niet bereikbaar voor mensen om hem heen.

⁵⁵ Haagsche Courant, 6 januari 1987.

3. Huis voor begeleid wonen

Door de ervaringen met de bezoekers van het Open Huis werd duidelijk dat een intensiever begeleidingsprogramma nodig was.

We zagen bij bezoekers zoveel problemen tegelijk, dat we besloten een huis voor begeleid wonen voor te bereiden. Men zou daar een jaar lang kunnen wonen onder deskundige begeleiding om de problemen tot een oplossing te brengen. Een studiegroep ging aan de slag om een begeleidingsprogramma voor te bereiden. Ook werden initiatieven genomen om kerken en fondsen ervoor te interesseren om een financiële bijdrage te leveren.

Wat de initiatiefnemers motiveerde werd treffend onder woorden gebracht door Dik Koopmans, een van de initiatiefnemers. Een van de gedetineerden die hij in de gevangenis tegenkwam had hem gevraagd: ‘Leer mij leven. Hoe moet ik dat doen?’⁵⁶

Exodus: een nieuwe levensweg gaan

Inmiddels was op 2 december 1982 de Stichting Exodus Den Haag opgericht om sturing te geven aan de activiteiten. Ik werd voorzitter van het bestuur. Dit was meer dan alleen een bestuurlijke functie. Er moest heel sterk in de opbouw en de dagelijkse praktijk worden geïnvesteerd.

Exodus kreeg een meervoudige doelstelling: ‘De opvang en begeleiding van personen die in aanraking met Justitie zijn geweest of dreigen te komen en aandacht te geven aan de maatschappelijke structuren die de oorzaak daarvan vormen.’ En verder: ‘Het ver-

⁵⁶ Hervormd Nederland, 24 november 1984.

lenen van steun aan justitiepredikanten en rooms-katholieke justitiepastores'. 'De stichting wil haar doelstelling in relatie tot en in samenwerking met de kerken ten uitvoer brengen'.⁵⁷ Daarbij werd gekozen voor een oecumenisch christelijke identiteit. Niet om ons alleen op christenen te richten of om mensen te bekeren. Integendeel, we hadden geen evangeliserende doelstelling. Iedereen moest bij ons terecht kunnen, ongeacht geloof of levensbeschouwing. Ook moest ieders levensovertuiging worden gerespecteerd. Sterker nog: indien bewoners daaraan behoefte zouden hebben, moesten ze ook in hun eigen geloofs- of levensovertuiging worden begeleid.

De christelijke identiteit was onze inspiratiebron en tegelijk de verbinding met de kerk. Toen de stichting eenmaal gevormd was, boden we hem aan de Haagse Gemeenschap van Kerken aan. Daar was al direct een positieve reactie: zij wilden zich van harte met ons verbinden.

We kregen steeds meer geloof in en passie voor onze aanpak. We hoopten erop dat onze aanpak als een steen in de vijver zou zijn en dat er landelijk op meerdere plaatsen navolging zou komen.

Over de naam van de stichting is lang nagedacht. Aanvankelijk circuleerde er een heel ambitieuze naam. We overwogen ons werk 'De Nieuwe Aarde' te noemen. Alle betrokkenen waren geïnspireerd door de geest van de tachtiger jaren. We wilden het evangelie concreet maatschappelijk vertalen. Gerechtigheid en vrede moesten in onze generatie wereldwijd verbreid zijn. De nieuwe aarde was aanstaande. Wij wilden daar aan mee bouwen.

Uiteindelijk vonden we deze benaming wel wat te pretentius. En ook te statisch. Toen kwamen we op Exodus. Een naam waar alles in zit waar het om ging. Israël trok uit Egypte weg onder leiding van Mozes. Egypte is voor de Israëlieten een land vol angst. Ze waren er slaven. Voor gedetineerden is dat heel herkenbaar. Hun bestaan is te vergelijken met een slavenbestaan. Ze zijn vaak verslaafd. Aan

⁵⁷ Statuten Stichting Exodus Den Haag.

drugs. Aan geld. Aan materiële zaken. Aan een levensstijl. Het kost moeite om je daarvan los te maken. Daar is veel inzet voor nodig. En ook leiding, net als bij Israël. Israël trekt uit Egypte weg naar het beloofde land. Het gaat een nieuwe toekomst tegemoet. Maar die nieuwe toekomst is er niet van de ene op de andere dag. De Israëliëten moesten om er te komen eerst de woestijn door. Ook dat beeld van de woestijn is heel herkenbaar. Als je besluit om je criminele leven achter je te laten, is dat pas het begin. Je moet vervolgens een hele weg afleggen om een nieuw leven te beginnen. En op die weg moet je afzien. Dingen afleren en dingen aanleren. En net als Israël kun je je zo nu en dan afvragen waar je aan begonnen bent. En zelfs terugverlangen naar je vroegere slavenbestaan.

Start huis voor begeleid wonen

Kerken, fondsen en particulieren reageerden positief op onze plannen. De diaconie van de Hervormde Gemeente in Den Haag stelde op jaarbasis een aanzienlijk bedrag beschikbaar. Ook andere kerken deden mee. Daardoor kregen onze plannen een serieus karakter en dat wekte ook vertrouwen bij anderen.

De Hervormde diaconie zorgde ook voor onze huisvesting aan de Frankenslag. Twee grote panden kwamen beschikbaar tegen een zeer schappelijke huur. Later zou er nog een derde pand bij gekocht worden dat wij konden huren.

Intussen waren de ervaringen in het Open Huis de kurk waarop de uitbouw van het werk kon drijven. Ik hield in die tijd veel lezingen in kerken en organisaties. De betrokkenheid groeide.

Op 24 april 1986 werd het Exodushuis geopend door prof. dr. I.A. Diepenhorst. Hij was een bekende Nederlander, zeer geleerd en oud-minister van Onderwijs en Wetenschappen. Hij was voorzitter van de Interkerkelijke Commissie voor de Geestelijke Verzorging in de Inrichtingen van Justitie (ICJ) en altijd bijzonder betrokken bij het justitiepastoraat. Hij noemde het project een uitkomst.

De staatssecretaris van Justitie, mevrouw Korte-van Hemel was aanwezig. Ook waren er een aantal ex-gedetineerden, onder wie Carlo.

De panden waren prachtig verbouwd. Iedere bewoner kreeg zijn eigen kamer. Er waren bewonerskamers, kantoor- en vergaderruimtes voor de begeleiders en een gezamenlijke huiskamer. En ook het Open Huis werd in een van de panden gehuisvest. Het werd omgevormd tot het Eetcafé. Daarover wordt verderop meer verteld. Als voorzitter van het bestuur hield ik een toespraak.

'Het evangelie verkondigt ons het grote nieuws, dat de tijd is aangebroken met verwachting te kunnen leven. In ons pastoraat ontmoeten wij veel mensen die al op jonge leeftijd met Justitie in aanraking zijn gekomen en die vervolgens een groot deel van hun jeugd in de gevangenis doorbrengen. In het begin is er dan nog wel de hoop en het geloof dat er nog een andere tijd kan aanbreken. Maar als je leven zich langer afspeelt in het gevangenis-klimaat, groeit ook de twijfel of je ooit nog wel iets van je leven kunt maken. Dan schrompelt de verwachting van het leven ineen. En bij velen gaat een gevoel overheersen dat een echt perspectief op de toekomst ontbreekt. De toekomst en het leven krijgen iets van een onherbergzaam niemandsland, waar je alleen jezelf tegenkomt.

Het pastoraat heeft de heilheid van het mensenleven als horizon. Als je naar het leven van onze mensen kijkt, ga je ontdekken hoe het bij velen ontbroken heeft aan wat er had moeten zijn om naar een hoopvol leven toe te kunnen groeien.

Pastoraat begint bij luisteren en de ander helpen vertellen. Maar het is veel meer dan dat alleen. Het is ook samen zoeken naar een begaanbare weg naar de toekomst. Horen dat je van de belofte mag leven. Heilheid zien aan de gebrokenheid voorbij. En bovenal ontdekken dat jij er op deze aarde voluit mag zijn. En dat er in jou een belofte schuilt.

(...)

De start van dit huis betekent ook dat de vrijwilligersorganisatie mee gedragen gaat worden door professionele medewerkers. Dat is nodig vanwege de deskundigheid en de continuïteit. Maar het professionele werk zal onlosmakelijk verbonden blijven met het vrijwilligerswerk. De vrijwilligers kunnen in hun belangeloze keus, in hun zorg en in hun aandacht iets oproepen van een nieuwe verwachting van het leven. In de samenwerking tussen bewoners, beroepskrachten en vrijwilligers gaat het uiteindelijk om de kwaliteit van het leven. Meer dan wonen alleen!

Wij hopen dat het huis niet op zichzelf blijft bestaan, maar dat het verbonden raakt met een gemeenschap die het op handen draagt, er voluit voor openstaat en het met mensen bezielt.

(...)

En dan ten slotte: laten wij ons bij alles wat wij doen blijven herinneren dat begeleiding van mensen, of dat nu door professionele werkers of door vrijwilligers gebeurt, niet kan zonder liefde voor mensen. Mensen begeleiden is houden van mensen. Waar de liefde is, kan het leven ontluiken en groeit de verwachting. Waar de liefde niet is, verstikt het leven.

Het gaat altijd weer om die ene, om hem of haar, in wie je aan het licht mag brengen wat misschien wel verborgen is.

Om die ene gaat het, die al zo lang “een van de velen” is, maar die bestemd is om een mensenkind te zijn met een naam en een gezicht.’

De buurt

Toen de twee grote panden waar Exodus zou komen nog leeg stonden, waren de buurtbewoners natuurlijk benieuwd naar wat de bestemming ervan zou worden. Toen men hoorde waar Exodus voor stond, waren er verontruste reacties. Ex-gedetineerden! Wat betekende dat voor de veiligheid en de leefbaarheid?

Ik kon me daar wel iets bij voorstellen. Want ex-gedetineerden roepen heel veel beelden op. Er gaat van alles en nog wat circuleren

over wat dat met zich meebrengt. We vonden dat we direct met de buurt in gesprek moesten komen. Er moesten geen indianenverhalen ontstaan.

We maakten een afspraak met een delegatie van buurtbewoners in het wijkgebouw. De mensen spraken hun zorgen uit over wat ze hadden gehoord. Ze vroegen wat we van plan waren met die huizen. En waarom er ex-gedetineerden bij hen in de buurt moesten komen wonen. Was hun woonomgeving nog wel veilig? We reageerden met begrip op de angstgevoelens die er waren. Natuurlijk schrik je ervan als je de wereld van de criminaliteit die je uit de krant kent zo dichtbij ziet komen. We legden onze plannen uit. Het ging niet om een vrije woonsituatie, waar ex-gedetineerden frank en vrij hun oude leven konden voortzetten. Integendeel, het ging om een duidelijk begeleidingsprogramma met begeleiders, erop gericht om mensen te leren leven. En daar hoorde ook bij een goede buur te zijn. Niet zomaar iedereen zou dus worden binnengelaten. Alleen mensen die gemotiveerd waren om iets nieuws van hun leven te maken. Op het punt van de bereikbaarheid zegden we toe 24 uur telefonische bereikbaarheid te garanderen. Ook in de nacht, als er volgens onze plannen toen, geen begeleiders aanwezig zouden zijn. We zouden ook periodiek met de buurt evalueren. Na deze voorinformatie en de toezeggingen gaf de buurt ons het voordeel van de twijfel.

Later bij de andere Exodushuizen waren er vergelijkbare reacties uit de buurt. Sommige gematigd, andere zeer heftig. Daarover later meer (p. 204).

Die telefonische bereikbaarheid werkte goed. Ik deed daar als voorzitter van het bestuur in de beginjaren ook wel eens aan mee, als er onvoldoende begeleiders beschikbaar waren. Een keer werd ik op een zomeravond laat gebeld door de voorzitter van de wijkvereniging. Het was rumoerig in de tuin van het Exodushuis. Ik zegde hem toe er direct iets aan te doen. Ik dacht bij mezelf: 'Toch wel bijzonder, zo'n service die direct effect heeft op je burens! Waar vind je dat?' Ik nam telefonisch contact op met het huis. Ik zei dat

ik me goed kon voorstellen dat ze het leuk hadden buiten, maar vroeg wel of ze het wat rustiger aan konden doen voor de burens. Stemmen klinken harder in de nacht dan je denkt. ‘Doen we zeker!’, zeiden ze. Later hoorde ik van de voorzitter dat het direct rustig was geworden.

Nu, vele jaren later, kan worden vastgesteld dat er een goede relatie met de buurt bestaat. Over en weer. Buurtbewoners maakten gebruik van Exodusvoorzieningen zoals de fietsenmakerij en het eetcafé. Ze droegen bij aan een natuurlijke ontmoeting tussen bewoners, bezoekers van het eetcafé en de buurt. Het Exodushuis is geïntegreerd. Het maakt onderdeel uit van de buurt.

Karakter van het eerste begeleidingsprogramma

Het eerste begeleidingsprogramma ging ervan uit dat leerervaringen voornamelijk in de dagelijkse omgang tussen bewoners, begeleiders en mensen van buiten opgedaan worden. Daarom werd ingezet op de persoonlijkheid en het voorbeeldgedrag van de begeleiders. Dit stelde ook eisen aan het leefklimaat in huis, dat warm en veilig moest zijn en waarin veel ruimte was voor persoonlijke aandacht voor de bewoner. Het krijgen en onderhouden van contacten werd gestimuleerd.

De relatie tussen begeleiders en bewoners werd als coöperatief gezien. Niet de begeleider tegenover de bewoner, maar een samen optrekken. Er werd niet alleen ingezet op vaste begeleidingsgesprekken, maar vooral ook op communicatie bij het dingen doen. Geen begeleiding van achter het bureau, maar in het alledaagse leven.

De nadruk lag sterk op individuele begeleiding. Er werden wel wat groepsactiviteiten voorzien, maar die waren niet heel structureel. De eerste huisregels boden niet veel structuur. Zo was bijvoorbeeld drugsgebruik niet toegestaan, maar was er wel ruimte voor alcoholgebruik.

Voor de begeleiding werd een tijdsduur van één jaar voorzien. De bewoner moest een contract tekenen en er werd een begeleidingsplan opgesteld. Daarin zaten al de contouren van de latere sleutels 'wonen, werken, relaties en zingeving', die later zo kenmerkend voor het Exodusprogramma zijn geworden.

De begintijd van het huis voor begeleid wonen

De eerste bewoners kwamen. Een tijd lang woonden er maar vier bewoners. Dat viel tegen. We veronderstelden dat er grote behoefte was aan ons begeleidingsprogramma. Maar het lukte ons niet om het huis met tien plaatsen snel vol te krijgen. Een oorzaak daarvan was dat ons nieuwe begeleidingsprogramma voor ex-gedetineerden meer bekendheid moest krijgen bij verwijzers en ook bij gedetineerden zelf. Onze aanpak moest een plaats krijgen in het denken over resocialisatie van ex-gedetineerden.

We vreesden dat deze matige bezetting zijn weerslag zou hebben op de fondsenwerving. Onze aandacht moest naar vele kanten tegelijk uitgaan: de dagelijkse begeleiding van de bewoners, de ontwikkeling van het begeleidingsprogramma en de fondsenwerving. Wat dat laatste betreft: we hadden veel incidenteel en weinig structureel geld. De structurele financiering moest nog helemaal worden ontwikkeld.

Al snel bleek ook hoe zwaar het runnen van een dergelijk huis is. We hadden dat onderschat en waren door onze idealistische instelling geheel gericht op het bieden van kansen, en we hadden te weinig gerekend met de grote problematiek van de bewoners. Er was in het programma te weinig structuur en regelmaat. Verder was er veel oningevulde tijd waarin bewoners niets om handen hadden. Meestal hadden ze geen werk of vrijwilligerswerk. En als ze het al hadden, waren ze het ook snel weer kwijt. Toen ik een keer om 11 uur 's morgens het huis binnenkwam, liep één van de bewoners nog

in z'n ochtendjas rond. 'Je werkt toch in het dierenasiel?', vroeg ik. 'Nee, daar ben ik niet meer. Ik zag het niet meer zitten. Al die hokken schoonmaken, ik dacht dat ik dieren zou verzorgen!' Al met al betekende het dat men zeer ongestructureerd leefde.

Door de beperkte financiële middelen was er ook te weinig begeleiding, en dan nog alleen overdag en 's avonds. In de nacht was er geen direct toezicht.

Een ander punt was het aannamebeleid van bewoners. Er waren nog geen duidelijke intakecriteria in relatie met de begeleidingsmogelijkheden. Dat betekende dat mensen in huis konden komen voor wie het begeleidingsprogramma onvoldoende was. Zo waren er bewoners met acute verslavingsproblematiek. Ook bleek het noodzakelijk dat bewoners zekere capaciteiten moeten hebben om een begeleidingsrelatie aan te gaan. Er waren er nogal wat die dat niet hadden. Ze waren dan ook volstrekt ongrijpbaar voor de begeleiders.

Op basis van deze ervaringen uit de begintijd is het Exodusprogramma verder ontwikkeld naar inhoud en structuur. In hoofdstuk 4 wordt dit nader beschreven.

Herinneringen aan de eerste bewoners

Inspirerend al direct aan het begin was hoe de bewoners bij ons kwamen: met de bedoeling iets van hun leven te maken. Ze kwamen met verwachting. En ze genoten ervan als ze iets anders konden ervaren dan wat ze altijd hadden meegemaakt. Een van de eerste bewoners schreef daar een gedicht over:

(...)

*Toen ik heel diep weggezakt was,
zag ik een licht, die sprak over mensen,
die me helpen wilden.*

(...)

Een misdadiger is meer dan zijn delict

*Nu ik er bijna 8 maanden woon,
heb ik veel dingen geleerd.
Ik heb gebuild en pijn gehad,
ik heb gelachen en gevochten
om er door heen te komen
en dit alles heb ik bereikt
in de verlegen moederschoot van Exodus.*

(...)

*Ik voel me niet meer alleen
Ik voel me omgeven door vrienden en vriendinnen
en mensen die van me houden.
Dit geeft me kracht om te leven,
een goed leven.*

P.G.

Vakantieweek

In de begintijd was er een vakantieweek die ik nooit zal vergeten. In de zomer was er vanwege vakantie van de begeleiders een onverantwoord tekort aan personele begeleiding ontstaan. Mijn vrouw en ik besloten met ondersteuning van een aantal vrijwilligers met de vijf bewoners die er toen waren te gaan kamperen in Wateren in Drenthe. Wij konden toen ervaren wat de begeleiders iedere dag meemaakten. En ik kon als justitiepredikant delen in het concrete leven van ex-gedetineerden. Ook zag ik de keerzijde van hun goede bedoelingen. Het was een goede en intensieve week.

Op de camping aangekomen, zetten twee van de vijf bewoners hun tent op, een eind bij ons vandaan. Ze waren er niet toe te bewegen bij onze groep te komen staan. Ook aan het avondeten met ons wilden ze niet deelnemen. Ze bleven zich afzonderen. Later bleek dat te zijn omdat ze niet wisten hoe ze zich moesten gedragen tegenover de vrijwilligers.

's Avonds wilden de vijf bewoners uit. Een van hen kende het

nabijgelegen Appelscha en zei dat het daar te gek uitgaan was. Hij had daar in de buurt ooit in een inrichting gezeten. Met twee auto's zouden we hen wegbrengen. Ze hadden zich flink opgedoft en rijkelijk besprenkeld met aftershave. Ik moest wel wat ventileren in de auto om het uit te kunnen houden. In Appelscha aangekomen bleek alles uitgestorven. Er was niets te beleven. Er was niets open. Het was een grote teleurstelling. Ik stelde voor om terug te gaan naar de camping. Daar was in de kantine een discoavond. Teruggekomen op de camping gingen zij naar de kantine en wij als begeleiders terug naar de tenten. Halverwege de avond gingen we even kijken in de kantine. Met grote zonnebrillen op stonden ze aan de bar, zonder enig contact met de andere discogangers. Het was middernacht toen ze terugkwamen, goed hoorbaar op de stille camping. We waren al naar bed gegaan. Een van de vijf durfde z'n tent niet in, hoorden we. Er bewoog een zak chips middenin zijn tent. 'Je denkt toch niet dat ik daar naar binnen ga!', klonk het luid. Twee anderen waren bang voor een paar muggen die ze signaleerden. Het leek ons goed om maar even met hen mee te kijken naar wat er precies aan de hand was. In de zak chips zat een egel, die we makkelijk naar buiten konden geleiden. Ook de muggen waren snel bestreden. Langzaamaan werd het rustig in en om de tenten.

De week erna ging het op en neer. Nu eens was het heel sfeervol en dan ineens kon er iemand helemaal door het lint gaan door iets wat gebeurde in de groep. Dat vroeg voortdurend aandacht voor ieder persoonlijk en voor het groepsproces. Opmerkelijk in deze week vond ik dat mensen met zo'n lange geschiedenis in inrichtingen en gevangenissen daar zo weinig van de gewone dingen van het leven hadden geleerd.

Om moedeloos van te worden

We hadden mensen in huis met mogelijkheden om zich te ontwikkelen. Maar ook met heel veel onvermogen en scheefgroei.

Zo werd er regelmatig kasgeld gestolen dat opgeborgen was in de begeleiderskamer. Die kamer was altijd afgesloten. Hoe men erin kwam bleef een raadsel, want er waren geen braaksporen. Wel was er binnen het nodige breekwerk verricht om bij de geldkist te komen. Ook toen er later een kluis was aangeschaft werd deze nog dezelfde week gelicht, ondanks de garanties van de leverancier dat die niet te kraken was.

Een ander ongrijpbaar punt was dat 's nachts ruimschoots van de telefoon van de organisatie gebruik werd gemaakt. De door het huis lopende telefoonkabels werden onderbroken. Zo werd ook internationaal gebeld.

Een begeleider werd een keer 's nachts opgepiept en ging naar het huis. Hij trof daar op de kamer van een van de bewoners een grote stevige vrouw aan, halfnaakt in een uitdagende houding liggend op de bank, met naast zich een revolver. Met zachte hand heeft hij haar uit het huis kunnen werken. Wat de relatie was tussen de bewoner en de bezoeker is nooit helemaal duidelijk geworden.

Als kind weggegeven

Een van de eerste bewoners was Leo. Hij had al een paar detenties achter de rug en hij wilde in het Exodushuis een nieuw leven opbouwen. Hij had heel herkenbare idealen: een leuk huis, een vriendin en een autootje voor de deur. Huisje, boompje, beestje.

Er vonden veel incidenten rondom hem plaats. Ik herinner me nog levendig dat er eens een grote jeep op hoge wielen voor de deur stond, met een uitgerolde stalen kabel om de voordeur van de Frankenslag open te trekken. Het was de eigenaar van de strandtent waar Leo werkte en die hem ervan verdacht dat hij de hele foaienpot meegenomen had. Later bleek dit niet zo te zijn, maar hij had toen hij ernaar gevraagd werd zo agressief gereageerd, dat hij die verdenking op zich had geladen.

Al na korte tijd was hij niet in het huis te handhaven vanwege

explosies van agressie. Hij moest het huis uit en ging naar het opvanghuis van Moe Vogel in de Wagenstraat in Den Haag. Dat was het eindstation van alle hulpverlening. Op z'n zeventiende!

Op een zondagmorgen ging ik hem daar bezoeken. Toen ik aanbelde en naar hem vroeg, werd me gezegd dat hij daar niet woonde. Ik werd verwezen naar een ander huis, waar hij ook niet was. Later bleek dat ze dachten dat ik van de recherche was, omdat ik een zwarte regenjas aan had.

Ik ging weer terug naar de Wagenstraat. Leo trok zelf de deur open. Eerst was hij vreselijk agressief tegen me. Van bovenaan de trap riep hij me toe dat hij me aan het mes zou rijgen. Later kalmeerde hij een beetje en kon ik binnenkomen. Ik zei hem dat het niet alleen zijn schuld was, maar ook dat wij niet goed met hem om konden gaan. Hij vond het goed dat we contact met elkaar zouden houden. Een tijd later liet hij me weten dat hij een kamer gevonden had en hij nodigde me uit.

Ik kwam bij een groot herenhuis, een kamerverhuurbedrijf. Ik moest een grote kale trap op naar boven. Leo verwelkomde me hartelijk. In een oogopslag zag ik zijn hele kamer. Daaraan kun je een beetje zien wat er in iemand zelf omgaat. Het eerste dat ik zag was een grote poster met een forse vent op een motorfiets die zo de kamer in kwam rijden. Ik dacht: 'Dat wil hij graag zijn'. In de hoek lag een schuimrubber matras. Verder in de kamer een donkerbruin dressoir met bolpoten. Een van de deurtjes hing nog maar aan één scharnier. En toen in een flits bleef mijn blik even gevangen door één foto aan de muur: hij met zijn begeleider en een andere bewoner in het opvanghuis van Exodus. Mooi en erg tegelijk. De enige mooie herinnering om je heen van een huis waar je niet kon blijven.

Toen ik een tijdje binnen was en we aan de koffie zaten, zag ik op het dressoir een kaars met daarop: 'Credo' - ik geloof. Ik was verbaasd. Hij had mij altijd gezegd: 'Die God van jou, daar kan ik niet in geloven. Als er echt een God zou zijn, zou ik niet zo'n rotleven hebben.' Ik vroeg hem hoe hij aan die kaars gekomen was. Hij zei:

‘Vorige week toen ik 18 werd, was ik bij mijn pleegouders.’ Hij had me wel eens verteld dat hij, negen maanden oud, was weggegeven aan een klooster en dat hij toen bij pleegouders was gekomen. Dat was niet goed gegaan en vanaf zijn elfde jaar had hij veel gezworven en op straat geleefd. ‘Ze gaven me deze kaars en zeiden me dat het mijn doopkaars was. En hier op dit stukje krant hebben ze de voornaam van mijn moeder geschreven.’

Ik vroeg hem of ze verder nog met hem gesproken hadden. ‘Nee’, zei hij, ‘eigenlijk hebben ze niks meer gezegd en ik ook niet. Er werd bij ons eigenlijk nooit over iets gesproken. Maar wat me wel blijft bezighouden is wat er aan mij niet goed was, dat ze me hebben weggegeven.’

Nadat Leo bij Exodus weggegaan was, kwam hij zo nu en dan nog wel eens bij ons thuis. Hij zat dan rustig televisie te kijken. Leo was een aardige jongen en goed gezelschap. Hij was ook heel trouw. Op straat liep iemand een keer bijna tegen me op en ik kon Leo er nog maar nauwelijks van weerhouden om er bovenop te vliegen.

Tot nu toe heb ik altijd contact met hem gehouden. Niet intensief, maar zo nu en dan als hij een keertje hulp of raad nodig heeft. Zo goed en zo kwaad als het gaat probeert hij zich door het leven heen te slaan. En voor iemand die zo weinig heeft meegekregen is dat een hele prestatie!

Avontuurtje

Op een zaterdagmorgen, vlak voor mijn vakantie, werd ik door een van de begeleiders gebeld met de mededeling dat er een Zwitserse dame bij hen zat die door een van onze bewoners was beroofd. Wat was er gebeurd? Een bewoner had kans gezien op de centrale telefoonlijn van het huis ‘in te breken’. Zo had hij over de hele wereld gebeld en was hij in contact gekomen met deze dame. Ze werkte als telefoniste bij een verkeersbureau. Zij was wel in voor een avontuurtje en ze spraken af op Schiphol. Hij had zich voorgedaan als

een knappe blanke piloot. Hij was wel knap, maar pikzwart. Ze brachten de nacht in een hotel door. Toen zij de volgende ochtend wakker werd, was hij vertrokken en bleek hij haar van al haar geld beroofd te hebben. Ze had alleen haar reispapieren nog. Het enige telefoonnummer dat zij had in Nederland was dat van Exodus. Toen ik bij Exodus aankwam zat ze daar aangeslagen op de bank, in gezelschap van een begeleider en een bewoner. Ik hoorde de bewoner, een van mijn vroegere kerkenraadsleden van de huis-van-bewaring-kerk, nog net vragen: 'Haben Sie es auch zusammen gemacht?' Ik deed maar even alsof ik niets gehoord had. Het eerste dat ze me vroeg, was of ze in Zwitserland nader bericht zou krijgen over de aangifte die ze had gedaan op Schiphol. Toen ik zei dat ik daar wel van uitging, raakte ze in verwarring en zei dat dat niet mocht. Aan haar man had ze gezegd dat ze een week bij haar vriendin zou gaan logeren, aan de overkant van het meer waar ze woonde. Het eerste dat we gingen doen was de aanklacht intrekken. We belden met de Schipholpolitie en legden de situatie uit. Men zegde toe haar aangifte als ingetrokken te beschouwen. Daarna zochten we een overnachtingsplaats. De volgende dag vertrok ze volgens de planning.

De betrokken bewoner is nog even ongezien thuis geweest om zijn belangrijkste eigendommen op te halen. We hebben hem nooit meer gezien.

Onvermogen

In het huis van bewaring hadden de rooms-katholieke pastor en ik veel spreekbriefjes van Chris. We kenden hem ook van buiten, want hij had bij ons in het Exodushuis gewoond. Veel dingen waar hij mee zat besprak hij met ons. Meestal ging het om praktische zaken. Dat stond al op de spreekbriefjes. 'Ik heb contact gehad met maatschappelijk werk, maar konden me niet helpen'. Op een ander briefje: 'of ik wat dingen kan regelen met het GAK.' 'Jan, ik zit nu op de F1. En ga naar de hout. Ik wil je orgel wel opknappen, als

het mogelijk is tenminste.’ (Ik had een oud eiken traporgel op mijn kamer staan, afkomstig uit de Haagse Westduinkerker.) Een enkele keer ging het ook dieper. Zo vertelde hij me eens dat zijn moeder in de prostitutie zat en dat hij er als kind getuige van was dat zij haar klanten ontving. Later in het kindertehuis moest hij met blote voeten op de stenen vloer staan als hij in bed had geplast.

Chris was een beminnelijke man in de omgang. Zo kwam hij over in de gevangenis en ook in het Exodushuis. Hij stelde zich heel sociaal op. Het trof mij ook hoe zorgzaam hij altijd was voor de oudere bezoekers van het eetcafé. Hij bouwde contact op met een paar vrijwilligers. En toch kon hij niet in het Exodushuis blijven wonen. Onder zijn contactuele vaardigheden was geen diepere laag waar we een verbinding mee konden maken. Er was bij hem geen ontwikkeld geweten. En dan kon het gebeuren dat hij overdag de beminnelijkheid zelve was en ’s nachts op dievenpad ging in en om zijn eigen huis. Hier stuitte we op een harde realiteit. Mensen die erbij willen horen, maar die het niet aankunnen als dat dichterbij komt.

We zagen in de praktijk heel ander gedrag dan in het pastoraat. De destructieve kant van de mensen die we in de gevangenis tegenkwamen, kon heel dichtbij komen.⁵⁸

Inspiratie

Het werk bood ook veel inspiratie. Op een kerstavond ging ik na mijn werk in de gevangenis van Scheveningen nog even langs het Exodushuis aan de Frankenslag. Ik kwam daar ’s avonds om een uur of negen aan. Een aantal bewoners van het huis stond samen met een aantal vrijwilligers klaar om naar een kerstnachtdienst te gaan in een van de Haagse kerken. Het waren jonge mensen met

⁵⁸ Het gedrag van deze bewoner moet duidelijk worden gezien in het licht van de beginperiode van Exodus, met weinig regels en begeleiding. Tegenwoordig wordt in de intakeprocedure grondig bekeken of de toekomstige bewoner voldoende mogelijkheden heeft om aan het programma deel te kunnen nemen. Daarnaast is er veel meer structuur en begeleiding gekomen.

heel verschillende achtergronden. Een paar (de vrijwilligers) waren opgegroeid in een beschermde omgeving, waarin het hen aan niets ontbrak om op een goede manier naar de volwassenheid toe te groeien. Een paar anderen hadden in hun leven precies alles gemist wat het leven echt goed kan maken. Ze waren van alles tekort gekomen. Die vrijwilligers en bewoners trokken regelmatig samen op in dat huis. Ze vroegen mij op die avond of ik hen met de auto een stukje wilde wegbrengen naar de kerk. Ze stapten in. Onderweg was het een vrolijke boel: ze draaiden de raampjes open en lieten zich duidelijk horen. We naderden de kerk. De deuren stonden open. Velen stroomden toe om het kerstfeest te vieren. De vijf stapten uit. Ze gooiden het portier dicht. Ik hoorde orgelspel: Komt allen tezamen. En toen ik omkeek zag ik dat ze elkaar een arm gaven.... En stijf gearmd – gekheid makend – liepen ze de kerk in. Werelden van verschil waren in hen overbrugd.

Een nieuwe start

Na zijn detentie ging Ton, die ik kende uit het huis van bewaring in Den Haag⁵⁹, bij Exodus wonen. Langzaam maar zeker leerde hij zijn kamer niet vol te stouwen met wat hij waar dan ook gevonden had – je weet nooit wat je nodig hebt om te overleven. Maar hij leerde zijn kamer tot een thuis te maken. Hij leerde er iets van z'n leven te maken, stapje voor stapje. Eerst in de fietsenmakerij. Hij was een goede monteur. Dan weer als vrijwilliger in het eetcafé. Hij vond het wel leuk, al die mensen die daar kwamen eten. 'Je ziet nog eens iemand', zei hij. En toen, na ongeveer een half jaar, voor het eerst van zijn leven met een pakje brood onder z'n snelbinders naar zijn werk in het onderhoud bij een woningcorporatie. Het ging om een werkervaringsplaats. En daarna naar de leerwerkbank voor een loodgietersopleiding. Later ging hij op zichzelf wonen. Hij rondde het programma af en hij kreeg een eigen woning. Ton bleef naar het Open Huis komen en aan Exodusactiviteiten deelnemen.

⁵⁹ Zie deel I H.3., pag. 73

Overlevingstochten

Enkele jaren werden er overlevingstochten georganiseerd. Bewoners en begeleiders gingen onder begeleiding van de organisatie En Route naar de Ardennen. De groep was in een uitgestrekt gebied van bossen en heuvels helemaal aan zichzelf overgeleverd. Het kwam aan op leren volhouden en doorzetten. Teruggaan kon niet. Ze moesten er doorheen om het eindpunt te bereiken. Er waren ook klimpartijen met touwen, waarbij de één de ander bij het klimmen en dalen moest vasthouden. Dan moet je jezelf wel aan een ander kunnen toevertrouwen. En juist dat is voor onze bewoners moeilijk. Er vonden onderweg en 's avonds bij het kampvuur dan ook diepe gesprekken plaats.

Tijdens een van de overlevingstochten vond een dramatische gebeurtenis plaats. Een van onze begeleiders, Martin Visscher, overleed 's nachts in zijn tent. Het was een natuurlijke dood. Er was een grote ontreddering. Samen met iemand anders van Exodus ging ik naar België om de mensen daar op te vangen. Directeur Huub Donken, begeleidingscoördinator Roel de Bruijn en bestuurslid ds. Hans van Dam gingen naar de familie van Martin. Het was een emotionele week met de familie, de bewoners en de medewerkers.

Een zwaar programma

Het vraagt veel van bewoners om het begeleidingsprogramma van Exodus te volgen. Er wordt wel eens gedacht dat mensen die vast hebben gezeten in de watten worden gelegd. Bij Exodus is dat zeker niet zo. Onze bewoners moeten diep gaan om hun leven een andere wending te geven. Een van de eerste bewoners, Ab, vertelt over zijn ervaringen in het Exodushuis⁶⁰.

'Dat verleden raak ik niet kwijt, maar er staat nu wel iets tegenover!'

⁶⁰ Koopmans, D., *Exodus: Verhalen met perspectief*. Stichting Exodus, Den Haag, p. 16.

‘Het viel mij behoorlijk tegen. In de tijd dat ik bij Exodus woonde, liep ik eerst rond zoals ik altijd was: als een macho. Mensen waren bang voor mij en dat wilde ik ook. Ruim tien jaar ben ik verslaafd geweest aan harddrugs, ik gebruikte van alles. Toen ik bij Exodus kwam had ik net zes maanden niet meer gebruikt. Ik voelde mij een hele piet, terwijl het toen pas begon. Dat bleek ook wel, want na een vechtpartij ben ik het huis uitgezet. Toch lieten ze me niet stikken en kon ik later terugkomen.

Achteraf kan ik zeggen dat het goed is geweest. In die periode heb ik heel diep gezeten, veel gedronken, het was weer op 't randje. De begeleiding heeft me er doorgesleept. Ook door te helpen bij m'n strafzaken. Daardoor kon ik een 'dienstverlening' krijgen in plaats van weer naar de bajes te moeten. Als dat was gebeurd, dan was het weer van voren af aan begonnen. Die 'dienstverlening' was een alternatieve straf in de keuken van een tehuis. Afwassen, schoonmaken, dat soort dingen. Daar kreeg ik aardigheid in koken. Nu heb ik bijna het diploma restaurant-kok op zak. Voor de praktijk ben ik geslaagd, alleen nog twee vakken theorie overdoen. Over een baan maak ik me geen zorgen. Er is zat te doen in de horeca.

Wat mij het meest heeft geholpen bij Exodus? Dat was vooral dat ik mij er thuis voelde. Ik had een plek waar ik mezelf kon zijn. Dat macho-gedoe ben ik daar kwijtgeraakt.

Van m'n ouders heb ik een christelijke opvoeding gekregen. Je kunt wel zeggen dat ik daar helemaal niets meer mee deed. In Exodus heb ik, met steun van anderen, het geloof weer teruggevonden. En dat heeft mij heel veel geholpen om het te redden in het woonproject.

Binnenkort ga ik trouwen. Samen met m'n vriendin heb ik een huisje gekocht. Eindelijk iets van mijzelf, iets van ons samen. Ik sleep nog wel wat narigheid achter mij aan, schulden aflossen en zo. Exodus heeft daar ook goed bij geholpen. Alles is nu te overzien. Dat verleden raak ik niet kwijt, maar er staat wel iets tegenover. En ik ben niet van plan om dat weer te verliezen!’

Huwelijk

Ab en zijn vriendin vroegen mij om hen te trouwen. Ik vond het heel mooi dat ik de zegen over hun gezamenlijke leven mocht uitspreken.

Voor een huwelijksdienst was de plaats een bijzondere: de dienst zou plaatsvinden in een café in Utrecht, bij het zalencentrum waar daarna ook de receptie plaats zou vinden. Ik vroeg aan de kerk van Den Haag, waar ik als predikant aan verbonden was, of de dienst onder hun verantwoordelijkheid kon plaatsvinden. Dat kon direct. Mooi, die betrokkenheid!

Op de grote dag was ik al vroeg in het betreffende café, met wat ik nodig had voor de liturgie: een Bijbel, kaarsen, bloemen en liturgieboekjes. De waardin van het café heette me hartelijk welkom. Ik zei: ‘Wel bijzonder dat er in uw café deze mooie dienst gehouden mag worden’. Dat vond ze ook en ze zei dat ze zelf ook gelovig was en het daarom extra mooi vond. Ik vroeg haar of ze mee wilde helpen. Dat deed ze graag. En samen gingen we de ‘kerkzaal’ aankleden. Toen ze de kaarsen zag, zei ze: ‘Ik heb boven nog prachtige kandelaars en witte kleden voor op de tafel, ik ga ze meteen halen!’ Het café begon op een kapel te lijken. Midden in de wereld wordt waar mensen elkaar trouw beloven iets van God zichtbaar.

Ik vroeg de waardin of ze met mij mee wilde lopen om het bruidspaar naar binnen te geleiden. Ze deed het vol overgave. Ze begeleidde hen naar hun plaatsen en nam het bruidsboekje aan.

De schriftlezing was uit Prediker 4: Samen ben je sterker dan alleen. En uit Johannes 15, over de liefde. Twee mensen, ieder met een eigen geschiedenis: de een met een geschiedenis waarin veel is misgegaan, en de ander was alles voor de wind gegaan. Ze wilden elkaar sterker maken. Elkaar leren de eigen mogelijkheden te ontplooiën. Bij elkaar hebben ze iets ervaren wat het leven mooier maakt.

Het was indrukwekkend. Veel familie en vrienden waren aanwezig. Na de dienst was er een drukbezochte receptie. Twee mensen

die samen een nieuw leven beginnen in verbondenheid met zoveel mensen om hen heen.

Ik krijg nog ieder jaar een kaartje van hen met Kerst. Het laatste jaar met een mooie foto, met hun dochtertje erbij.

De eerste vrouw in huis

In de beginjaren woonden er alleen maar mannen bij Exodus. Dat was geen bewuste keus. Opname van vrouwen werd door de begeleiding ook niet als eenvoudig gezien. Er heerste in huis altijd een sterke machocultuur. Later was het derde pand dat we aantrokken speciaal bedoeld voor vrouwen. Ook daarmee lukte het nog niet echt. Nu wonen in bijna alle Exodushuizen mannen en vrouwen door elkaar. Dat heeft een heel positief effect op het woonklimaat. Het is evenwichtiger geworden. Er is ook een Exodushuis in Venlo speciaal voor vrouwen, ook met kinderen.

De eerste vrouw in huis was Astrid. ‘Toen ik een meisje was leerde ik van de televisie hoe ik mij moest gedragen’, vertelde ze me een keer. ‘M’n moeder was er wel, maar ze kon niet voor mij zorgen. Ze kon me niet opvoeden. Eigenlijk was het omgekeerd: ik moest voor mijn moeder zorgen. Ik heb háár opgevoed.’

Halverwege de twintig was ze, een sterke jonge vrouw – zo aan de buitenkant voor niets en niemand bang. Ze was bokskampioen geweest. Ze kon het goed aan met de mannen om haar heen. Als het nodig was, wees ze er een paar aan als haar lijfwachten.

Innerlijk was ze uitermate kwetsbaar. Ze had alle uithoeken van de samenleving gezien, alles ervaren van de harde volwassen wereld. Maar ze had nooit geleerd waar ze het zoeken moest om veilig te schuilen. Ze wist niet wat het was om iemand te hebben die om je geeft, mensen te hebben om je aan te kunnen toevertrouwen. Ze had nooit een betrouwbare arm om zich heen gehad.

Astrid leerde bij Exodus wonen en leven. Met vallen en opstaan.

Ze begon met een werkervaringsplaats in een dierenpension. Ze was bijzonder getalenteerd in het omgaan met dieren. Ze kon er echter niet alleen komen, want ze had geen oriëntatievermogen. De weg ergens naartoe vinden moest haar geleerd worden. Ze kreeg een vrijwilligerster die drie weken lang iedere dag met haar meeging om haar naar haar werk te brengen. Coöperatie op de levensweg.

Er is in de begeleiding veel met haar gebeurd. Ze leerde hoe je zonder geweld voor jezelf kunt opkomen, omgaan met je geld, goede vrienden maken, weten aan wie je je kunt toevertrouwen, het uiten van je gevoelens en sociale vaardigheden.

Een keer zat ze bij mij in de kerk in de kerstnachtdienst in de Valkenboskerk. Samen met een begeleider, dicht tegen hem aan. Vlak voor de gebeden zag ik dat ze zat te bellen met haar mobiele telefoon. Toen ik later vroeg waarom ze belde, zei ze: 'Ik heb even tegen een vriend gezegd dat ik veilig ben'.

Na haar verblijf in het Exodushuis is ze op zichzelf gaan wonen. Nu heeft ze een leuke man en twee schatten van kinderen. Ze wonen op een etage ergens in de grote stad. Ze is dol op haar kinderen, en een heel goede moeder. Ze weet als geen ander wat ze nodig hebben...

4. De ontwikkeling van het begeleidingsconcept

Geleidelijk aan werden het begeleidingsprogramma en de begeleidingsfilosofie tot ontwikkeling gebracht, mede gebaseerd op de opgedane ervaringen in de pionierstijd. De uitgangspunten en methodiek van het begeleidingsconcept zijn in een interne notitie systematisch beschreven.⁶¹

Intake en opnamecriteria

Alles begint bij een goede intake en bij heldere criteria waaraan een toekomstige bewoner moet voldoen. Heel belangrijk is motivatie om aan het programma deel te nemen, met alles wat daarbij komt kijken. Allereerst moet een bewoner natuurlijk willen werken aan zichzelf en aan nieuwe bestaansmogelijkheden. Het gaat dan om de bereidheid zo nodig het gedrag te veranderen en nieuwe vaardigheden aan te leren. Men moet bereid zijn om te stoppen met crimineel gedrag. Verder is er de verplichte deelname aan programmaonderdelen en moet men afspraken nakomen en zich aan regels houden. Er wordt gekeken of men in staat is een overlegrelatie aan te gaan en begeleiding en sturing te aanvaarden. Contra-indicaties voor plaatsing zijn overheersende psychiatrische, verslavings- of agressieproblematiek. In het kader van de intake moet de toekomstige bewoner een levensverhaal schrijven. Ook wordt gevraagd of hij voor zichzelf iets van leerdoelen kan formuleren. Dit gebeurt om iemand duidelijk te maken dat er ook bij hemzelf iets moet veranderen. Bij de intake wordt bezien of het programma in maximaal twaalf maanden⁶² afgerond kan worden.

61 *Begeleidingsfilosofie en methodiek van Exodus*, interne notitie d.d. 18-12-2006.

62 Deze twaalf maanden gelden niet voor Exodus Stoel-Drenthe.

De ontwikkeling en de structuur van het begeleidingsprogramma leidde ertoe dat er sterke nadruk ontstond op de motivatie van de aanstaande bewoners. Mensen die niet gemotiveerd genoeg zijn vallen af. Dit betreft een heel grote groep gedetineerden. Ongemotiveerden passen niet in het Exodusprogramma, waarin heel veel inzet van de bewoners wordt gevraagd. Ongemotiveerden trekken uiteindelijk het woon- en leefklimaat van de gemotiveerden naar beneden. Mensen die kwetsbaar staan in hun ontwikkeling kunnen er negatief door worden beïnvloed. Op het punt van de gerichtheid op motivatie wordt ook kritisch gekeken naar Exodus. Een hele groep potentiële bewoners valt hierdoor buiten de boot. Ik kan mij die kritiek levendig voorstellen. Het is ook nodig om meer in te zetten op de niet-gemotiveerde gedetineerden. Dat moet bij een grote groep al tijdens de detentie gebeuren. Het justitiepastoraat kan bij de motivatieversterking, zoals ik in deel I heb aangegeven, een belangrijke rol spelen. Die rol in de motivatieversterking kan nog verder en meer specifiek ontwikkeld worden. Er zouden bijvoorbeeld al tijdens de detentie in samenwerking met het justitiepastoraat in groepsverband modules van het Exodusprogramma aangeboden kunnen worden. Een soort pre-Exodus tijdens de detentie. Dat zou helemaal aansluiten bij de idealen van Exodus vanaf het begin, om al tijdens de detentie het vrijkomen voor te bereiden. Er zou echter ook voor niet-gemotiveerden een meer specifiek traject na de detentie ontwikkeld moeten worden. Daarvoor is heel veel meer persoonlijke begeleidingscapaciteit nodig dan nu in de Exodushuizen gegeven kan worden. Dat betekent tegelijk ook het beschikbaar krijgen van extra financiële middelen hiervoor.

De structuur van de begeleiding

Na de eerste ervaringen in het Haagse Exodushuis, werd gekozen voor een strakkere structuur. De dagen werden ingepland van 's morgens tot 's avonds. Voor iedereen kwam er een individueel pro-

gramma en er kwamen algemene programmapunten. Regels en afspraken werden duidelijk geformuleerd. Structuur bieden was destijds in de hulpverlening niet erg gebruikelijk.

De invoering van de nieuwe structuur ging bij de bewoners met veel weerstand gepaard. Er werden allerlei tegenargumenten aangedragen. 'Ik ben volwassen. Ik wil werken aan m'n toekomst, maar ze moeten me niet te veel betuttelen. Ik ben hier niet gekomen om me allerlei nieuwe regels te laten opleggen.' Ergens konden we de tegenstand best begrijpen. Toch hebben we doorgezet en dat is later heel goed gebleken. Het is niet repressief. Sterker nog: ik ben het bieden van een duidelijke structuur als barmhartig gaan zien. Het geeft duidelijkheid en neemt onzekerheid weg. Je hoeft niet iedere keer opnieuw te beslissen of je iets wel of niet zult doen. Er ontstaat regelmaat. Door een voorgegeven structuur ontstaat er ruimte om je te gaan ontwikkelen. Zo is structuur een hulpmiddel en geen doel op zichzelf.

In het programma wordt de structuur nu geboden door verplichte activiteiten zoals dagbesteding (minimaal 26 uur per week), sport, bewonersvergadering, gezamenlijk eten, groepsgesprek, corveetaken, begeleidingsgesprekken en specifieke trainingen. Ook zijn er huisregels, zoals op tijd op afspraken zijn, niet ongevraagd iets van je buurman lenen, geen alcohol en drugs gebruiken en geen agressie tegen begeleiders en medebewoners. Er worden zowel aangekondigd als onverwacht urinecontroles op alcohol- en drugsgebruik en kamercontroles uitgevoerd.

Bij het aanbrengen van structuur is de handhaving essentieel. Daarvoor werd het gelekaartensysteem ingevoerd. Ik schreef er het eerste concept voor. Het gelekaartensysteem sanctioneert, het is een herinnering aan de huisregels. Zo staat bijvoorbeeld op het te laat op een afspraak komen één gele kaart; op het zonder geldige reden niet naar werk, therapie of school gaan en verbaal geweld drie gele kaarten en op een positieve urinecontrole en zonder overleg 's nachts wegblijven negen gele kaarten. Fysiek geweld of het plegen

van een delict is tien gele kaarten. Bij tien gele kaarten volgt er automatisch een rode kaart. Dat betekent dat de begeleiding wordt afgebroken en dat de bewoner andere huisvesting moet zoeken. Er gaat een gele kaart af van het totaal als een bewoner een week lang geen nieuwe gele kaart heeft gekregen. Het gelekaartensysteem mag nooit een rigide sanctiesysteem zijn, maar biedt juist aanknopingspunten voor begeleidingsgesprekken. Naast het gelekaartensysteem functioneren er ook groene kaarten. Die hebben een bevestigende functie. Ze worden gegeven als waardering voor positief gedrag. Voor een groene kaart kan een gele kaart worden ingeleverd.

Terugkijkend is de structuur met de kaarten heel goed gaan werken. De bewoners weten waar ze aan toe zijn en ze kunnen over het algemeen goed omgaan met de duidelijkheid die het brengt.

Fasering

Om het begeleidingsprogramma overzichtelijk te houden, ontwikkelden we de fasering in de begeleiding. Ook hiervoor leverde ik het eerste concept.

Het huidige programma begint met een introductie die bestaat uit kennismaking, oriëntatie op werk en scholing en het leggen van contacten met functionele relaties. In de inventarisatiefase gaat het om een inventarisatie van leerdoelen op het gebied van wonen, werken, relaties en zingeving. Een en ander krijgt ook een plaats in het begeleidingsplan. In de ontwikkelingsfase wordt in de begeleiding gewerkt aan de concrete uitwerking van de leerdoelen. Het gaat om het versterken van vaardigheden en kwaliteiten en van zelfstandigheid. In de afsluitende fase wordt gekeken of de gestelde doelen zijn bereikt en wordt toegewerkt naar een overgang naar een volgende woonsituatie. Er vindt een evaluatiegesprek plaats en er wordt een eindverslag gemaakt. Ook wordt er een afspraak gemaakt over hoe de deelnemer contact zal onderhouden met Exodus en wordt er bekeken of de deel-

nemer nabegeleiding nodig heeft en wat Exodus hierin kan betekenen. Het programma wordt afgesloten met een afscheidsfeest. Dat is voor veel bewoners ook echt een feest: zij ervaren het als het eerste ‘diploma’ dat ze hebben behaald, en vaak is dat ook zo.

De fasering biedt ook mogelijkheden tot verdieping. Zo kan de overgang van de ene naar de andere fase gepaard gaan met een bijzondere bijeenkomst met bijzondere genodigden. Ook symboliek kan daarbij een rol spelen. Ik herinner me nog de afronding van een begeleidingsprogramma. De begeleidingscoördinator Roel de Bruijn⁶³ sprak de bewoner toe. Hij zei: ‘Ik heb hier een steen en een homp klei. In die steen zie ik jou zoals je hier binnenkwam. Je was helemaal verhard en opgesloten in jezelf. Niemand kon er doorheen breken. In de begeleiding ben je langzaam opener geworden. Je hebt veel van jezelf laten zien en je hebt hard aan jezelf gewerkt. Er is veel in je gedrag veranderd. Je bent veel flexibeler geworden. Die nieuwe persoon die je hier geworden bent, en die je eigenlijk al was, zie ik hier in deze homp klei. De steen laten we hier en de klei krijg je mee, met als opdracht om verder te gaan met jezelf op de weg die je hier ingeslagen bent.’

Een nieuw maatschappelijk bestaan

Meer en meer werd het begeleidingsprogramma verbonden met het bieden van een concreet maatschappelijk perspectief. Het begeleidingsprogramma moet iets opleveren. Een nieuw maatschappelijk bestaan moet bereikbaar worden in een huis, in werk en in nieuwe contacten. En dat zo mogelijk gevoed door een diepere kijk op het leven, en zin kunnen geven aan je bestaan. Van de bewoners wordt in het programma veel gevraagd. Je zult maar zevenentwintig zijn en moeten functioneren in een strakke pedagogische structuur. Op tijd thuiskomen, beperkt over je eigen geld kunnen beschikken, urinecontroles ondergaan, toestemming vragen voor logés en verantwoording kunnen afleggen voor alle onderdelen van het dagprogramma.

Je moet doorzettingsvermogen ontwikkelen om vol te kunnen

⁶³ Roel de Bruijn werd later de eerste directeur van Stichting Exodus Nederland.

houden. De motivatie moet niet verslappen, maar moet worden versterkt. Het bereiken van concrete persoonlijke doelen in het maatschappelijk bestaan is daarbij van wezenlijk belang.

Integraal begeleidingsprogramma: vier sleutels

Bij de opvang en begeleiding van onze bewoners is hun complexe problematiek steeds duidelijker geworden. Men heeft niet één of meer aanwijsbare problemen, maar er is bij allen een meervoudige problematiek op alle levensgebieden. Het gaat dan om een complex van achterstanden op persoonlijk en maatschappelijk gebied. Dat is ook beschreven in deel I hoofdstuk 4., pag. 91.

Om mensen een kans te geven een nieuw leven op te kunnen bouwen, moet dan ook op deze complexe problematiek in volle omvang worden ingezet. Zo ontwikkelden we het voor Exodus karakteristieke samenhangende begeleidingsprogramma, gericht op alle levensgebieden: wonen, werken, relaties en zingeving. Dit werden later de vier sleutels genoemd. Vier sleutels die de deur naar een nieuw maatschappelijk bestaan openen.

Wonen

Leren wonen. Het gaat erom bij jezelf thuis te zijn. En je bestaan op orde te brengen. Belangrijk is om van je huis een thuis te maken, zodat je een plaats hebt om jezelf te kunnen zijn en je vertrouwd en rustig te kunnen voelen. Maar het gaat ook om heel praktische zaken. Onder wonen valt: je huis schoonhouden, vrijetijdsbesteding, omgaan met je geld, het saneren van schulden, een goede buur zijn, gezond leven en afspraken nakomen.

Werken

Werk geeft identiteit en bestaanszekerheid. Velen hebben onvoldoende

opleiding en geen duurzame werkervaring. Vaak is het op de werkvloer misgegaan, of men komt niet aan de bak vanwege het detentie-verleden.

Een essentieel onderdeel van het programma is begeleiding naar opleiding of werk. Naast praktische vaardigheden gaat het om het ontwikkelen van zelfvertrouwen, weten hoe je je op de werkvloer moet gedragen en leren leiding te ontvangen van een baas.

In het Exodushuis in Den Haag begonnen we met een eigen fietsenmakerij. De bewoners werkten daar de eerste periode van hun verblijf in huis. Ze leerden er het wennen aan een werkritme, sleutelen, omgaan met elkaar en met de klanten. Bijzonder aan de fietsenmakerij was dat het een buurtfunctie kreeg. Buurtbewoners kochten er opgeknapte tweedehands fietsen. We kochten ze met tientallen tegelijk in bij de politie. Het waren gestolen of gevonden fietsen, waarvan de eigenaar onbekend was. Ook werden er fietsen voor reparatie gebracht. Door de fietsenmakerij kreeg Exodus ook betekenis in de buurt.

Opening fietsenmakerij Exodus Den Haag

Nu wordt deze beginnende werkervaring in de Exodushuizen opgedaan in plaatselijke projecten. Ook de fietsenmakerij van Exodus Den Haag moest daardoor vervangen worden, omdat financiering ervan niet meer haalbaar was.

Werk of werkervaringsplaatsen waren voor de bewoners van levensbelang. Het was voor ex-gedetineerden niet gemakkelijk om daaraan te komen en om, als ze al werk vonden, het ook te houden. Voor het vinden van werk voor onze bewoners was de verbinding van Exodus met de kerk van belang. Door themadiensten over het justitie- en nazorgpastoraat kwamen we in contact met werkgevers. Zo ontstond ook het contact met het Nederlands Christelijk Werkgeversverbond (NCW), later VNO-NCW.

Exodus en het NCW sloten een samenwerkingsovereenkomst om bewoners aan banen te helpen. Bij het NCW aangesloten bedrijven gaven ruimte voor werkervaring of betaald werk en Exodus garandeerde begeleiding bij knelpunten op de werkvloer. Zo ontstond netwerksamenwerking tussen bedrijfsleven en hulpverlening.

Relaties

We gingen steeds meer aandacht besteden aan de relaties van de bewoners. Breken met criminaliteit kan ook betekenen breken met contacten die je hebt. We stimuleerden de bewoners bij het zoeken van nieuwe contacten in een vereniging of sport. Als een bewoner een partner had, kwam er ook begeleiding van de relatie. Zo was er een bewoner die een vrouw en dochter had en die in Exodus werd begeleid om weer thuis te kunnen gaan wonen.

Ook relaties met ouders werden als steeds belangrijker gezien. Heel vaak ligt daar een grote gevoeligheid. Er kan over en weer veel zijn gebeurd. We leerden veel van de contextuele benadering van Ivan Boszormenyi Nagy. Familierelaties spelen daarbij een belangrijke rol. Je kunt gedrag beter begrijpen als je zicht krijgt op hoe

familie-, gezins- of andere belangrijke relaties zijn verlopen. Wat iemand in die relaties heeft ervaren kan een doorwerking hebben op het leven. In de contextuele begeleiding kunnen mensen leren een constructief leven te leiden door herstel, verwerking en inzicht in of afsluiting van belangrijke familiecontacten. Ze leren hun gedrag te begrijpen vanuit hun eigen familiegeschiedenis. Bij Nagy draagt ieder lid van de familie bij aan het geheel en is daarmee van betekenis.

We zagen de betekenis van familierelaties scherp bij onze bewoners. Het kon heel erg misgaan, zoals bij Arthur. Hij had z'n programma goed afgerond en een mooie baan gekregen. Hij ging nu verhuizen naar een eigen woning. Z'n ouders hielpen hem verhuizen. Het eerste dat z'n vader zei toen hij de woning binnenkwam, was: 'Ik moet nog maar zien dat het allemaal goed gaat...' Hij had geen geloof in zijn zoon.

Heel anders ging dat bij Paul. Ik kwam hem tegen in het Eetcafé. Dat werd overdag ook door bewoners gebruikt. Hij woonde al een maand of zeven bij ons in huis. Hij was net achttien jaar en hij werkte enthousiast aan zijn programma. Hij was met iemand aan het biljarten. 'Mag ik je even voorstellen aan mijn vader?', zei Paul. We maakten kennis en z'n vader zei dat het wel een tijd geduurd had voordat hij op bezoek kon komen. 'Er is heel veel gebeurd met Paul. En we zijn al heel vaak opnieuw begonnen. Dan moet het vertrouwen bij ons weer groeien. Ik ben heel blij te zien hoe Paul nu bezig is', zei hij met een brok in z'n keel. 'En ik zie nu ook dat hij het zélf wil. Ja, ik geloof zeker dat hij het nu gaat redden.'

Pauls vader kon weer gaan doen wat zo essentieel was voor zijn zoon: bevestiging geven aan waar Paul mee bezig was. En dat betekende voor hem een onmisbare ondersteuning bij het opbouwen van zijn toekomst.

Steeds meer betrokken we ouders bij de begeleiding. We maakten ook ruimte om die ouders te begeleiden, en hen te laten zien hoe hun steun van betekenis kon zijn. In de eerste uitgebreide tv-documentaire over

Exodus was dat ook te zien: een jongen die door z'n moeder bij de gevangenispoort werd opgehaald en naar het Exodushuis werd gebracht. Zijn spullen droegen ze samen z'n nieuwe kamer in. Zo werd de nieuwe stap in zijn leven meegedragen door zijn moeder.

Zingeving

De vierde sleutel 'zingeving' is fundamenteel. Zonder zingeving mist het leven innerlijke draagkracht en richting. Ieder mens heeft een houvast nodig en ieder mens heeft het nodig zijn leven betekenis te kunnen geven. Deze sleutel is geheel eigen aan het Exodusprogramma. Nergens anders in de hulpverlening wordt zoveel nadruk gelegd op deze dimensie.

Bij zingeving zijn de diepste dingen aan de orde. Het gaat om persoonlijke geloofs- en levensvragen. Heb je een geloof of levensbeschouwing die richting geeft aan je leven? Wat is de betekenis van je leven? Waar ligt je bestemming? Vanuit welke waarden en normen wil je leven? Hoe kun je zin geven aan je leven? Welke keuzes wil je maken? Op grond waarvan maak je die keuzes?

Er komen allerlei thema's aan de orde zoals liefde, geloof, relaties, onzekerheid en omgaan met teleurstellingen. In ieder Exodushuis wordt op eigen wijze aan zingeving gewerkt. Ik geef hier een voorbeeld vanuit mijn eigen ervaring

Exodus-kerkdiensten

Vele jaren hielden we Exodus-kerkdiensten in de Julianakerk en de Valkenboskerk in Den Haag. Die diensten waren bedoeld om samen met de kerkleden open te staan voor ex-gedetineerden. Met mensen uit de gevangenis konden we ook daar het contact voortzetten. Ook de bewoners van het Exodushuis kwamen er. De diensten waren laagdrempelig van opzet en die opzet was net zo direct als in de gevangeniskerk. Er was veel belangstelling voor, uit alle delen van de stad. Zo'n eigen vorm bleek aantrekkelijk voor een breed publiek.

Exoduskerkdienst in de Valkenboskerk in Den Haag

We bereidden de diensten meestal voor met de bewoners. In een dienst die ik zou leiden ging het over een vraag van Jezus aan vissers om 's morgens vroeg de zee op te gaan. (Lucas 5:1-11)⁶⁴ Ze waren net teruggekeerd en ze hadden niets gevangen. Alles wat ze gedaan hadden was voor niets geweest. Ze hadden net zo goed thuis kunnen blijven. En dan zegt Jezus: 'Vaar naar diep water en gooi jullie netten uit om vis te vangen'. (Lucas 5:4)

Wat Jezus op die morgen aan de vissers vraagt ligt absoluut niet voor de hand. Het klinkt zelfs wereldvreemd. Want de nacht was bij uitstek de tijd om te vissen. En als je dan niets hebt gevangen, dan zou het 's morgens zeker niet lukken. Jezus spreekt dus tegen hun ervaringswerkelijkheid in.

En dan gebeurt er iets opmerkelijks. We zien dat de vissers, tegen beter weten in, opnieuw de zee op gaan. Waarom doen ze dat? Waarom gaan ze tegen de ervaring in die ze in heel hun vissersbestaan hebben opgebouwd, al generaties lang? Waarom doorbreken ze het bekende patroon?

Simon zegt tegen Jezus waarom ze het doen. Hij zegt: 'Meester, de

⁶⁴ De Nieuwe Bijbelvertaling, Nederlands Bijbelgenootschap 2004.

hele nacht hebben wij ons ingespannen en niets gevangen. Maar als U het zegt, zal ik de netten uitwerpen.’ (Lucas 5:5) Hij doet het niet omdat hij er zélf in gelooft, maar hij doet het op gezag van Jezus.

In de wekelijkse gespreksgroep met de bewoners kwam het thema aan de orde. Een justitiepredikant leidde iedere week de gespreksgroep. Hij opende de bijeenkomst. Hij vroeg aan de bewoners om een kaarsje aan te steken voor iemand die dat nodig had. Dat werd met zorg door een aantal bewoners gedaan.

Zonder het bijbelgedeelte te noemen stelde ik het thema (iets nieuws gaan doen) bij de bewoners aan de orde. Ik begon met iets uit hun eigen ervaring.

‘Stel: je komt vrij uit de gevangenis. Het is nog ’s morgens vroeg. En je gaat naar de eerste de beste koffietent in de buurt. Je bent daar samen met een aantal mensen die ook vrijgekomen zijn. Je hebt al vaker in de gevangenis gezeten en je hebt je ervoor ingezet om een nieuw leven op te bouwen, maar het is je nog nooit gelukt. Het brak je al gauw weer bij de handen af. Je hebt dus niet veel verwachtingen. En dan ineens komt er iemand binnen en die zegt: “Ga met mij mee, want ik kan je helpen om een nieuwe toekomst op te bouwen.” Wanneer zou je hem geloven, tegen je ervaring in dat het allemaal toch niets oplevert?’

We kregen een heel gesprek met elkaar over vertrouwen. Iemand zei: ‘Geloof in jezelf kan ontstaan, omdat iemand anders geloof in jou heeft’.

In het verloop van het gesprek kwamen we op de vraag hoe je, op zoek naar werk, omgaat met je verleden. ‘Zeg je ook dat je gezeten hebt in een sollicitatiegesprek?’, vroeg iemand. Een van de meiden in de groep die voor een heel zwaar delict veroordeeld was, zei: ‘Ik zeg het. Ik kom ervoor uit. Ik sta voor mijn eigen leven. Om verder te komen moet je achter je laten wat geweest is. Daar heb ik voor gezeten. En dan moet het afgelopen zijn.’

Een van de mannen in de groep, Bram, reageerde direct. ‘Hoe kun je zeggen dat je staat voor wat je hebt gedaan? Ik heb ook

gezet, maar ik kán er niet voor staan. Ik lig er nog iedere nacht wakker van. Het vliegt me aan. Het laat me niet meer los. Ik kom er niet verder mee. Je moet eerst diep in jezelf gaan om te genezen. Anders komt het nooit goed. Maar dat is nou net wat ik niet durf.'

Nog nooit eerder was ik zo sterk bepaald bij de oproep van Jezus om naar diep water te gaan. Je kunt letterlijk naar diep water gaan zoals de vissers. Maar je kunt ook figuurlijk naar diep water moeten gaan, zoals Bram dat wist.

In de Exodusdienst bracht ik het bijbelgedeelte in relatie met het gesprek met de bewoners. De meesten waren aanwezig. Ik had hen beloofd na de dienst vanuit Scheveningen een stukje op zee te gaan varen. Wie wilde vissen kon dat doen. Een van de bewoners gooiden zijn werphengel al direct bij de afvaart uit in de haven. De schipper vroeg hem over de megafoon nog even te wachten tot we op zee waren. 'Diep water' dacht ik erbij. Het werd een geweldige tocht die we afsloten in het Eetcafé.

Leren van mensen als Bram

Bram bracht voor mij heel sprekend de betekenis van de sleutel 'Geloof en zingeving' onder woorden. Zonder ook diepgang te zoeken kun je niet echt aan iets nieuws beginnen. 'Ik lig nog iedere nacht wakker', zei Bram. 'Het vliegt me aan'. Bram, een jongen verstrikt in wat hij had gedaan. Bedolven onder de puinhoop van zijn leven, iets waarvan hij zichzelf niet kon bevrijden. Ieder mens zal van tijd tot tijd iets van die wanhoop kunnen herkennen uit zijn eigen leven of uit het leven van anderen. Die gewonde Bram weet dat hij diep van binnen moet genezen om weer een toekomst te hebben.

Kenmerken van de Exodusaanpak

Zoals we hebben gezien zijn het integraal begeleidingsprogramma en de structuur van de begeleiding kenmerkend voor het Exodus-

programma. Andere kenmerkende punten zijn: professionaliteit met compassie, in de samenleving geïntegreerde hulpverlening en inzetten op concreet maatschappelijk perspectief.

Professionaliteit met compassie

Exodus biedt professionele begeleiding. De begeleiders hebben vast omschreven competenties. Dat kan niet anders, gezien de problematiek van de bewoners. De kern van de begeleiding bij Exodus moet compassie zijn. Die compassie moet alles wat in de professionele begeleiding gedaan wordt doortrekken. De structuur en de methodiek zijn geen doel op zich, maar hulpmiddelen om de bewoner te begeleiden naar een nieuwe levensweg. Er moet dan ook altijd een zekere ruimte blijven voor creativiteit. Mooi vond ik hoe begeleidingscoördinator Roel de Bruijn dat destijds noemde. Hij sprak van het ‘koe-haasprincipe’: je weet nooit hoe een koe een haas vangt. Met andere woorden: je moet ook buiten de gebaande paden blijven zoeken naar begeleidingsmogelijkheden.

In de hulpverlening zie je nogal eens dat professionaliteit gepaard gaat met afstandelijkheid. De cliënten hebben een probleem waar ze zelf volledig verantwoordelijk voor zijn. En als iemand zelf geen hulpvraag heeft, dan kan men er niets mee. Dan houdt het op. Dan begint men er niet aan. De relatie tussen hulpverlener en cliënt kan ook helemaal verzakelijken. De termen van de markt doen ook hun intrede in de hulpverlening. Er zijn casemanagers, producten, kengetallen en hulpverleningscontracten. Ook kunnen mensen helemaal teruggeworpen worden op hun eigen verantwoordelijkheid. Ze moeten het zelf doen. Op zichzelf is er niets mis mee om een appèl te doen op de eigen verantwoordelijkheid. Velen in kwetsbare posities zijn echter niet zo ver. Zij kunnen hun eigen bestaan nog niet dragen. Zij kunnen hun eigen hulpvraag nog niet onder woorden brengen. Zij ervaren alleen dat het leven hen te zwaar is. Ze voelen dat het zo niet verder kan. Maar ze weten niet hoe dan wel en waar ze moeten beginnen. Ze hebben te weinig in huis om

het zelf over een andere boeg te kunnen gooien. Ze zitten verstrikt in hun eigen onvermogen. Professionaliteit alleen is dan niet voldoende. Er moet eerst iets worden opgebouwd: het begin van een relatie van vertrouwen. En die relatie van vertrouwen begint met bewogenheid, met compassie voor de ander in zijn levenssituatie en met zijn problematiek. Professionaliteit in Exodus is dus professionaliteit met het hart. In Exodus begint een hulpverleningsrelatie met compassie voor de mensen die er worden begeleid.

Een bewoner bracht dit een keer helder onder woorden. ‘Bij Exodus geloven ze meer in je dan je zelf doet.’⁶⁵

In de samenleving geïntegreerde hulpverlening

Exodus is ontstaan vanuit het justitiepastoraat en de kerken. Van meet af aan waren hier in het bestuur en in de uitvoering veel vrijwilligers bij betrokken. Exodus was voluit een particulier initiatief. Het kwam op uit de samenleving en het bleef ermee verbonden. Er waren ontelbare lezingen en voorlichtingsbijeenkomsten. Groepen jongeren en ouderen bezochten het huis en werden ontvangen door de bewoners. Themakerkdiensten werden gehouden. Er ontstonden contacten met maatschappelijke organisaties, zoals werkgeversverenigingen en volkshuisvesters. Dat gaf aan Exodus een breed draagvlak. Niet alleen voor de directe uitvoering van het werk in financiële zin en door de inzet van vrijwilligers, maar ook voor de maatschappelijke positie van gedetineerden en ex-gedetineerden. Mensen in de gevangenis en in de nazorg kregen er een gezicht door. En hun problematiek werd bekend.

De professionaliteit met compassie staat zo niet op zichzelf, maar heeft zijn wortels in de samenleving zelf. In Exodus is sprake van in de samenleving geïntegreerde professionaliteit. Dat biedt een enorme meerwaarde. En het laat zien dat re-integratie van ex-gede-

⁶⁵ Bakker, Wendy, Liesbeth van Dalen en Käthe Wichard (redactie), februari 1998. *Ze geloven meer in je dan je zelf doet. Deelnemers Maatschappelijk Herstelprojecten aan het woord.* Gemeente Den Haag, Dienst Onderwijs Cultuur en Wetenschap en de Dienst Sociale Zaken en Werkgelegenheidsprojecten, Projectbureau Maatschappelijk Herstel, Den Haag, p. 39.

Een misdadiger is meer dan zijn delict

tineerden niet een zaak is van professionals alleen. Re-integratie is een zaak van de samenleving zelf. De samenleving moet de drager zijn van een re-integratieproces. Anders functioneert re-integratie buiten de maatschappelijke werkelijkheid.

Rien Timmer, directeur van Exodus Nederland, zegt in een interview in Vrij Nederland op 9 juni 2007: 'De samenleving komt via Exodus naar je toe. Daarom zijn al die vrijwilligers ook nodig.'⁶⁶

Concreet maatschappelijk perspectief

Het in de samenleving geïntegreerde begeleidingsprogramma van Exodus rust bewoners toe voor een nieuwe levensweg. Maar dat alleen is niet voldoende. Het begeleidingsprogramma moet ook een spits hebben, en die spits is het bieden van een concreet maatschappelijk perspectief. Van een bewoner vragen om een strak gestructureerd programma te doorlopen zonder hem ook concrete maatschappelijke perspectieven te bieden, werkt niet. Motivatie moet gevoed blijven. En daarom werd er met kracht op ingezet dat bewoners na het begeleidingprogramma konden beschikken over werk, huisvesting, nieuwe of herstelde relaties en resultaten in de schuldsanering.

⁶⁶ Hintum, M. van, *Tijd om te luisteren. De bestaansstrijd van Stichting Exodus*. In: Vrij Nederland.

5. Het Open Huis wordt eetcafé

Het Open Huis waar we mee begonnen waren, werd ook aan de Frankenslag gevestigd. We veranderden de opzet en maakten er meer een eetcafé van. Na enige tijd was het (op de zondag na) iedere dag in de namiddag tot halverwege de avond geopend. Centraal stond de maaltijd die om zes uur werd opgediend.

Op een dag werd ik thuis opgebeld. ‘Kun je horen met wie je spreekt?’, werd er gezegd. Ik hoorde het direct en ik noemde zijn naam. Het was Andrew, een van mijn kerkgangsters uit de gevangenis van jaren geleden. (p. 44) Hij was na zijn ontslag op de boot naar Engeland gezet. ‘Ik ben naar Nederland gekomen’, zei hij, ‘omdat ik niet meer in Engeland kan wonen. Ik heb ook mijn naam veranderd en ik zit hier met een aantal andere mensen in een kraakpand. Ik wil naar Exodus toe en naar de mensen van de kerk uit Scheveningen.’

Lange tijd kwam hij als vaste bezoeker in het Eetcafé van Exodus in Den Haag. Hij kwam met z’n hond en zonder geld om te kunnen betalen. Iedere dag dan maar als gast van de kerk, want iedereen is welkom. Na afloop nam hij altijd nog wat eten dat overgebleven was mee voor z’n hond.

Een keer was hij een tijd weg en ineens belde hij me op uit België. Hij zei: ‘Ik ben hier in net zo’n soort huis als bij ons in Den Haag.’ Net zo’n huis als bij ons...

Hoe het verder met hem gegaan is, weet ik niet. Ik ben hem uit het oog verloren. Maar wat ik zeker weet is dat hij van de mensen van Exodus iets ervaren heeft van liefde en van herbergzaamheid. Bewogenheid met zijn leven.

Het Open Huis draait nog steeds. Het is vijf dagen in de week van dinsdag tot en met zaterdag van 16.00 tot 21.00 uur geopend. Het draait helemaal op vrijwilligers. Er zijn er tien. Op vrijdag werken altijd bewoners als vrijwilliger mee. Nieuw binnengekomen bewoners moeten er vier vrijdagen werken. Het Open Huis trekt per dag vijftien tot dertig bezoekers. Ze komen niet alleen uit de buurt, maar uit heel Den Haag en Scheveningen, vooral via mond-tot-mond-reclame. Ze vormen een gemêleerd gezelschap van mensen in kwetsbare situaties uit de marge van de samenleving: ouderen, (ex-)psychiatrische patiënten en ex-gebruikers. Ook komen er ex-gedetineerden en oud-bewoners. Soms eten ook bewoners mee. Meestal wordt er Hollandse pot gegeten. Als daar wel eens een uitzondering op wordt gemaakt, levert dat veel commentaar op.

Kerstcafé

In 1987 begonnen we in het Open Huis met het Kerstcafé.⁶⁷ Het Open Huis was met Kerst altijd al gedurende een aantal uren geopend. Nu ging het als Kerstcafé 50 uur aaneen dag en nacht open van 24 december 18.00 uur tot 26 december 20.00 uur. Wie gezelligheid zocht was welkom. Niet alleen mensen met problemen, ook anderen die met Kerst een zinvolle invulling zoeken. Het Kerstcafé ontwikkelde zich in de jaren erna tot een begrip. Ieder jaar waren er zo'n 300 bezoekers. Op de folder stond: 'Er valt met Kerst iets te beleven! Kerstcafé voor 'n kleurrijke Kerst.' We verbonden het Kerstcafé met de Exodus-kerstnachtdienst in de Julianakerk, later in de Valkenboskerk.

Er was muziek, spel, video's, kerstdiners. Alles was gratis. Alleen was er geen alcohol en ook drugs waren verboden.

Er waren zestig vrijwilligers en nog een aantal op de wachtlijst. Mensen wilden graag in een gerichte taak meedoen als er een beroep op hen werd gedaan. Ook bewoners deden mee als vrijwilliger.

⁶⁷ In de jaren erna werd dit georganiseerd samen met Nedwerk, een opvangproject voor ex-verslaafden.

Ieder jaar gaf de Haagsche Courant een impressie. Onder de kop ‘Onze ziel is eenzaam’ wordt een bezoeker geciteerd, die over de vrijwilligers zegt: ‘Zij hebben het systeem door dat de mensheid in stand houdt: de liefde!’ (...)

‘Yvette (66) heeft speciaal voor de gelegenheid een flonkerende feestblouse uit de kast gehaald. Ze woont in de buurt, ergens op een zolder waar het erg koud is. Vandaar haar bezoek aan het café. Eveneens voor het derde jaar. De 66-jarige kent de gelegenheid ook van buiten de feestdagen. Doordeweeks heet het Open Huis, een soort eetcafé, waar je voor maar vijf gulden een warme maaltijd krijgt geserveerd. “Ik kan best koken, hoor”, fluistert ze, haar hoofd ietwat voorover gebogen. “Maar je wordt hier zo aardig ontvangen. Soms krijg je zelfs aardappelen of rijst mee naar huis”. Resoluut: “Maar ik bedel niet! Als ik wat meer geld had, kwam ik hier toch. Als kneusje uit een krepeer gezin hoor ik hier gewoon thuis”. Ze tuurt naar buiten. Frummelt wat aan het shawltje om haar hals.’⁶⁸

⁶⁸ Keunen, B, *Onze ziel is eenzaam*. Topdrukte in Kerstcafé aan de Frankenslag, Haagsche Courant, 27 december 1991.

6. De groei van Exodus

Exodus heeft in zevenentwintig jaar een enorme groei doorgevoerd. Begonnen als vrijwilligersproject in een kelder onder een flatgebouw in Den Haag is het nu een middelgrote landelijke organisatie met een breed begeleidingsaanbod voor gedetineerden en ex-gedetineerden.

In 1994 ontstonden de eerste contacten voor een Exodushuis buiten Den Haag. In Utrecht werd een initiatiefgroep gevormd met werkers uit de reclassering van het Leger des Heils, kerken en justitiepredikanten. Exodus Den Haag stemde in met de verbreding. Er werd contact gelegd met de kerken in Utrecht. Die haakten aan na consultatie van de kerken in Den Haag over Exodus. De Stichting Exodus Utrecht werd opgericht. De begeleidingsfilosofie en het begeleidingsprogramma van Den Haag werden overgenomen. De fondsenwerving ging van start. In 1995 werd Exodus Utrecht geopend.

In de jaren erna volgden nog acht Exodushuizen: Amsterdam (1997), Alkmaar (1998), 's-Hertogenbosch (2000), Rotterdam (2001), Leiden (2001), Groningen (2001), Venlo (2003) en Exodus STOEL Drenthe (2004).

In 2008 zijn vier⁶⁹ Exodushuizen in voorbereiding.

Zusterorganisaties van Exodus, ook met een begeleidingsprogramma, zijn Stichting DOOR (Zeeland), Moria (Nijmegen) en Stichting Ontmoeting (woon-werkcentrum Epe).

⁶⁹ In Heerlen/regio Zuid-Limburg, regio Drechtsteden, Zwolle en Eindhoven.

Stichting Exodus Nederland

Toen de landelijke ontwikkeling op gang kwam, ontstond ook de behoefte aan een centraal verband. Er werd niet gekozen voor een koepel, maar voor een centrale stichting waar alle plaatselijke stichtingen door middel van een aansluitingsovereenkomst bij aangesloten zijn. Taken van gemeenschappelijk belang moesten centraal worden gedaan, zoals de financiële administratie, de methodiekontwikkeling, deskundigheidsbevordering, de PR, het contact met het Ministerie van Justitie en personeelszaken. De zelfstandige decentrale stichtingen hadden als taak het beheer van het eigen huis en de inbedding in de plaatselijke gemeenschap. Zo werden de kracht van het centrale en de kracht van het decentrale met elkaar verbonden. Centraal doen wat meerwaarde heeft en optimale decentrale inbedding zoeken in de plaatselijke samenleving, want integratie heeft een breed draagvlak nodig.

In 1997 werd de Stichting Exodus Nederland (SEN) opgericht. De SEN werd eind 2007 omgezet in de vereniging Samenwerkingsverband Exodus Nederland (vereniging SEN).

In 2003 werden de werkzaamheden van Stichting Exodus Nederland en de Interkerkelijke Stichting tot bevordering van Nazorg aan Exgedetineerden (ISNA) in elkaar geschoven⁷⁰.

De ISNA werd in 1995 gevormd op aanbeveling van het rapport 'In de gevangenis geweest', dat ik samen met de rooms-katholieke pastor Piet Linssen heb geschreven. De hoofdpredikant en de hoofdaalmoezenier hadden aan ons de opdracht gegeven te onderzoeken hoe er in de kerken meer aandacht voor nazorg kon komen.

In het rapport stelden wij de vorming van deze stichting voor om kerken in pastoraat en diaconaat te activeren op nazorg. Ook zou

⁷⁰ De formele fusie inclusief de ontbinding van de ISNA vond plaats op 17 september 2007.

De groei van Exodus

een landelijk nazorgnetwerk gevormd moeten worden voor individuele steun aan ex-gedetineerden door vrijwilligers.

De ISNA heeft deze taken met voortvarendheid ter hand genomen. Dit gebeurde onder leiding van directeur Herman Vooijs, die met steun van kerken en fondsen aangesteld kon worden. In tal van kerken werd informatie gegeven over justitie- en nazorgpastoraat. Dat droeg bij aan de verbreding van het draagvlak.

De ontwikkeling van een landelijk nazorgnetwerk voor individuele steun was nieuw. Lang niet iedereen zag er iets in. Er was twijfel over of vrijwilligers in staat zouden zijn ex-gedetineerden te begeleiden. Wij als schrijvers van het rapport en het bestuur van de ISNA waren ervan overtuigd dat hier wel mogelijkheden lagen. De ISNA ontwikkelde het concept verder en zorgde voor een goede profielschets en begeleiding van vrijwilligers en een gedragscode. Ook werden er criteria ontwikkeld waar gedetineerden aan moesten voldoen om deel te kunnen nemen. De ISNA was pionier op dit gebied en inmiddels is nazorgbegeleiding door vrijwilligers gemeengoed geworden.

Met de fusie tussen Stichting Exodus Nederland en de ISNA werd het werk van de ISNA als de Sector Vrijwilligers & Kerkzaken in Exodus opgenomen. Zo ontstond er een breed begeleidingspakket met een integraal begeleidingsprogramma in de Exodushuizen en een grote sector met veel vrijwilligers en gericht op voorlichting in kerken en bij maatschappelijke organisaties.

Aanvankelijk bestond het vrijwilligerswerk dat in de ISNA ontstond alleen uit 'maatjes' die na de detentie begeleiding gaven. Later werden er ook de vrijwilligers werkzaam in het justitiepastoraat in opgenomen. Dit op basis van een convenant van Exodus met de hoofdaalmoezenier en de hoofdpredikant, ondertekend op 8 juli 2004. Nog weer later kwam het Ouders, Kinderen en Detentieproject in Exodusverband tot ontwikkeling. Vrijwilligers begeleiden kinderen bij het bezoeken van hun gedetineerde vader of

moeder. Inmiddels zijn er in de diverse onderdelen van Exodus circa 1600 vrijwilligers actief.

Netwerkorganisatie

De ontwikkeling van Exodus ging vanaf het begin gepaard met voorlichting op de meest uiteenlopende plaatsen. Kern van de verhalen was dat gedetineerden er ondanks de muren bij blijven horen. En als ze vrijkomen moeten ze weer worden opgenomen in de gemeenschap. Voor velen zijn intensieve begeleidingsprogramma's nodig om hun plaats in de samenleving te kunnen innemen. Er werden themakerkdiensten gehouden en spreekbeurten op catechisatieavonden, jeugdclubs, vrouwenverenigingen, gemeenteavonden en diaconale bijeenkomsten. Dit leverde niet alleen giften, begrip en samenwerking op, maar ook vrijwilligers en heel veel particuliere donateurs. Door al deze bijeenkomsten ontstonden er ook belangrijke netwerkcontacten ten behoeve van de bewoners.

Bij mijn lezingen verkocht ik altijd kinderkaarten, waarvan er duizenden met de hand zijn gemaakt door twee vrijwilligsters. Ik noem ze met ere: mijn moeder en haar nicht Ans van Haarlem. Ook waren er in de beginjaren acties voor Exodus: er werden kerstkaarten en geboorte- en trouwkaarten gemaakt en er werden enkele bazars gehouden. In 1988 voerde de Christelijke Scholengemeenschap 't Loo te Voorburg een vierentwintiguursactie om geld in te zamelen voor Exodus. Het motto was 'Een etmaal voor een nieuw begin'. Er waren allerlei gesponsorde sportactiviteiten. Voorafgaand aan de marathon werden door bewoners en medewerkers van Exodus lessen op school verzorgd. De Westlandse Soroptimisten organiseerden in 1998 een kookdemonstratie met de van televisie bekende Ria van Eijndhoven. De opbrengst was 5500 gulden.

Exodus ontwikkelde zich ook tot een netwerkorganisatie. Naast contacten met kerken en verenigingen ontstonden er ook relaties met andere hulpverleningsorganisaties, zoals reclassering en versla-

vingszorg, met maatschappelijke organisaties zoals werkgevers- en werknemersorganisaties en woningcorporaties en verder met charitatieve stichtingen en fondsen. Particulieren, kerken, charitatieve stichtingen en fondsen financierden veel van de investeringen in de Exodushuizen. Veel werd ingezet op PR. In tal van blaadjes verschenen artikelen. Een moeilijk punt bij de PR in de beginjaren was dat ondanks ons enthousiasme er maar een beperkt aantal ex-gedetineerden aan de projecten deelnam. We zagen de grote noodzaak van ons werk helemaal in, maar concrete resultaten waren beperkt. Dat klonk ook door in onze berichtgeving naar buiten. Een van de eerste jaarverslagen had als thema 'Al is het maar voor één.' Dit naar aanleiding van de joodse spreuk dat je leven al zinvol is als je één mens hebt gered.

Overheidsfinanciering

Bij de ontwikkeling van het huis voor begeleid wonen in Den Haag was overheidsfinanciering nodig. We reddden het niet alleen met financiën van particulieren, kerken en fondsen. De gemeente Den Haag kwam over de brug door een voorstel van het CDA-gemeenteraadslid Ramlal. Later volgde het Ministerie van Justitie door een amendement op de justitiebegroting van het PvdA-kamerlid Ella Kalsbeek. Ook kwamen er financiële middelen binnen omdat Justitie plaatsen 'inkocht' ten behoeve van de Penitentiaire Programma's. In het kader van deze regeling kunnen gedetineerden het laatste deel van hun detentie in bijvoorbeeld een Exodushuis doorbrengen. Het ministerie betaalt daarvoor een dagprijs.

Over de financiering door het Ministerie van Justitie zijn gedurende vele jaren debatten in de Tweede Kamer gehouden bij de behandeling van de justitiebegroting. De kern daarvan was dat de minister wel de justitieplaatsen wilde financieren, maar niet de vrijwillige plaatsen. Dit zijn ex-gedetineerden die zichzelf aanmelden om na hun detentie het begeleidingsprogramma te volgen. Een en ander betekende dat

de financiering van Exodus lang onzeker is geweest. Sinds 2007 is hier door staatssecretaris mevrouw Nebahat Albayrak een oplossing voor gevonden: er is financiering voor iedereen die met een justitiële titel bij Exodus begint, ook al duurt de begeleiding langer dan die titel. Voor gedetineerden die na hun detentie in Exodus komen wonen moeten andere financiële middelen dan die van Justitie worden gevonden. Ook verder blijft de financiering van het Exoduswerk structureel afhankelijk van giften en fondsen. De vrijwilligersactiviteiten van Exodus worden gefinancierd door kerken en particuliere giften en voor een deel door een bijdrage van het Ministerie van Justitie. Ook hier is dus voortdurend aanvullende financiering nodig.

Steun en verzet

Overal waar Exodushuizen zijn, is een aantoonbaar goede relatie met de buurt opgebouwd. De bewoners leven er als goede burens in hun omgeving. Het Exodushuis draait mee in buurtoverleggen en neemt bijvoorbeeld deel aan het wijkfeest.

Op een aantal plaatsen ontstond verzet toen er sprake was van de komst van een Exodushuis. De vragen en angsten die mensen hebben bij de komst van ex-gedetineerden in hun buurt zijn begrijpelijk. Er ontstaat al snel beeldvorming over wat er allemaal kan gebeuren. Dat kan leiden tot protestacties en zelfs juridische procedures.

Exodus steekt er altijd veel tijd en energie in om met de burens in gesprek te komen, uitleg te geven en afspraken te maken over een goede samenwerking. Een echt gesprek kan ontstaan als de algemene benaming ex-gedetineerde plaatsmaakt voor een ontmoeting met iemand met een naam en een gezicht, die zijn eigen verhaal vertelt. 'Criminelen willen we niet in de buurt, maar deze jongen mag wel komen', wordt er dan gezegd.

Heel bijzonder is het als burens van Exodushuizen aan aanstaande burens van nieuwe Exodushuizen laten weten dat ze nooit pro-

De groei van Exodus

blemen hebben ondervonden. Velen, waaronder ook mensen die vroeger tegenstanders waren, vinden de komst van een Exodushuis uiteindelijk een verrijking voor de buurt.

Omvang van de organisatie

Eind 2008 heeft de Exodusorganisatie de volgende omvang. Er zijn 168 kamers en bijna 400 bewoners per jaar. Er zijn bijna 200 personeelsleden bij Exodus werkzaam. Ruim 1600 vrijwilligers begeleiden 4250 (ex-)gedetineerden in de detentie (persoonlijke bezoeken en bezoeken aan kerkdiensten) en na de detentie (nazorg, Ouders, Kinderen en Detentieproject). De totale exploitatie bedraagt landelijk zo'n negen miljoen euro.

7. Vrijwilligerswerk in Exodusverband

Exodus is begonnen als vrijwilligersorganisatie. Het Eetcafé in Den Haag draait vanaf het begin van het Open Huis volledig op vrijwilligers. En ook bij de opbouw van het huis voor begeleid wonen in Den Haag waren vrijwilligers betrokken. In de beginjaren functioneerden ze als gastheer en gastvrouw om een huiselijke sfeer te scheppen. In de begintijd werd er door twee vrijwilligsters zelfs ook naai- en verstelwerk voor de bewoners gedaan.

Ook in het bestuur en de werkgroep waren veel vrijwilligers actief, evenals in incidentele projecten in en om de kerk om Exodus te ondersteunen.

Eind 2008 zijn in de Exodushuizen een kleine honderd vrijwilligers werkzaam. Binnen de besturen zijn dat er ook bijna honderd.

Later kreeg Exodus door de fusie met ISNA een eigen sector met vrijwilligers. Dit vrijwilligerswerk bestaat uit de volgende onderdelen:

Nazorgvrijwilligers

In het eerdergenoemde landelijk nazorgnetwerk van vrijwilligers (p. 201), ook wel het maatjesproject genoemd, worden ex-gedetineerden individueel begeleid na hun detentie. Van belang is om de contacten al tijdens de detentie te leggen, zodat er binnen al iets is opgebouwd waarop buiten verder gebouwd kan worden. De vrijwilligers vervullen allerlei praktische taken, zoals het verlenen van administratieve ondersteuning, meegaan naar instanties,

motiveren bij zelfverzorging en ordelijkheid in huis, leren met het openbaar vervoer te reizen of helpen bij het leggen van contacten. Ook fungeren zij als klankbord.

Het feit dat dit netwerk over het hele land verspreid is, biedt de mogelijkheid om gedetineerden te begeleiden waar zij ook na hun detentie gaan wonen.

Per 31 december 2008 zijn er een kleine 200 nazorgvrijwilligers actief.

Ervaringen van een nazorgvrijwilliger

Cinthy is een van de nazorgvrijwilligers. Zij vertelt me erover.

‘Je kunt heel veel verschillende dingen doen: samen kijken of er voldoende sociale contacten zijn, samen de post verwerken of zomaar met iemand wandelen. Je bent dan iemand om tegenaan te praten. Ook heb ik een keer de vriendin van iemand die vastzat geholpen haar administratie op orde te brengen. Ik heb het zo gedaan dat ze zelf weer vooruit kon. Dat was voor mij een peulenschil, maar voor haar was het heel belangrijk.

Het kan ook heel heftig zijn. Zo begeleidde ik een gezinnetje waar van alles mis was: onvoldoende inkomen, schulden en problemen met de kinderen. En daardoor ontstonden weer problemen met de instanties. Er was veel achterdocht en ook veel agressie. Ik bezocht hen wekelijks. Ik moest werken aan vertrouwen en gewoon ook uitleggen hoe dingen gaan. Heel eenvoudig. En bij alles zelf rustig blijven. Ik was een soort coördinator van al die hulpverleners die er waren. Wat me wel opgevallen is, is hoe versnipperd die allemaal langs elkaar heen werken.’

Wat is de meerwaarde van de vrijwilliger?

‘Je hoeft niets van de mensen. Je bent er helemaal voor hen. Dat geeft een band. Je doet als vrijwilliger vaak net even iets meer dan een hulpverlener kan doen. Je kunt helemaal ingaan op wat er op je

afkomt. En je hebt meer tijd en daardoor misschien ook wat meer geduld.'

Weet je ook voor welk delict iemand heeft gezeten?

'Ik hoef dat niet te weten. Exodus als organisatie is zorgvuldig in het leggen van de koppelingen. Daar vertrouw ik op. Voor mij is iemand als mens belangrijk. Wat hij gedaan heeft, is voor mij niet van belang. Als hij het zelf wil mag hij het vertellen, maar het hoeft niet.'

Waarom ben je dit gaan doen?

'Ik denk dat ik dat van huis uit heb meegekregen in mijn rooms-katholieke opvoeding. Ik heb altijd geleerd voor mensen klaar te staan. Dit vrijwilligerswerk is heel direct voor mensen. Het komt heel dicht bij mensen zelf. Op mijn werk ben ik genoeg met beleid bezig. Ik wilde iets doen waarbij ik alleen mezelf hoef mee te nemen naar de ander toe. Ik vind dat dat in Exodus heel goed is geregeld. Je wordt als vrijwilliger goed begeleid. Het is duidelijk wat je wel en niet kunt doen.'

Wat geeft het werk jou?

'Het geeft mij zelf veel. Ik kan iets doen. Op een heel gewone manier er zijn voor mensen en hen helpen om dingen voor elkaar te krijgen waar ze uit zichzelf niet toe komen. En hen zo ook een beetje sterker maken.'

Ouders, Kinderen en Detentieproject

Het Ouders, Kinderen en Detentieproject (OKD) wil de band tussen gedetineerde ouders en hun kinderen versterken. Vrijwilligers brengen de kinderen naar hun vader of moeder in de gevangenis. Vader of moeder en kind ontmoeten elkaar ongedwongen. Ze kunnen een spelletje doen, tekenen, stoeien, knutselen, huiswerk maken en natuurlijk

ondertussen samen praten. De vrijwilligers doen meer dan alleen de kinderen halen en brengen. Ze zijn ook een maatje voor de kinderen. Landelijk coördinator Winie Hanekamp schrijft over de betekenis van deze maatjes voor de kinderen: 'Het haalt gezinnen enigszins uit het isolement; het kind krijgt exclusieve aandacht van iemand die belangstellend en betrokken is, met als enig doel er onbevooroordeeld voor dit kind te zijn. Het kind onderneemt met de vrijwilliger gezellige activiteiten (zoals theaterbezoek, speeltuin of een hapje eten) die het thuis mogelijk anders niet zou doen, omdat er geen geld of energie voor is.'

Zorg en aandacht voor deze kinderen is van groot belang. Winie Hanekamp somt een aantal problemen van deze kinderen op: plotselinge arrestatie van een ouder en de achterblijvende ouder die de aandacht moet verdelen, het kind dat zich schuldig voelt over onmacht bij verdriet van ouders, het meedragen van het 'geheim van de detentie', wat sociaal isolement met zich meebrengt, het niet kennen van de waarheid ('papa ligt in het ziekenhuis') en het harde maatschappelijke oordeel.

Het OKD heeft zichtbare effecten: 'Personeel en vrijwilligers zien dat de kinderen en hun gedetineerde ouders genieten van het OKD. De gedetineerde ouders zijn vol verwachting als hun kinderen door de gangen binnen komen lopen. Machomannen blijken, althans voor twee uurtjes, zorgzame papa's. (...) Het maandelijks terugkeren van het bezoek motiveert de ouder om zich in te zetten voor zijn/haar gedrag. Het kind kan zijn eigen beeld vormen van zijn gedetineerde ouder. De verzorgende ouder merkt thuis dat de kinderen meer zin hebben om hun gedetineerde ouder te bezoeken, omdat ze de volledige aandacht krijgen.'⁷¹

Bezoek- en kerkvrijwilligers

In het convenant van Exodus met de hoofdpredikant en de hoofdaalmoezenier werd geregeld dat alle vrijwilligers van het

⁷¹ Hanekamp, W., *Kinderen van gedetineerde ouders* in: Tijdschrift Perspectief, Kinderbescherming en Jeugdzorg, mei 2008. Van Gorcum, Assen.

Vrijwilligerswerk in Exodusverband

justitiepastoraat bij Exodus ondergebracht konden worden. Zij worden nu bezoek-/inzorgvrijwilligers genoemd. Zij bezoeken kerkdiensten en gespreksgroepen en ze bezoeken individueel gedetineerden. Per 31 december 2008 zijn er een kleine 1200 bezoek-/inzorgvrijwilligers aan Exodus verbonden.

8. De identiteit van Exodus

Exodus is vanaf het ontstaan een christelijke organisatie geweest, gedragen door de protestantse kerken en de rooms-katholieke kerk. Dat betekent niet dat bewoners christelijk moeten zijn om bij Exodus te kunnen wonen. Er is geen geloofsdrempel, zoals dat wel wordt genoemd. Die christelijke identiteit betekent ook niet dat er geëvangeliiseerd wordt, met andere woorden dat de organisatie erop uit is om mensen tot het christelijke geloof te bekeren. Integendeel. Iedere Exodusbewoner wordt gerespecteerd in zijn of haar eigen geloofs- of levensovertuiging. En als daar behoefte aan is wordt die persoon ook begeleid in zijn eigen geloofs- of levensbeschouwelijke identiteit.

Exodus is een diaconale organisatie die zich ten dienste stelt aan de mensen die zich aan haar zorgen toevertrouwen en die aansluit bij wat zij nodig hebben.

Wat de identiteit betreft heeft Exodus zichzelf omschreven als een open christelijke organisatie. Die identiteit is voor de ontwikkeling van Exodus van grote betekenis geweest.

In de eerste plaats is er door de verbondenheid met de kerken een breed maatschappelijk draagvlak ontstaan. Zo raakte de begeleiding van ex-gedetineerden verbonden met brede samenlevingsverbanden. Door voorlichting in kerkdiensten, catechesegroepen, verenigingen en op gemeenteavonden ontstond er een bereidheid om niet alleen financieel, maar ook concreet bij te dragen aan het scheppen van

kansen voor ex-gedetineerden. Daardoor raakten er mensen met een grote diversiteit aan maatschappelijke verantwoordelijkheden op werk georiënteerd. Dit bracht met zich mee dat in Exodus sprake is van een in de samenleving verankerde professionele begeleiding.

In de tweede plaats bracht de identiteit een duidelijke visie op de doelgroep met zich mee. Er is een duidelijk christelijk mensbeeld van waaruit de begeleiding gegeven wordt. Ieder mens heeft een onvervreembare waardigheid. Hij is geschapen in gemeenschap met anderen. Hij is schepsel van God. Ieder mens blijft dan ook bij de gemeenschap horen, hoe zijn leven ook gelopen is. Niemand kan worden afgeschreven. Met het schepsel-zijn van de mens is ook zijn menselijke verantwoordelijkheid gegeven, waarop hij kan worden aangesproken.

Bij begeleiding in de Exodushuizen gaat het niet om een afstandelijke relatie met hulpvragers of cliënten, maar het gaat om huisgenoten die bij ons horen. Er is een professionele organisatie, maar het beginpunt bij alles ligt in de bewogenheid met de mensen om wie het gaat. Er is dus sprake van professionaliteit met compassie.

In de derde plaats bepaalt het evangelie ons erbij dat we dwars door alles heen moeten blijven kiezen voor onze doelgroep. De mensen voor wie wij kiezen hebben vaak een uitermate complexe problematiek. Ook kunnen ze heel moeilijk te hanteren gedrag vertonen. Dat kan een aanslag doen op onze motivatie en op ons uithoudingsvermogen om een begeleidingsrelatie met hen aan te gaan. Onze identiteit bepaalt ons telkens bij waar het ten diepste om gaat: het scheppen van perspectief in vaak langdurig vastgelopen levenssituaties.

In de vierde plaats scheppen de eigen identiteit en de verbinding met de kerken de kracht om in de subsidierelatie met de overheid

De identiteit van Exodus

ook een eigen positie in te nemen en te staan voor de keuzen die wij vanuit onze eigen achtergrond menen te moeten maken. Wij zijn geen uitvoeringsorganisatie van de overheid, maar we zijn een particuliere organisatie met een eigen roeping en een eigen opdracht ten behoeve van de mensen die aan onze zorgen zijn toevertrouwd.

In de vijfde plaats is de identiteit een buffer tegen verzakelijking, zoals dat tot uitdrukking komt in managementfilosofieën en productdenken. De mens in zijn persoonlijke identiteit en met zijn persoonlijke noden verdwijnt vaak door deze verzakelijking.

9. Hoogtepunten

Eerste tv-uitzending

Exodus is veel in het nieuws. Altijd weer ervaren we dat als positief. Exodus werkt er dan ook altijd graag aan mee. Het draagt bij aan een maatschappelijke positieverbetering van ex-gedetineerden en het maakt voor een breed publiek zichtbaar waar we aan werken.

De eerste tv-uitzending over Exodus, uitgezonden door de EO, had als titel 'De echte straf komt nog'. Het was een documentaire over ons begeleidingsprogramma. De uitzending begon met de opname van een stukje van een kerkdienst in het huis van bewaring. Het gaf een mooi beeld van de wekelijkse dienst. Indrukwekkend vond ik de wijze waarop een vrijwilligster en een gedetineerde samen heel geconcentreerd de paaskaars aanstaken.

Vijftienjarig jubileum

In 1996 werd het vijftienjarig jubileum van Exodus groots gevierd onder het thema 'Cel met Uitzicht'. Drie dagen lang was er een grote manifestatie in het Atrium van het stadhuis van Den Haag, die bezocht werd door naar schatting 1500 à 1700 mensen. Ook was er veel belangstelling van de pers. De manifestatie werd geopend door de Minister van Justitie, mevrouw mr. W. Sorgdrager. De minister werd welkom geheten door bewoonster Astrid. Ze deed dat uitstekend. Een mooi beeld van twee sterke vrouwen: de één geslaagd in het leven, op de top van haar loopbaan, en de ander bezig een wending aan haar leven te geven.

Vijfentwintigjarig jubileum

In 2006 bestond Exodus vijfentwintig jaar. Het jubileumjaar begon met de opening van het nieuwe kantoor in Leiden door de heer mr. J.P.H. Donner, Minister van Justitie. De minister zei in zijn toespraak onder meer: ‘Een veilige samenleving kan de overheid echter niet in haar eentje realiseren. Daarvoor is inzet en betrokkenheid van velen nodig. We hebben in Nederland gelukkig een lange traditie – en Exodus is daar een voorbeeld van – waarin burgers zich verantwoordelijk voelen, het opnemen voor (ex-)gedetineerden en daarmee bijdragen aan het voorkomen dat ze terugvallen.’

In mijn toespraak als voorzitter sprak ik onder meer over bezieling.

Het tweede punt wat betreft de betrokkenheid van de kerken gaat over bezieling.

Bezieling, bezielde mensen, zijn nodig om gedetineerden als ze vrijkomen, te ontvangen en ze hun plaats in de samenleving te hergeven. In hun levensverhalen zien we hoe diep gebroken het mensenleven kan zijn. Vaak in een mengeling van eigen schuld en schuld van anderen, persoonlijk onvermogen en het ontbreken van maatschappelijke mogelijkheden.

Een gedetineerde zei: “Ik denk, pater, dat het met mij nooit meer goed komt. Ik denk dat ik misschien wel geboren ben voor de criminaliteit. Ik heb het opgegeven om te hopen op een ander bestaan.”

Onze mensen worden nogal eens heen en weer geslingerd tussen wanhoop en hoop. Wanhoop als je terugkijkt op hoe het was en als je ervaart hoe moeilijk het is om vol te houden en te geloven in iets waar je nog niet bent. Wanhoop als je veel geeft van jezelf en merkt dat de maatschappij niet op jou zit te wachten.

Wanhoop als je door een vergrootglas je eigen onvermogen ziet. Hoop als je weer iets voelt van vertrouwen van je begeleider, of van een vrijwilliger, of van een werkgever die het met je wil proberen.

Hoogtepunten

Hoop als je na lange tijd je vader en moeder weer ontmoet en ze willen weer in je gaan geloven.

Met het oog op de mensen die aan onze zorgen zijn toevertrouwd moeten wij tegen de wanhoop in, blijven staan aan de kant van de hoop.

Kerken en geloofsgemeenschappen kunnen ons inspireren om vanuit hoop en verwachting naar mensen te blijven kijken. Want kerken zijn plaatsen waar licht opgaat over ons bestaan. Ook over de schaduwzijden van ons bestaan.

Er wordt daar geleefd van een verhaal dat spreekt van heelijkheid aan de gebrokenheid voorbij. Van nieuw land aan de woestijn voorbij. Van hoop aan de wanhoop voorbij. Die verwachting hebben we nodig om in de harde werkelijkheid van gaan door de woestijn, de spanning tussen teruggaan en doorgaan, vanuit de hoop naar onze bewoners te kijken en te blijven geloven in het perspectief dat voor ieder mens is weggelegd.

In augustus vierden we het 25-jarig jubileum van het Open Huis, waar Exodus mee begonnen is. Veel oudgedienden, bezoekers en vrijwilligers en ook de huidige bezoekers waren aanwezig.

In september vond het jubileumcongres plaats. De avond ervoor was ik in de nachtelijke uren te gast bij Frank du Mosch in het NCRV-radioprogramma Casa Luna op radio 1.

Het congres had als thema ‘Eigen verantwoordelijkheid!?’ met een uitroepteken en een vraagteken. In het maatschappelijk debat staat de eigen verantwoordelijkheid van burgers heel erg centraal. Een ieder moet verantwoordelijkheid dragen voor z’n eigen bestaan. De vraag is echter of deze eigen verantwoordelijkheid van individuele burgers ook grenzen kent. Niet iedereen beschikt over het vermogen om geheel zelfstandig z’n eigen verantwoordelijkheid waar te kunnen maken. En juist ook bij gedetineerden zien we dat velen om hun weg in de samenleving weer te vinden, een steun in de

rug nodig hebben om weer op eigen benen te kunnen gaan staan. Met andere woorden: bestaat het kunnen dragen van eigen verantwoordelijkheid en het gaan participeren in de samenleving niet juist bij de gratie van solidariteit en verbondenheid?

Als er van gedetineerden en ex-gedetineerden verwacht mag worden dat zij zich na hun detentie inzetten voor een nieuw bestaan zonder criminaliteit, ligt er dan ook niet een verantwoordelijkheid van de samenleving om hen de kansen en de mogelijkheden daarvoor te bieden?

Spreekers waren, naast een tiental anderen, prof. dr. A. Schilder, directeur van De Nederlandsche Bank, en prof. dr. L.M. Moerings, hoogleraar penologie aan de Universiteit van Leiden, die wetenschappelijk onderzoek heeft gedaan naar de effectiviteit van Exodus (zie hoofdstuk 11).

In mijn toespraak zei ik onder meer dat ‘wat begon in de harten van mensen, in al die kleinschalige particuliere initiatieven, is uitgegroeid tot een grote professionele organisatie met ambitie. De groei van Exodus is een teken van hoop. Het laat zien dat de samenleving bereid is te investeren in de toekomst van gedetineerden en ex-gedetineerden. Zeer velen zijn bereid daar een steentje aan bij te dragen. Het is ook een teken van hoop voor gedetineerden en ex-gedetineerden zelf, want het laat zien dat je niet voor eens en voor altijd afgeschreven hoeft te zijn, maar dat er mogelijkheden zijn om iets van je leven te maken.’

In november werd de jubileumviering gehouden in Nieuwegein onder leiding van twee justitiepastores met als thema ‘in verlangen jouw weg vinden’, vanuit de bittere ellende via een lange en zware weg een betere toekomst tegemoet. Er was muziek, er waren interviews, er werden beelden aangeboden door de kunstenaar Omer Gilliet en er waren vijftienhonderd Bijbels in de Nieuwe Vertaling door het Nederlands Bijbel Genootschap beschikbaar gesteld. De hoofdaalmoezenier en ik introduceerden een Exodus-zegen die aan

Hoogtepunten

bewoners bij hun vertrek meegegeven kan worden. Oud- bewoner van Exodus Utrecht Anildo was aanwezig met zijn speciale Exodus-rap ‘Terug van weggeweest’.

*Terug van weggeweest, en waar ik was, was niet bepaald een
feest
Leven als een beest, eenzaamheid voelde ik het meest
Kwestie van overleven, dus mijn streven
Het leven, stevig staan op beide benen
Voltooid verleden tijd, gefocust op de onvoltooid
tegenwoordige tijd
Feit, en harde realiteit, ik voer een persoonlijke strijd, ik was
de weg kwijt
Het was allemaal verkeerd, maar het tij is gekeerd
De storm is gaan liggen, ik kan opnieuw beginnen
Ik kreeg een duw in de juiste richting
En nu loop ik onder de heilige verlichting*

*Refrein
De uittocht is begonnen
Maak zevenmijlse sprongen
Vermijd boze tongen
Mijn exodus is begonnen
Ja, ik spreid de barrière in twee
Ja, ik draag de last met mij mee*

*Niet meer omkeren, en niet meer omkijken
Haters liggen op de loer als hongerige haaien
Boeit me, ben een soldaat van de straat
Voor elke situatie sta ik paraat
Heb het allemaal gezien, heb het allemaal gedaan
Draaipanden, en met bolletjes op een hoekje staan
Maar gedane zaken nemen geen keer*

Een misdadiger is meer dan zijn delict

*En deze keer heb ik zeker weten van mijn fouten geleerd
Een nieuwe start, een nieuw begin
Want de zin van het leven, is simpelweg overleven
Doorgaan met de strijd, want ik heb weinig tijd
Al die obstakels, worden ontweken en vermijd
De verloren zoon is terug
En ook al gaat het stug, ik zet door
Ik maak van een olifant een mug
Ellende heeft mij veranderd, en ik geef niet op
Ontsnapt aan de strop, en ik rijs naar de top*

*Dit is wat ik doe, geen gemaar en geen gezeur
Ga door met het leven, en een goed humeur
Verloren tijd inhalen, kan niet meer doelloos dwalen
Ben eindelijk genezen van al die dolle kwalen
Recht toe recht, recht aan
Criticus van het leven als Henk Spaan
Wat geschied is staat geschreven, kijk naar de toekomst
Leer van het verleden, maar leef in het heden
Dus, leef vandaag en niet morgen
Want morgen heeft al genoeg aan zijn eigen zorgen
Goede tijden slechte tijden, valt niet te vermijden
Dus hou je ogen open en laat je niet verleiden
Zie ik ben een voorbeeld, het had weinig gescheeld
En deze ervaring werd niet met jou gedeeld
Dus boks niet tegen een punt van een mes
Hoop dat je hebt opgelet, einde van de les.*

Op 28 november 2006 werd de uitslag bekendgemaakt van de gedichtenwedstrijd die in verband met het jubileum was georganiseerd in samenwerking tussen Exodus en de NCRV. Dat gebeurde tijdens een opname van het NCRV-radioprogramma Volgspot van Hijlco Span. Het winnende gedicht was op muziek gezet en werd vertolkt

Hoogtepunten

door de Nederlandse soul-, rythm & blues- en gospelzangeres Corey en de band Soul-minded. De opname vond plaats in de Koepelgevangenis in Breda. De zaal zat vol met gedetineerden. Simon Vinkenoog maakte als voorzitter van de jury de uitslag bekend. Het winnende gedicht was van Johan:

Gevangen

*In een kooitje gevangen
En buiten gehangen
Verlicht door een enkele zonnestraal
Klaagt in trillende zangen
Vol vrijheidsverlangen
De vogel zijn leed in een droeve taal*

*Achter tralies gesloten
(Eerst vrijheid genoten
Van groene weide en blauwe lucht)
Klaagt in droeve noten
bedrukt en verdrotten
De vogel zijn leed in een droeve zucht:*

*‘Geef de vrijheid mij weder
En op wiekende veder
Zal ik jubelen en juichen m’n hoogste lied
Vermoeid daal ik neder
Bij de bloemen teder
Hier leef ik vol droefheid en sterf van verdriet’*

Maatschappelijk Ondernemer van het jaar 2006

Op 20 december 2006 kreeg Exodus de prijs 'Maatschappelijk Ondernemer van het jaar 2006'. De prijs werd beschikbaar gesteld door de Maatschappelijk Ondernemersgroep, de brancheorganisatie voor Welzijn, Maatschappelijke Dienstverlening, Jeugdzorg en Kinderopvang. De jury stond onder voorzitterschap van mevrouw Annemarie Jorritsma. De prijs bestond uit een beeldje en een bedrag van 10.000 euro.

De conclusie uit het juryrapport luidde: 'Stichting Exodus Nederland biedt een mooie dienst met een vernieuwende franchise-module. Een langlopende dienst, met een grootse gerealiseerde uitbreiding. Aantoonbare cijfers laten de effecten zien, ook op langere termijn. Het is een stichting die moet knokken voor haar bestaan, maar erin slaagt overeind te blijven. Het lukt haar de maatschappij duidelijk te maken dat ze nodig is. Ze verzet belangrijk werk, is ondernemend, goed geïnfiltreerd in de doelgroep en bekend bij stakeholders en heeft een groot netwerk.

De maatschappelijke winst is duidelijk: reductie overlast criminaliteit, uitkeringen, kosten politie en justitie etc. Innovatief omdat er nieuwe financieringsbronnen aangeboord worden. Door goede communicatie met met name de kerkelijke achterban, maar ook met tal van fondsen, lukt het om 25 à 35 procent van de kosten te dekken uit particuliere giften, collectes en uit fondsen. Het bedrijfsleven is inmiddels als nieuwe doelgroep toegevoegd. Het gaat daarbij deels om sponsoring in natura (bijvoorbeeld ondersteuning bij arbeidstoeliding van ex-gedetineerden) en deels om financiële steun.

Concluderend: een organisatie die innovatief, maatschappelijk zeer verantwoord en met heel goede (aantoonbare) resultaten en een warm hart voor de doelgroep in de maatschappij staat. Een terechte Maatschappelijk Ondernemer van het jaar 2006!

Appeltje van Oranje

Op 15 mei 2006 ontving Exodus een Appeltje van Oranje. Ik vond het bijzonder het Appeltje in ontvangst te mogen nemen uithanden van de Prins van Oranje, Zijne Koninklijke Hoogheid prins Willem-Alexander. De uitreiking vond plaats op het paleis Noordeinde in aanwezigheid van Hare Majesteit de Koningin, de staatssecretaris van Justitie mevrouw mr. N. Albayrak en de Minister voor Wonen, Wijken en Integratie mevrouw drs. E. Vogelaar. De Appeltjes van Oranje worden beschikbaar gesteld door het Oranjefonds. Prins Willem-Alexander en Prinses Máxima zijn beschermheer en beschermvrouwe van het fonds. Het thema van 2006 was 'Beste Maatjes'. Het nazorgnetwerk voor ex-gedetineerden van Exodus was een van de winnaars.

De prijs is een beeld van een appeltje van oranje, dat is ontworpen en gemaakt door Hare Majesteit de Koningin. Aan de prijs is een geldbedrag van 15.000 euro verbonden.

In zijn toespraak noemde Prins Willem-Alexander de betekenis van maatjes. Hij onderscheidde drie factoren die het succes van maatjesprojecten bepalen. Allereerst het gewone contact van mens tot mens. In de tweede plaats de positieve kracht die van maatjes uitgaat. Ze geven zelfvertrouwen en zorgen voor groei en ontwikkeling. Ten slotte de gelijkwaardigheid. Het is tweerichtingsverkeer.

Het juryrapport zegt over Exodus: 'De filosofie van het Nazorgnetwerk is dat voor een succesvolle reïntegratie, een reikende hand van de samenleving nodig is. We moeten niet afwachten totdat iemand eventueel weer de fout in gaat. Een idee dat de jury volledig onderschrijft. Ook de zorgvuldige manier waarop Stichting Exodus omgaat met selectie, scholing en privacy van vrijwilligers oogst lof van de jury. In een open sfeer worden alle vragen en twijfels besproken.

Voor de ex-gedetineerden die deelnemen is het erg fijn dat de vrijwilligers hen onbevooroordeeld tegemoet treden. Hun maatje is

geen professional en niet bekend met het strafdossier van de deelnemer. De vertrouwensband die daardoor ontstaat, bepaalt mede het succes van dit initiatief.’

De Exodusdelegatie was breed samengesteld met vertegenwoordigers uit bestuur, directie, medewerkers, vrijwilligers en er was ook een oud-bewoner aanwezig.

Bekende Nederlanders

We betrokken bekende Nederlanders bij Exodus. Zo was oud-minister-president Ruud Lubbers voorzitter van het Stichting Exodus Preventiefonds. De doelstelling van dit fonds was fondsenwerving bij ondernemers en het genereren van opleidings- en arbeidsplaatsen. Het Algemeen Dagblad van 12 mei 1999 meldt bij de oprichting van deze stichting: ‘Lubbers, doorgaans niet erg happig op bestuursfuncties, twijfelde nu eens niet toen hem werd gevraagd de kar te trekken. “Ik dacht meteen: Dit moet ik doen. De stichting is geen geitenwollensokkeninitiatief, maar hanteert een stevige formule. Ze werkt vanuit de overtuiging dat ieder mens de moeite waard is – en al helemaal als er ooit een probleem is geweest – maar stelt ook grenzen. Dat bevalt mij. En dit is hét moment ook het bedrijfsleven erbij te betrekken, want dat wordt zich steeds bewuster van de maatschappij.”’

Het Preventiefonds betreft grote bedrijven bij Exodus. De heer Lubbers wordt later in deze functie opgevolgd door de heer H.C.R. van de Coolwijk, president-directeur van Daimler Chrysler Nederland BV. Het bestuur van het Preventiefonds was breed samengesteld. Zo zat er ook een bisschop in, mgr. dr. J.A. de Kok, hulpbisschop van Utrecht.

Rini Wagtmans, oud-prof wielrenner en geletruidrager in de Tour de France, is ambassadeur van Exodus. Hij werft fondsen en arbeidsplaatsen bij het bedrijfsleven. En ook brengt hij de problemen

die ex-gedetineerden tegenkomen onder de aandacht.

Rini is een sociaal bewogen man. In een artikel⁷² over hem staat: ‘Rini Wagtmans zet zich niet in voor ex-gevangenen omdat hij uit eigen ervaring hun problemen kent. Hij heeft zelf nooit in de bajes gezeten en na ontslag daaruit met zijn ziel onder de arm gezworven. Hij kan zich wel in de reddeloosheid van een ex-gevangene inleven omdat hij aan den lijve heeft ondervonden hoe het is om je huis en geborgenheid te verliezen, iets dat veel gedetineerden overkomt.

Wagtmans raakte als kind zijn vertrouwde omgeving kwijt toen zijn ouders scheidden. Misschien was hij ook wel stuurloos geraakt als zijn tante Koske zich niet over hem had ontfermd. “Ze nam me in huis en gaf me warmte en veiligheid. Daardoor kwam ik tot rust en kon ik weer aan de toekomst denken. Ik vond een baantje als bakkersknecht. Maar het liefst wilde ik fietsen. Ik begon ermee, kon prof worden en ten slotte de Tour de France rijden. Je kunt zoiets alleen bereiken als je een veilige haven hebt.”

Rini is voor Exodus van heel grote betekenis. Door zijn landelijke bekendheid trekt hij veel publiciteit in kranten en op de televisie. Hij bereikt zo een breed publiek. ‘Oud-wielrenner Rini Wagtmans koestert de rol van ambassadeur van Exodus’ kopt De Telegraaf in een paginagroot artikel (24-1-04).

Hij legt verbindingen naar allerlei kanten. Een mooi voorbeeld is de Exodus-lamp van Master Light, waarvan de opbrengst gedeeltelijk voor Exodus was. ‘Een goed verlicht uitzicht’ stond op het kaartje. Bij bijzondere gebeurtenissen is hij altijd samen met zijn vrouw Ria aanwezig. Bij de presentatie van zijn biografie ‘Ongekend, Rini Wagtmans, van straatjongen tot ridder’⁷³ mocht ik hem namens Exodus toespreken, te midden van vele coryfeeën uit de wielerved. Ook zijn we samen in kerkdiensten voorgegaan: ik de preek en Rini de toepassing.

⁷² BN – De Stem 27 januari 2004.

⁷³ Ouwkerk, P. *Ongekend, Rini Wagtmans, van straatjongen tot ridder*. De Geus, Breda.

Rini zoekt gedetineerden op in bijeenkomsten van de geestelijke verzorging. In één van die bijeenkomsten wil een gedetineerde weten of het moeilijk is de Tour de France te rijden. De metafoor ligt voor het oprapen. De Tour de France, dat is... Wagtmans laat zich de kans niet ontnemen.

‘De Tour de France is heel moeilijk. De Tour gaat over bergen van twee- tot drieduizend meter. Je moet door Vogezen, Alpen en Pyreneeën. Je moet kunnen klimmen en dalen. Van verschroeiende hitte naar barre kou en terug. Wie ooit Parijs wil bereiken, zal over alle cols moeten. Er zijn veel renners die op driehonderd meter van de top denken: ik stop ermee, ik zie het niet meer zitten. Maar wie de kracht heeft om door te fietsen, komt boven. En dan blijkt er zowaar een afdaling te volgen en gaat alles weer vanzelf.

De Tour de France is als het leven. Wie wil leven, moet werken en in zijn eigen onderhoud voorzien. En iedereen wordt daarbij afgerekend op zijn inzet. Een coureur kan ’s avonds gemasseerd worden en vertroeteld, maar de prestaties zullen altijd uit hemzelf moeten komen. Rugnummer of naam: er is geen verschil tussen renners en niet-renners.

Leven is ook tegenslagen overwinnen. Je moet niet te snel opgeven. Nooit opgeven voor de meet. Wie met zichzelf in de knoop zit, moet niet denken dat er geen uitweg is. Want vreugde en verdriet, oplossing en probleem – echt, ze liggen allemaal heel dicht bij elkaar.⁷⁴

Voor gedetineerden is Rini Wagtmans als oud-topsporter een belangrijk rolmodel. Hij spreekt hen heel direct aan. We waren samen een keer in een grote groepsbijeenkomst met gedetineerden in de gevangenis. Rini sprak over de dingen waar het echt om gaat in het leven. Hij liet de gele trui zien die hij gedragen had. De gedetineerden mochten die trui ook vasthouden. ‘Die gele trui is prachtig’, zei hij. ‘En toch maken al die roem en al dat geld en al

⁷⁴ Ouwerkerk, P. *Ongekend, Rini Wagtmans, van straatjongen tot ridder*. De Geus, Breda, p. 21.

Hoogtepunten

die toejuichingen niet gelukkig. Als dat wel zo zou zijn, had Marco Pantani⁷⁵ nu nog geleefd. Marco heeft een einde aan zijn leven gemaakt, omdat hij het enige dat echt belangrijk is in het leven – liefde – niet had.’

⁷⁵ Winnaar van de Tour de France in 1998.

10. Resultaten: de effectiviteit van het Exodusprogramma

In 2006 werd op het jubileumcongres het onderzoek 'Exodus, op de goede weg?'⁷⁶ gepubliceerd. Het ging in dit onderzoek om vragen als: welk programma biedt Exodus? Hoe wordt dit programma in de praktijk uitgevoerd? In welke mate lukt het Exodus om bij de bewoners invulling te geven aan de sleutels wonen, werken, relaties en zingeving? En vooral ook: hoe effectief is het Exodusprogramma? Is er minder recidive bij bewoners die het programma succesvol afronden?

Het onderzoek betrof alle 734 oud-bewoners die Exodus in de periode tussen 1999 en 2005 hebben verlaten. Van 134 oud-bewoners (18 procent) kon bij de Centrale Justitiële Documentatiedienst (CJD) in Almere geen justitiële documentatie worden achterhaald. Van de resterende 600 bewoners heeft 57 procent niet gerecidiveerd.

Van 671 bewoners is bekend hoe ze zijn uitgestroomd. Van hen heeft ruim een derde (37 procent, 245 bewoners) het programma succesvol afgerond. 82 Procent van de positief uitgestroomde bewoners is op het rechte pad gebleven. Slechts 18 procent van hen heeft gerecidiveerd. Het huidige landelijke recidivepercentage is 70 à 75 procent.

In het kader van het onderzoek hebben ook interviews met oud-bewoners plaatsgevonden. Enkele citaten⁷⁷:

'Exodus heeft me echt geholpen te bepalen wat belangrijk is, geleerd om steviger in het leven te staan. Het is makkelijk om de fout in te gaan, maar ik weet nu wat ik weggooi.'

'Ik laat het niet altijd merken, maar van binnen weet ik het wel.'

⁷⁶ Moerings, M., S.G.C. van Wingerden & P.J. Vijfhuizen, *Exodus, op de goede weg? Eindrapportage van het evaluatieonderzoek naar Exodus*. Boom Juridische Uitgevers, Den Haag.

⁷⁷ idem, p. 116.

Ik heb mijn leven weer op een rijtje gezet, dankzij mezelf, maar ook dankzij Exodus.’

‘Als ik het over moest doen, deed ik het weer. Exodus heeft heel veel voor mij betekend. Zonder Exodus was ik nog steeds dezelfde geweest, dan zat ik nog steeds op het criminele pad.’

‘Het was een warme, leerzame ervaring voor mij. Exodus was de schoen die mij paste. Ik heb zoveel steun gekregen, dat ik de goede kant ben opgegaan.’

Dit onderzoek krijgt een vervolg en zal zo mogelijk iedere twee jaar herhaald worden. Omdat het aantal bewoners steeds groter wordt en de registratie steeds beter, zullen de onderzoeksresultaten steeds betrouwbaarder worden.

Exodus boekt niet alleen resultaten in het individuele toekomstperspectief van ex-gedetineerden. Er is ook een groot maatschappelijk rendement in beperking van schade.

Door een organisatiebureau⁷⁸ is berekend dat één Exodushuis in Amsterdam over drie jaar berekend de samenleving ten minste 3,5 miljoen euro netto bespaart. In het gunstigste geval is dat 7,8 miljoen euro netto. De kosten van de begeleiding zijn daar dus al van afgetrokken. De besparing wordt bereikt door vermindering van schade aan eigendommen, beperking van kosten van detentie en reclassering en preventiekosten zoals beveiliging en verzekeringen.

Inspectie voor de Sanctietoepassing

De Inspectie voor de Sanctietoepassing (ISt), als onderdeel van het Ministerie van Justitie, heeft in januari 2008 een doorlichting uitgevoerd bij Stichting Exodus Rotterdam. De Inspectie oefent toezicht uit op justitiële inrichtingen, reclasseringsinstellingen en aan de reclassering verwante organisaties. Tot die laatste groep behoort Exodus in verband met de re-integratietrajecten voor (ex-)gedeti-

⁷⁸ Novius Adviesgroep voor Informatie & Organisatie.

Resultaten: de effectiviteit van het Exodusprogramma

neerden met een justitiële titel. Het gaat daarbij om het verbeteren van de effectiviteit en de kwaliteit van de sanctietoepassing.

Het inspectierapport⁷⁹ is positief. In het voorwoord staat te lezen: ‘De Inspectie spreekt zich overwegend positief uit over de werkwijze van de instelling, het re-integratieprogramma, het beleid met betrekking tot de in- en externe veiligheid en de wijze waarop de rechtspositie van de bewoners gerealiseerd wordt.

De aanbevelingen van de Inspectie hebben grotendeels betrekking op het beter vastleggen en borgen van de uitvoeringspraktijk.’

Ook objectief onderzoek toont dus de effectiviteit van het Exodusprogramma aan.

⁷⁹ Inspectie voor de sanctietoepassing, *Exodus Rotterdam, Inspectierapport, Doorlichting*, Ministerie van Justitie, Den Haag.

Deel III. In gesprek met oud-kerkgangers van de gevangeniskerk en oud-bewoners van Exodus

Met heel wat ex-gedetineerden en oud-bewoners van Exodus heb ik contact gehouden. Zo heb ik van nabij gezien hoe moeilijk het is om een nieuw leven op te bouwen. Daar is heel wat doorzettingsvermogen voor nodig en steun op maat vanuit de samenleving. Die steun ontbreekt vaak en de hulpverlening is vaak te hoogdrempelig, te formeel en onbereikbaar.

Het opbouwen van contacten waar men vertrouwen in heeft is voor hen heel belangrijk om op de been te blijven. Ik heb dus gezien hoe moeilijk het is, maar ik heb ook gezien dat het wel mogelijk is om een nieuw leven te beginnen.

Hieronder volgen een paar beschrijvingen van contacten die gebleven zijn.

1. Ondanks de terugval toch verder

Eind 2008 ontving ik door bemiddeling van zijn dominee een brief van een van de eerste bewoners van Exodus. Hij zit weer vast, maar in de brief geeft hij de betekenis aan die het wonen bij Exodus voor hem heeft gehad.

Ondanks de terugval toch verder?

Ik was een van de eerste bewoners van de eerste woonproject in 1988. De ontvangst en behandeling was overweldig. Je voelt je niet uitgesloten of verstoten, zoals bepaalde plaatsen, waar men van je persoon weet dat je ex-gedetineerd bent. De locatie was perfect, de indeling goed en het personeel net familie. (...) De tijd van mijn verblijf was als een tornado. Alles werd snel en correct geregeld. En met respect. Als je piloot wil worden, kon je bijvoorbeeld daar je brevet halen. Doordat ik die tijd daar gezeten begeleid en gewoond hebt, heb ik ten alle tijde door zware en goede tijden mijn balans weten te behouden. Goede medewerkers, met liefde bejegend en hard werkend. Als je daar als personeel werkt, ben je wat mij betreft gezegent. Kijk maar hoe zoiets kleins zo groot kan worden. Petje af!

J.E.M.

2. Gegrepen door de droom van Martin Luther King

Met Stanley heb ik nog steeds contact. Hij is nu 49 jaar. Ik ontmoette hem voor het eerst in het huis van bewaring in 's-Hertogenbosch in 1979. Hij was toen twintig jaar. Een aardige en vrolijke jongen. Kwajongenschtig. Hij liep meestal in een iets te grote tuinbroek. Dat gaf aan zijn verschijning iets ontwapenends.

Er gingen bijzondere verhalen over hem rond. Zo zou hij in de jeugdgevangenis in Vught na het bezoek van zijn oudere broers zo dronken in de bezoekszaal zijn aangetroffen, dat hij met een brancard moest worden weggedragen. Buiten de gevangenis deed hij ook mee aan een lesproject om vrachtwagens te leren besturen. Bij terugkeer werden bij de fouillering hasj en kleine flesjes alcohol bij hem gevonden.

Maar het was nooit alleen gekheid. In de gespreksgroep deed hij heel serieus mee. Hij was verslaafd aan harddrugs. Om aan geld voor zijn gebruik te komen, pleegde hij delicten. Hij vertelde me wat hij zoal deed. Het waren dingen die ik me volstrekt niet bij hem kon voorstellen.

Een kleine dertig jaar later kijken we terug. Hij is een boek aan het schrijven over zijn leven. Het krijgt als titel 'Capone en King. Van delinquent tot idealist'. Ik vraag hem naar zijn jeugd.

'Ik was al jong op het slechte pad. Het begint met kattenkwaad en het gaat dan van kwaad tot erger. Op m'n vijftiende zat ik voor het eerst op het politiebureau. Het deed me niet veel. Ik had veel lef. Vooral in negativiteit.

Ik heb altijd een sterke band gehad met mijn ouders. Ze bedoelden het heel goed met me. Ze waren wel streng voor me, en misschien werkte dat juist wel averechts. Op school voerde ik nooit iets uit. Ik gebruikte al. Er was daar één leraar die naar me luisterde. Hij begreep mij, omdat hij zelf vroeger ook drugs gebruikt had. Hij was geïnteresseerd in mijn verhaal. Dat zal ik nooit vergeten. Ik weet ook nog van een taekwondoleraar. Toen ik vrijkwam, haalde hij me op om te trainen. Geweldig! Hij was ook iemand die naar me luisterde.’

Waarom was je bij de dominee in het huis van bewaring?

‘Door het verlangen naar iets anders. Een ander leven dan ik had. Uiteindelijk wil je gelukkig worden, want dat ben je diep van binnen niet.’

Herinner je je nog wat uit die tijd?

‘Martin Luther King. Wat me nooit meer heeft losgelaten is die film die je draaide in de gespreksgroep. “I have a dream!” Dat wilde ik ook. Die man heeft een geweldige indruk op mij gemaakt. Iemand die de weg van de meeste weerstand gaat. Zijn boek ‘Wandelt in de liefde’ vond ik in de bibliotheek van het huis van bewaring in Maastricht. Ik vond het helemaal te gek.

Ik herinner me ook Nicky Cruz. Een deurwaarder die bij me langs kwam haalde een boekje van hem uit zijn tas. “Ik zal nooit meer huilen”, heette het. Ik had tegen die deurwaarder gezegd dat ik al zoveel geprobeerd had en toch niet zou kunnen veranderen. Nicky Cruz was een keiharde bendeleider in Amerika die tot geloof kwam. Ik las nooit, maar dit vond ik heel spannend. En ook hoe hij kon veranderen in zijn leven. Nicky Cruz en King, die waren voorbeelden voor mij!’

Jij had ook een droom?

‘Zeker! Iets van je leven maken. Ergens voor gaan. Ik weet ook dat

je van binnen sterk moet zijn. Net als Martin Luther King. Als ik echt reëel denk, voel ik nu dat het heel vaak in m'n leven knokken geweest is. Tot nu aan toe. Natuurlijk zijn er ook heel goede tijden geweest. Ik heb veel meegemaakt, goede tijden en slechte tijden, maar het heeft me van binnen ook sterk gemaakt. Ik heb een kracht in mezelf om te overleven.'

Wat is voor jou het keerpunt geweest?

'Ik ben naar een therapeutische gemeenschap gegaan, Het Witte Huis in Den Haag. Tot dan toe was ik overal weggelopen. Ik had overal schijt aan. Ze kotsten me overal uit. Er waren ook momenten dat ik het niet meer zag zitten en dat ik anders wilde. Ik bad tot God om mij de kracht te geven. Ik ging naar de kerk, liep zomaar naar binnen.

Het keerpunt kwam toen ik goed inzag dat ik op een doodlopende weg zat. Ik zag scherp dat het ging om leven of dood. Ik kwam in Het Witte Huis. Ik had een ijzersterke wil, maar toch was het heel zwaar. Maar ik kwam verder. Ik keek op tegen oudere bewoners. En ik dacht: wat zij kunnen, kan ik ook. Ik ben ook heel diep in mezelf gegaan. Ik heb zelfinzicht gekregen. En ik ben me meer bewust geworden van allerlei processen die er in jezelf zijn. Ik leerde omgaan met m'n gevoelens. Dat had ik nooit gedaan. Ik heb daar ervaren wat het betekent je verdriet te delen.

Na Het Witte Huis heeft sport me geholpen. Passie voor sport had ik altijd al. Vooral voor duursport. Duursport heeft me ook geholpen om uit de criminaliteit te blijven. De opleiding voor zwemonderwijzer heb ik met succes afgerond. Sport is een heel belangrijke uitlaatklep en het geeft positieve energie. Het is voor mij een soort medicijn tegen negativiteit. Ik heb er veel voor moeten trainen om voor mijzelf topprestaties te leveren. Van 1988 tot 1994 deed ik de kwart triatlon: 10 kilometer hardlopen, 1000 meter zwemmen en 40 kilometer fietsen. Ik had hier speciaal voor gekozen, omdat ik de weg van de meeste weerstand wilde gaan. Hardlopen deed ik al

wat langer, maar zwemmen kon ik nauwelijks. Wielrennen had ik toen ik jong was wel eens een blauwe maandag gedaan, toen ik op schaatsen zat. Je moet door die weerstanden heengaan en doen wat je moeilijk vindt, om sterk te worden in je geest. Op de fiets heb ik de Alpe d'Huez bedwongen. Wat je dan ervaart en moet afzien...! Ik had nog nooit bergen gezien zelfs! Afstappen kwam in mijn woordenboek niet voor. Ik had mezelf ingeprint: 'Als ik afstap, val ik in een ravijn; terug in de heroïne'. Dus ik ben niet afgestapt, ik heb doorgezet. Dat je zo diep bent gegaan, neem je mee in je dagelijks leven. Zo bouw je weerstand op, je leert door te zetten en tegenslagen te incasseren.

Als ik terugkijk vind ik dat ik een sterke eigenschap van mezelf die ik vroeger negatief gebruikte, in iets positiefs heb omgezet. Toen ik op mijn vijftiende voor het eerst op het politiebureau zat, kon ik goed zwijgen. Kunnen zwijgen is een sterke eigenschap. Voor mij is dat een van de moeilijkste dingen als je vastzit. Een sterke eigenschap, een wil om iets te doen, kun je vanuit het negatieve omzetten in iets positiefs.'

En je geloof?

'Ik steek wel eens een kaarsje op in de kerk. Ik bid niet regelmatig. Aan God heb ik wel gevraagd waarom al die obstakels en beproevingen er zijn. En ik zei: "Hou me overeind, als U wilt dat ik mijn missie volbreng. Als U dat wilt, laat me dat dan zien."'

Hoe kijk je tegen de toekomst aan?

'Mijn grootste droom is dat ik wat ik zelf van de sport geleerd heb aan jongens en meisjes die in de criminaliteit en drugs zitten kan overdragen. Ik wil een project opzetten waarin sport centraal staat, maar waar ook aandacht is voor het omgaan met gevoelens en het vinden van een opleiding of werk. Ik wil aan mensen laten zien dat het mogelijk is je uit de criminaliteit weg te knokken. Dat geeft geen snel resultaat. Het gaat met vallen en opstaan. Maar de aanhouder

Gegrepen door de droom van Martin Luther King

wint! Ze kunnen mij daarin als rolmodel zien. Die rolmodellen zijn heel belangrijk om mensen te laten zien dat het wel kan. Dat hoop ik met mijn boek te bereiken. Ik hoop ook dat het er allemaal aan bijdraagt dat mijn project er komt. Waar een wil is, is een weg, is mijn ervaring. Negatieve energie kun je omzetten in positieve energie. En het is goed om dat op gedetineerden en ex-gedetineerden en verslaafden over te brengen. Ze doen wel groot, maar van binnen verlangen de meesten naar een ander leven.'

3. Geloof, hoop en liefde

Robert kwam vast te zitten voor een zwaar levensdelict. Hij had iemand doodgestoken. Een uit de hand gelopen spanning tussen hem en het slachtoffer. Hij zou door het slachtoffer beledigd zijn en zich ook bedreigd hebben gevoeld. Het had tot een dramatische afloop geleid.

Ik herinner mij hem als iemand die gewoon meedeed met alle activiteiten, soms een beetje schuchter, maar hij kon ook ineens heel agressief worden. Ik had veel contact met hem en ook met zijn moeder, die ernstig ziek was. Zij bezocht hem onder mijn begeleiding en ik bezocht haar zo nu en dan thuis. Door al die contacten met hem en thuis groeide er een band. Hij werd uiteindelijk tot zes jaar veroordeeld. De kranten schreven erover.

In het pastoraat zie je de mensen altijd net weer anders dan in de verhalen die over hun rechtszittingen verschijnen. Er is altijd meer in het leven van mensen dan wat bij de rechtszitting op tafel komt. Het pastoraat is als een plaats van Godswege waar mensen terecht kunnen met hun diepste zorgen, hun schuld en hun verdriet.

Na zijn veroordeling werd hij overgeplaatst naar de gevangenis. Ik bezocht hem daar ook nog een keer. En zoals dat gaat raak je het contact op den duur kwijt. Dat wordt dan weer door collega's overgenomen.

Schrijvend aan dit boek dacht ik ook aan hem. Toen ik het bovenstaande net beschreven had, reed ik een keer met de auto door de buurt van zijn ouderlijk huis. Ik ging er nog even kijken. De huizen waren inmiddels gesloopt.

Een paar dagen later lag er een brief van hem bij mij thuis in de bus, negentien jaar later...

‘Hallo dominee, of u zich mij weet te herinneren weet ik niet....’

In de brief schreef hij me hoe het hem vergaan was. Hij was getrouwd en had kinderen gekregen en hij was een bedrijfje begonnen. Bij alles wat hij na zijn detentie bij de opbouw van zijn leven moest verwerken en wat er aan hem bleef knagen, was er het beeld dat hij in de moeilijkste tijd van zijn leven terecht kon bij de dominee. ‘Daar waar iedereen mij was vergeten, in mijn moeilijkste tijd, kwam hij: voor mij.’ Bij al het negatieve wat het fundament van zijn leven vormde, was de betrokkenheid van het pastoraat de basis waardoor er binding mogelijk bleef met mensen, een aanknopingspunt voor de toekomst.

Er stond geen adres onder de brief. Via de telefoongids kwam ik achter een adres waar hij zou kunnen wonen. Ik ging er naartoe en hij bleek er te wonen. Het was een ontroerend weerzien. Hij vertelde me over zijn zoektocht naar de zin van het leven.

Bij een volgende ontmoeting vroeg ik hem daar nader naar. Ons gesprek ging over de tijd dat wij elkaar ontmoetten in Scheveningen, wat dat voor hem betekend had en wat hij in zijn leven nu gevonden had om het zinvol te maken.

We gingen eerst terug naar zijn jeugd.

‘Een rode draad in mijn leven is afwijzing. Door m’n ouders en later ook door de maatschappij. M’n vader was alcoholist en bijna nooit thuis. M’n moeder was psychisch labiel. Ze kon ons grote gezin niet aan. Ze was altijd overspannen en schreeuwde veel. Ik heb toen ik heel jong was ook in een opvoedingsgesticht gezeten. Op jonge leeftijd was ik al erg gelovig. M’n ouders hebben me laten dopen, en ik ben op een christelijke school geweest. Ik herinner me nog twee bijbelverhalen, die van de verloren zoon en van de tollenaar. En Christus, die was het helemaal! Ik geloofde in Hem. Iemand die niet afwees. Ik was gelovig in een ongelovige wereld.

Ik wilde zo leven, maar thuis leerde ik wat anders. Als ik huilend thuiskwam omdat ze me hadden geslagen, zei m'n moeder: "Je moet ze een rotschop geven".

Toen m'n vader doodging, was ik ontzettend boos. Boos omdat niemand hem hielp om te blijven leven. Ik hield meer van m'n vader dan van m'n moeder. Moeder schreeuwde altijd. Als m'n vader thuis was had hij wel gedronken, maar hij was altijd lief. Later heb ik veel meer begrepen hoe moeilijk mijn moeder het had en hoe mijn vader het er eigenlijk gemakkelijk van nam. Toen mijn vader doodging, ben ik aan de drugs geraakt en uiteindelijk in de gevangenis terechtgekomen.

De gevangenis vond ik ook een vorm van afwijzing. Maar ik vond bij u als dominee iemand die mij met respect behandelde. U accepteerde mij zoals ik was. Ik weet nog dat u een keer met een bos bloemen van mij naar m'n moeder in het ziekenhuis ging. Niet dat u het eens was met alles wat ik deed. Ik weet nog dat ik met een vrijwilligster van de kerk zat te zoenen. U vond het niet goed, maar u liet me niet zakken. (*Van dit voorval kan ik me niets meer herinneren. Misschien heb ik dat wel verdrongen, of opgeslagen in de afdeling van zaken die je 'niet ziet' in het pastoraat...*)

Ik was ook heel agressief naar iedereen in het huis van bewaring. En u zei dan tegen me: "Robert, als je boos bent, ga dan niet tekeer op de vleugel, maar vraag naar mij. Dan roep ik je en dan kun je op mijn kamer de tafel doormidden slaan." Ik werd door iedereen uitgekotst, en dan is er iemand die jou de moeite waard vindt!

In het huis van bewaring al en later in de gevangenis ben ik gaan nadenken over mijn leven: hoe kom ik hier terecht? Mijn leven is verder een zoektocht geweest naar de zin van alles.

Twee jaar geleden kwamen alle stukken bij elkaar. Ik heb twee dagen op de bank gelegen en een diep inzicht gekregen. Na die ervaring heb ik ook die brief aan u geschreven.

Ik ben het leven gaan zien als een leerweg. Alles wat gebeurt heeft zijn betekenis. Je moet ervan leren. Niets gebeurt voor niets. Ik

Een misdadiger is meer dan zijn delict

heb in mijn leven alles gedaan wat God verboden heeft. Ik heb heel veel mensen pijn gedaan. Daarom zal ik nooit iemand veroordelen. Door al die diepten heb ik inzicht gekregen in wie ik ben en wat het leven is. Ik zie ook wie Christus voor me is, die ik leerde kennen toen ik jong was.

Hij is helemaal liefde. Er staat over Hem dat Hij is gestorven aan het kruis voor onze zonden. Wij mogen die liefde van Hem in onszelf ontwikkelen, met liefde leven. Op onze levensweg moeten we leren wat we moeten doen. Van alles wat je overkomt en wat je doet, kun je leren. Zo kun je ook herstellen wat verkeerd is gegaan. Geloof, hoop en liefde, dat is eigenlijk mijn hele leven. Hoop hadden mijn ouders wel toen ze me lieten dopen. Geloof had ik zelf toen ik me in Lourdes liet dopen. En nu zoek ik eigenlijk weer een doop en belijdenis, als een soort antwoord op de liefde van Christus voor mij die ik in mijzelf heb ontdekt.'

4. Mensen kunnen geloven op hun woord

Tien jaar nadat ze bij Exodus heeft gewoond, heb ik een gesprek met Astrid. Ze is nu 37 jaar en ze heeft een man en twee kinderen.

Wat herinner je je nog uit jouw Exodustijd?

‘Achteraf denk ik dat ik in Exodus ging puberen. Dat had ik op m’n veertiende niet gehad, en nu kreeg ik het alsnog. Je komt daar tot rust. Je hoeft jezelf niet de hele dag te bewijzen. Meer bewoners hadden dat. We waren volwassen mensen, maar we gingen waterbommen en rotjes gooien om de leiding te pesten. Dat kon daar. Ik ging voor iedereen waterpistolen halen.

Als je lang gebruikt hebt, heb je een tijd geen emoties gehad. Als je dan weer nuchter wordt, komen al die emoties los. Dat moet allemaal ontwikkeld en ontdekt worden. Dan krijg je dat verlate pubergedrag. Het was wel goed in mijn proces.

In mijn Exodustijd zijn vriendschappen ontstaan. Die band is er nog. Als we elkaar tegenkomen weet ik, het zit goed. Je weet van elkaar hoe het daar geweest is. Ik hoor van een aantal mensen dat het echt goed met hen gaat. Ze hebben een gezinnetje en werk.

Ik had ook van die driftaanvallen. Bijvoorbeeld als ik papieren moest invullen. Ik kon dat niet, ik voelde me machteloos. Ik was die dingen niet gewend, daar werd ik onzeker van en dat uitte zich in agressie. Nu begrijp ik het, maar toen wist ik dat niet. Nu kan ik zelfs internetbankieren!

Je wilt wel veranderen, geen crimineel meer zijn, mensen niet meer kwetsen, niet grof meer overkomen, maar je weet niet hoe.

In Exodus en daarvoor in de Forensisch Psychiatrische Kliniek in Assen ben ik me heel veel dingen gaan realiseren. Dan pas ga je veranderen. Goed dat je daar ook leert wat je wel en niet moet doen.'

Wat is het allerbelangrijkste dat je hebt geleerd?

'Van Exodus heb ik meegekregen dat er mensen zijn die je kunt geloven op hun woord. Dat als je een afspraak had met iemand, het dan ook echt gebeurde. Dan heb ik het nog niet over vertrouwen, want daar was ik nog te kwetsbaar voor.'

Ik herinner me dat je altijd veel plezier in huis bracht.

'Ja, dat herken ik nu nog in mijn leven. Daar teer ik op. Vroeger hadden mijn broertje en ik altijd heel veel blauwe plekken. We gingen dan kijken of we er figuurtjes in konden herkennen. "Hé, ik heb een smurf!" Als we klappen kregen, trokken we gekke bekken. We moesten ook altijd mee naar de kerk. We kregen soms letterlijk het mes op de keel dat we ons moesten gedragen in de kerk. We zongen dan samen andere teksten op die melodieën. Zo overwonnen we de depressie thuis. Dat positieve hebben m'n broertje en ik nu nog. Daardoor heeft hij ook altijd veel mensen om zich heen. Erge dingen kun je zo brengen dat ze minder erg zijn.

Dat blije, dat heb ik van m'n moeder. Zij had ook heel veel humor, ze hield van geintjes. Helaas is ze dood. Nu ze dood is en ik veel verder ben, kan ik beter begrijpen hoe zij zich voelde. Ik zal het nooit helemaal snappen, maar zij heeft ook een zwaar leven gehad.'

Hoe sta je nu in het leven?

'Ik heb meer vertrouwen van binnen gekregen. Ik wil bewijzen dat ik ook wat kan. Ik heb een grote vechtlust, daardoor kan ik in heel veel dingen overleven.

Ik probeer mijn kinderen goed op te voeden. Ik leer ze dat ze bijvoorbeeld altijd de buschauffeur gedag moeten zeggen. Dat doen

ze ook altijd. Ze imiteren trouwens ook wat je ze niet leert (van sommige dingen vind ik dat minder...). Ze maken bijvoorbeeld heel makkelijk contact, net als ik. Ik wil niet meer terug in die rotwereld van vroeger.'

Waarom niet?

'Het voelt niet lekker! (Ze knipt met haar vingers.) Dít, en ik heb ruggen met geld. Ik heb vroeger in huis boven een plantage gehad. Vijfhonderd planten en je hebt tienduizend euro in acht weken. Ik kan het zo doen, maar ik doe het niet. Het voelt niet lekker!

Ik kwam iemand tegen met wie ik twintig jaar geleden in een gang zat. Hij vroeg m'n nummer. Nou, echt niet! Ik zei het eerlijk tegen hem, ik wil niet meer terug in dat circuit. Dat was ook meteen goed. Hij is een serieuze vechtersbaas, minder verstand, altijd vechten, drinken, basen, blowen. Als hij wil, sloopt-ie me. Maar hij vraagt aan mij hoe hij zich moet verdedigen. Ik kan zo weer een positie hebben in die gang, maar het voelt niet goed.

Nu ga ik naar de Action, daar kan je voor weinig geld heel leuk slagen voor de kinderen. Nu nog wel, nu ze nog jong zijn kom je er wel mee weg.'

'Ik ben zo blij dat ik nu die medicijnen slik. Als ik ze niet slik, heb ik een veel korter lontje. Ik heb dan veel meer last van prikkels. Het journaal vind ik erg, alles grijpt me dan veel meer aan. Al moet ik die medicijnen m'n hele leven slikken en al beschadig ik m'n nieren ermee, dat heb ik ervoor over. Daardoor heb ik geduld met m'n kinderen. Het tikt aan hoor, voor zo'n kind als je lelijk doet. Met die medicijnen blijf ik rustiger en ben ik in staat uit te leggen dat ik bijvoorbeeld gespannen ben.

Afreageren doe ik ook door te kickboksen. Als ik niet had gesport, was ik heel anders terechtgekomen. Praten werkt ook goed. Praten, dat is een wondermiddel, niet normaal!'

Een misdadiger is meer dan zijn delict

‘Ik ben nu die ik ben. Ik ben een tijd afhankelijk geweest van therapeuten. Ik liet de beslissingen aan hen over. Ik heb tien jaar allerlei therapieën gehad. Dit is wie ik nu ben. Meer kan ik er niet van maken en dat wil ik ook niet. Ik ben tevreden zo. Ik ben niet meer bang voor mijn eigen gevoel. Ik heb mijn onzekerheid en angsten overwonnen. Als ik bang ben, raak ik niet meer in paniek. Hou je hersens erbij, let op je adem. Natuurlijk maak ik nog fouten, dat ik uit m’n slof schiet. Maar ik heb niet meer die extreme uitvallen, dat ik helemaal uit m’n dak ga. Maar het is verraderlijk. Als ik in een *gang* zou zitten, ben ik daarin zó weer aangepast.’

Moet er vanuit de maatschappij iets gebeuren voor ex-gedetineerden?
‘De maatschappij hoeft niets te doen! *Ik* ben de fout ingegaan. Ik heb de keuze gemaakt om crimineel te zijn.’

Maar kunnen we dan niets voor hen doen?

‘Jawel: contact! Gesprekken. Tijdens het praten ontdek je dingen die je zelf eerder niet bedacht had. Al die energie die nodig is voor die misdaad: als je daar zestig procent van gebruikt, kun je het omdraaien in iets positiefs. Als iemand tegen mij zegt: “Ik kan het niet”, zeg ik: “Iedereen kan het leren. Je kan het wel, want je kan ook iemand op z’n kin timmeren. Je moet ook lef hebben als je naar het postkantoor gaat om je rekeningen te betalen.” Je hebt absoluut je eigen verantwoordelijkheid. Je moet zelf ook de motor starten als het nodig is. Je mankeert toch niks aan je handen!’

Je zou als ervaringsdeskundige een goed begeleider kunnen zijn!

‘Ik zou dé ervaringsdeskundige zijn, maar ik ben niet in staat om mensen in een slachtofferrol te zien. Daar ben ik gauw klaar mee. Ik ben te hard. Zielig doen, daar kan ik niet tegen. Ik weet hoe je manipuleert.

Ik ben niet in staat om mensen tien keer een kans te geven. Als jij er niks mee doet, houdt het voor mij ook op. Als een kind leert

lopen, hou je ook niet de hele dag z'n handjes vast. Je laat af en toe los. Dan valt-ie. Dan kan je z'n handjes weer pakken. Als je de ring in gaat met boksen, heb je de trainer die jou klaarstoomt, en het publiek en vrienden die je toejuichen, maar je moet het zelf doen, jij gaat de ring in.

Ik had in Exodus een heel goede begeleider. Hij was mijn coach. De eerste ontmoeting liep uit op een botsing, ik wilde een andere coach, maar later ging het goed. Hij was een hele goeie voor mij. Hij stapte niet in mijn manipulatieve gedrag. Dat zie ik nu. De persoon van een begeleider is belangrijk. Hij of zij moet een sterk karakter hebben.'

Is er dan voor iedereen een toekomst weggelegd?

'Er zijn zat mensen die nergens meer in geloven. Maar er is licht aan het einde van de tunnel! Maar je moet er wel doorheen. Ook als het koud is en nat en vies en eng: ga er doorheen! En niet onderweg stoppen, want het licht komt echt niet naar jou toe.'

5. Het oude is voorbijgegaan

In een wit gewaad stond Ramon voorin de kerk om gedoopt te worden, in een bassin vol met water. Toen hem de doopvragen werden gesteld, keek hij recht de kerk in en zei vol overtuiging: ‘Jawel!’

Toen ik hem voor het eerst ontmoette was hij drieëntwintig jaar: een zwaar verslaafde jonge man. Hij ging uit stelen om aan zijn dope te komen.

Hij zat altijd in de kerk en in de gespreksgroep. Ook kwam hij iedere week een keer langs voor een gesprek. Ramon was altijd heel luidruchtig, maar ook heel betrokken. Vol met plannen om als hij vrijkwam iets van zijn leven te gaan maken. ‘Nooit meer de bajes in, dominee! Maar iets opbouwen voor mezelf.’ Ik was ervan overtuigd dat hij dat ook wilde. Maar toen hij buiten kwam, viel hij al snel weer terug in zijn oude gedrag, en hij kwam weer terug in het huis van bewaring. Zo ging hij ‘gevangenis in en gevangenis uit’, meer dan twintig jaar lang. Zijn ouders, die hem altijd bleven steunen, vonden het vreselijk.

In welke gevangenis hij ook zat, Ramon bleef door de jaren heen altijd contact met mij houden.

Zo’n twee jaar geleden belde Ramon mij op. Hij vertelde mij dat hij was opgenomen in een begeleidwonenproject voor ex-gedetineerden. En dat het goed met hem ging. ‘Het is wel afzien, maar ik wil nooit meer terug in dat oude leven’. Het keerpunt in zijn leven kwam toen hij voor een aandoening aan zijn alvlesklier in het ziekenhuis lag. Hij lag in coma en hij was opgegeven. Het duurde niet lang meer of

de behandeling zou worden gestaakt. Dominees en hindoe priesters waren om hem heen om voor hem te bidden. En hij werd, zoals hij zei, een paar uur voordat de stekkers eruit getrokken zouden worden wakker. ‘Als ik toen niet wakker geworden was, zou ik er nu niet meer zijn.’

Het was voor hem een keerpunt geworden in zijn leven. Een scharniermoment om zijn leven echt een nieuwe wending te geven. Regelmatig vertelde hij me over de vorderingen die hij maakte. Het bleef nu goed met hem gaan. Hij bouwde een kennissenkring op en hij deed allerlei werkzaamheden om werkervaring op te doen. Ramon volgt nu een opleiding voor sociaal-pedagogisch werker en hij loopt stage op een zorgboerderij. Hij vertelde honderduit over zijn werk daar, met de dieren en in de kinderopvang. ‘Mijn begeleider zegt: “Alles wat je beetpakt verandert in goud tegenwoordig!”’ ‘Het is nu goed gegaan’, zei hij ‘omdat ik structuur kreeg in mijn leven.’

Toen hij me weer een keer belde zei hij me dat hij gedoopt zou worden in een kerk in Apeldoorn. En hij nodigde me uit om daarbij aanwezig te zijn. ‘Ik heb een keuze gemaakt’, zei hij, ‘en daar wil ik ook voor uitkomen. Ik wil nooit meer terug in dat oude leven.’

Toen hij gedoopt werd, was de kerk stampvol. Er waren zeker vijftig mensen speciaal voor hem gekomen: familie, bewoners en begeleiders uit het woonproject en de mensen bij wie hij werkervaring had opgedaan. Het ontroerde me diep toen ik hem daar uit dat water omhoog zag komen. Ik zag zijn hele geschiedenis aan me voorbijgaan: ondergang en weer een beetje opstaan, terugval, verslaving, inbreken, z’n ouders.

Dat oude woord over Jezus schoot me zomaar te binnen: ‘Zo is dan wie in Christus is een nieuwe schepping: het oude is voorbijgegaan, zie, het nieuwe is gekomen (2 Cor. 5:17).

Het oude leven is voorbijgegaan en het nieuwe is gekomen. Dat is wat geen mens kan zeggen over de zwarte bladzijden van zijn ei-

Het oude is voorbijgegaan

gen geschiedenis. Dat is wat geen psycholoog of psychiater of welke hulpverlener ook je kan geven. Een volstrekt nieuwe levenssituatie scheppen kan alleen God: Hij bevrijdt je van waar je in gevangen zit en geeft je nieuw leven. Hij maakt een herboren mens van je.

6. Een mooi weerzien

Allebei dertien jaar ouder ontmoetten we elkaar opnieuw. Leslie zat in de gevangenis van Scheveningen en is alweer zo'n twaalf jaar vrij. We hadden toen een intensief contact. Hij was een sympathieke man met wie ik een bijzondere band kreeg en die druk bezig was met zijn toekomst. Hij heeft nu weer een goed leven opgebouwd. Hij heeft een gezin en werk.

'De eerste tijd na het vrijkomen was zwaar. Van allerlei instanties waar je hulp van verwacht, krijg je die niet! Ik had in deze tijd veel hulp nodig. Na de gevangenis heb ik een technische opleiding van twee jaar gevolgd. Dat heeft me deze baan opgeleverd, waar ik heel blij mee ben. Maar dat ging niet zomaar. Ik heb het er zelf bij mijn uitkeringsinstantie moeten doordrukken. Ik kwam daar bij iemand om naar die opleiding te vragen en zij zei: "Je hebt in de gevangenis gezeten, dus het zal wel moeilijk worden om werk te vinden. Dan heeft het ook niet veel zin om die opleiding te doen." Ik zei: "Als m'n straf erop zit, moet ik toch weer iets kunnen opbouwen!" Toen ik volhield, ging ze het vragen en toen mocht het nog niet. Toen ben ik zelf de kamer binnengegaan waar zij het was gaan vragen en ik heb met die leidinggevende gepraat. Ik kon hem ervan overtuigen dat het voor mij nodig was om scholing te hebben. Toen kon ik die opleiding gaan doen.

Heel veel steun heb ik gehad van Willem⁸⁰ en een familielid van hem, die ik in de gevangenis kerk heb ontmoet. Toen ik enige maanden vrij was, zag ik het niet meer zitten. Zij zijn toen een steun in de rug geweest. Daardoor heb ik zelf keuzen kunnen maken die

⁸⁰ Willem is een vrijwilliger die pastoraal assistent is in de gevangenis.

Een misdadiger is meer dan zijn delict

goed hebben uitgekapt. Ik kon die vrijwilliger altijd bereiken. En wat ook leuk was, was dat hij als hij in de buurt was zomaar even langskwam voor een kop koffie. Fantastische mensen! Ik weet niet of ik het zonder hen had gered.'

Wat herinner je je nog van ons contact?

'Het was voor mij heel belangrijk dat er iemand was die mij er doorheen sleepte met de problemen die ik had. Ik heb een kerkelijke achtergrond. In al die jaren tot nu toe heb ik veel steun aan m'n geloof gehad. Ik heb mijn Bijbel. En we gaan naar de kerk.'

Heb je nu een goed leven?

'Zeker. Ik heb toen met mezelf een afspraak gemaakt: dit zal me nooit meer gebeuren! Ik heb geprobeerd mezelf terug te vinden en geleerd om zelf keuzen te maken. Ik heb geleerd om dingen gedoseerd en niets overhaast te doen. En om alles eerst goed te overdenken.'

Heb je nog bezigheden naast je werk?

'Ja, ik zit in het bestuur van een organisatie die hulp geeft aan gedetineerden over de grens. Dat is mooi werk. Wat ook mooi is is dat ik voel dat het respect voor mij weer gegroeid is, nu ze zien hoe ik me ontwikkeld heb.'

Het was een mooie ontmoeting met iemand die zijn detentie achter zich heeft gelaten en gegroeid is in een nieuw leven.

Deel IV. Lid van de gemeenteraad van Den Haag

In 1992 kwam ik in de gemeenteraad van Den Haag. Vanaf mijn achttiende jaar was ik actief in de politiek. Eerst bij de ARJOS, de jongerenorganisatie van de Anti-Revolutionaire Partij (ARP), toen bij de ARP zelf en later bij het CDA. Wat mij tot de politiek motiveerde was om vanuit het evangelie mee te bouwen aan een rechtvaardige samenleving.

Ik had mij voor de verkiezingen van 1990 voor het CDA kandidaat gesteld. Een kandidatuur van een predikant als volksvertegenwoordiger komt niet veel voor. Ik deed het met volle overtuiging. Naar mijn mening moet de volksvertegenwoordiging breed zijn samengesteld uit alle delen van de samenleving. En verder moeten politici dichtbij het concrete leven staan, ook bij het leven van mensen aan de onderkant van de samenleving. Hun situatie en hun verleden moeten ook een stem krijgen in de volksvertegenwoordiging. Meer nog: in de structuur en het functioneren van de samenleving moet hun positie worden versterkt. Kansen en mogelijkheden voor hen moeten in het beleid worden ingebouwd.

Ik stond op de twaalfde plaats op de kandidatenlijst en het CDA haalde tien zetels. Ik was dus tweede opvolger. Toen wethouder Ramlal in 1992 naar de Tweede Kamer ging, werd ik, inmiddels eerste opvolger, op 2 juli beëdigd als lid van de gemeenteraad. Als opvolger was ik al langer bij de fractiewerkzaamheden betrokken. Ik kreeg in de fractie de portefeuilles Maatschappelijke Dienstverlening, Welzijn en Gezondheidszorg (MDWG), Milieu, Leefbaarheid en

Promotie (MLP), Volkshuisvesting en Migrantenbeleid, Sociaal-cultureel werk en Emancipatie (MSE).

Ik vond het werk in de raad al direct boeiend, vooral door het vele en directe contact met de burgers. En daarbij bestond de mogelijkheid om heel direct dingen die ik signaleerde bij de beleidsontwikkeling in te brengen. In de gemeentepolitiek gaat het om zaken die het leven heel direct raken. En het is een eer om als volksvertegenwoordiger daaraan een bijdrage te mogen leveren.

In de twee jaar die volgden waren er veel zaken aan de orde in de verschillende commissies: sloopplannen in zuidwest Den Haag; de verloedering van de openbare ruimte en de inzet op leefbaarheid; coffeeshops in de buurt van scholen, de stad Den Haag als multiculturele stad; jongerenproblematiek; bouwplannen en sloopplannen; woonwagenbeleid; de ontwikkeling van zuidwest Den Haag; de decentralisatie van het welzijnswerk naar de stadsdelen en verandering van de bekostigingssystematiek van algemene subsidiëring naar productsubsiëring. Ik hield me dus bezig met de harde en de zachte sector. Het is goed om als predikant het stadsbestuur te kennen in al zijn facetten.

Door de grootschaligheid van de onderwerpen heen sprak ook altijd het persoonlijke. Zo was er een kwetsbare man op hoge leeftijd. Hij had het arm. Hij had het koud, hij had geen jas, zei hij. Maar wat hij het ergste vond was dat hij geen geld had om iedere week een bloemetje mee te nemen naar het graf van zijn geliefde vrouw. Dan moet je als politicus van het algemene niveau ook afdalen naar het heel bijzondere en persoonlijke en kijken wat je in zo'n concreet geval kunt doen.

Een ander voorbeeld was een brief die we als raadsleden kregen van een aantal buurtbewoners uit Spoorwijk. Ze waren doodziek van de overlast van verslaafden. Er lagen spuiten in de plantsoenen waar de kinderen speelden en uitwerpselen. Verder ging het om vervuiling in de portieken, inbraken, tasjesroven en grote onveilig-

heidsgevoelens. Samen met een opbouwwerker had ik een gesprek met de groep. Ze gingen helemaal uit hun dak. Woedend waren ze over de situatie. Niemand die er iets aan deed. Ik liet hen de emmer leegschepen. Ik probeerde me voor te stellen wat het voor hen betekende. Iemand riep: 'Geef ze een enkele reis naar een eiland in zee. Als wij ze maar kwijt zijn!' Toen ik na een uur wilde afronden en zei dat ik wat we besproken hadden mee zou nemen naar de gemeenteraad, raakten we toen ik al met de deurknop in mijn hand stond, dieper aan de praat. Ineens kreeg het gesprek een diepere lading. Onder de woede zat namelijk ook veel verdriet. We gingen nog een uur verder, want zo scherp als 'zij' en 'wij' bleek het niet te liggen. In de groep waren ook grootouders en ouders van verslaafden. En we raakten aan de praat over hoe het zover kan komen met jongeren en hoe we met elkaar naar oplossingen voor hun buurt konden zoeken.

Zo kan politiek heel persoonlijk worden. Juist het zien van de persoonlijke dimensie is de inspiratiebron om aan de grotere maatschappelijke structuren te werken.

Met veel onderwerpen ben ik zo bezig geweest. Te veel om hier allemaal uit te werken. Een uitzondering maak ik voor het maatschappelijk herstelbeleid, wat heel dicht bij mijn hart lag en aan de ontwikkeling waarvan ik veel heb kunnen bijdragen.

Maatschappelijk herstel

Bij de begrotingsbehandeling eind 1992 zag ik een mogelijkheid om iets voor de meest kwetsbaren te doen. Concreet ging het om drugs- en alcoholverslaafden, (ex-)psychiatrische patiënten, ex-gedetineerden, zwervjongeren en dak- en thuislozen. Ze draaien rond in een vicieuze cirkel van uitzichtloosheid. Politiek moet bijdragen aan perspectief. Het kan daar voorwaarden voor scheppen. Mijn inzet bij deze doelgroepen was drieërlei. In de eerste plaats moeten we voor deze groepen concrete maatschappelijke perspectieven ontwikkelen

en een uitweg scheppen uit hun uitzichtloze levenssituatie. In de tweede plaats gaat het daarbij niet om hulpverlening alleen. Een breed maatschappelijk draagvlak van hulpverlening, bedrijfsleven, woningbouwcorporaties en overheid is nodig. In de derde plaats is een samenhangende aanpak noodzakelijk. Alleen een werkwijze waarbij alle betrokkenen samenwerken en over grenzen heenkijken kan iets opleveren. Een integrale werkwijze dus. Je zou kunnen zeggen: een parallel van de Exodusprojecten, maar dan breed op gemeentelijk niveau tussen de overheid, instanties en organisaties.

Deze drie uitgangspunten bracht ik samen in een motie met het verzoek aan het college 'te onderzoeken in hoeverre met het particulier initiatief waaronder woningbouwcorporaties, bedrijfsleven en andere instellingen gekomen kan worden tot een samenhangende aanpak waarbij woningen, arbeidsplaatsen en financiële middelen worden ingezet ter stimulering en ondersteuning van maatschappelijk herstel gericht op integratie van bovenbedoelde doelgroepen.'

De motie werd met algemene stemmen aangenomen. Het was de basis van het maatschappelijkherstelbeleid voor kwetsbare groepen dat in de jaren erna breed tot ontwikkeling zou komen.

Een eerste stap bij de uitwerking van de nota was een publiek debat, georganiseerd door het Comité Houvast. In dit comité waren de organisaties van maatschappelijk activeringswerk en de gemeente Den Haag verenigd. Het comité onder voorzitterschap van Huub Donken⁸¹ zou de aanjager worden van een brede maatschappelijkherstelbeweging in Den Haag. Naast stedelijke vernieuwing en bestuurlijke vernieuwing als grote stadsbrede projecten, werd maatschappelijk herstel van kwetsbare groepen een speerpunt van gemeentelijk beleid. Er werden publieke debatten georganiseerd met sleutelfiguren uit kringen van werkgevers, volkshuisvesters, hulpverleners, politie en justitie. Op 19 september 1993 vond het eerste publieke debat plaats over de problematiek. Alle fractievoorzitters uit de gemeenteraad spraken zich uit voor een structurele aanpak. Ze

⁸¹ Huub Donken was directeur van het Gereformeerd Instituut voor Kerk en Samenleving (GKS) en van Stichting Exodus Den Haag.

verzochten het college initiatieven te nemen en maatschappelijk herstel zowel in woord als in daad op de politieke agenda te zetten. In het publieke debat kwam veel naar voren. Vastgesteld werd dat het om bijna 10.000 Hagenaars ging met een gemeenschappelijke meervoudige problematiek: ex-psychiatrische patiënten, verslaafden, dak- en thuislozen, zwerfjongeren en ex-gedetineerden. Een aantal conclusies werd getrokken. Betrokken partijen wisten elkaar niet te vinden. Hulpverleners, volkshuisvesters en werkgevers kenden elkaar niet. Al snel kwam men tot de conclusie dat er een integrale aanpak met alle relevante partijen moest komen. Verder werd er gekozen voor een individuele aanpak op maat, actieve samenwerking en netwerken, en creatieve en flexibele toepassing van regelgeving.

In het debat ging het niet om algemeenheden. Deelnemers zochten met elkaar naar concrete oplossingen. Psychiatrische zorg maakte afspraken met een woningbouwvereniging om te begeleiden bij huisvestingsproblematiek. Een woningbouwvereniging vroeg lege woningen voor huisvesting. Later werd bekend dat een leegstaand schoolgebouw werd omgebouwd tot wooneenheid voor verstandelijk gehandicapten. In de raadsmededelingen van 9 november 1993 naar aanleiding van het publieke debat noemde het college een aantal besluiten dat genomen was. In de eerste plaats erkende de gemeente de noodzaak van maatschappelijk herstel als belangrijk vernieuwingsproces voor de komende jaren. De gemeente zelf ging leiding geven aan de discussie. Betrokken wethouders en diensten kregen verantwoordelijkheid voor de continuïteit. En kwam een bemiddelingspunt voor werk en een overlegplatform voor wonen. Ten slotte kwam er een analyse van waar in het maatschappelijk proces hiaten zaten in de toegankelijkheid van de maatschappij voor de meest kwetsbaren. Ook de doelgroepen zelf werden bij de beleidsontwikkeling betrokken in speciale bijeenkomsten.

Bij de behandeling van de raadsmededelingen voerde ik het woord namens de fractie. Ik sprak de waardering uit voor de wijze waarop de wethouder de motie had uitgevoerd en daarbij het

maatschappelijk activeringswerk had betrokken. Ik onderstreepte de noodzaak tot dwarsverbindingen tussen hulpverleners, volkshuisvesters en werkgevers. En ook de noodzaak voor de hulpverleningsinstellingen om tot samenwerking, afstemming en overdracht te komen. De hulpverlening moest veel meer inzetten op het scheppen van concreet perspectief.

Ook vroeg ik naar aanleiding van het doelgroepenoverleg en de inspraak aandacht voor de bereikbaarheid van de hulpverlening. Het gaat daarbij om heel concrete vragen: Hoe kunnen de drempels omlaag? Is de hulpverlening outreachend genoeg om zelf in contact te komen met mensen die tussen wal en schip raken? Hoe staat het met het aanbod van hulpverlening in het weekend en tijdens de feestdagen? Vaak zijn dat juist de moeilijke dagen. Mooi vond ik het om in de raad bijna dezelfde formuleringen te kunnen gebruiken als eerder in lezingen over knelpunten in de samenleving voor ex-gedetineerden. Maar nu kon ik het heel direct doen om het functioneren van de overheid en van maatschappelijke instellingen te beïnvloeden.

Resultaten van het maatschappelijkherstelbeleid

In de jaren erna kwam het maatschappelijkherstelbeleid breed van de grond. Er kwam in de gemeente een samenhangende aanpak op de levensgebieden wonen, werken en welzijn. Dat zijn op gemeentelijk beleidsniveau dezelfde inzetten als bij de individuele begeleiding van het Exodusprogramma.

Er kwam geld. Op 29 september 1994 werd een convenant over maatschappelijk herstel ondertekend tussen de gemeente Den Haag en de Ministeries van Volksgezondheid, Welzijn en Sport en van Binnenlandse Zaken. Het convenant had een looptijd van vier jaar en per jaar zou een bedrag van twee miljoen gulden beschikbaar komen. Ook kwamen er concrete voorzieningen. De Haagsche Courant van 11 november 1995 meldt dat er vierhonderd woningen

komen voor moeilijke groepen. En verder waren er tal van concrete projecten.⁸²

Een project licht ik eruit: het zorgdak-contract. Dit was een experiment om in een woningpool tijdelijke huisvesting te realiseren voor doelgroepen van maatschappelijk herstel. Woningcorporaties en zorg- en welzijnsinstellingen, waaronder Exodus, werkten erin samen. Het bijzondere ervan was dat de huisvesting van een kwetsbare groep niet de verantwoordelijkheid was van de huisvesters alleen, maar een gezamenlijke verantwoordelijkheid van huisvesters en zorginstellingen. In een integrale aanpak kunnen mogelijkheden worden gerealiseerd en problemen worden voorkomen.

Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1996 stond ik op de achtste plaats van de kandidatenlijst. Door de zwakke landelijke positie van het CDA als gevolg van suggesties met betrekking tot de AOW, verloor het CDA ook in de stad. Het CDA behaalde zeven zetels. In 1997 kwam ik als opvolger opnieuw in de raad. Het maatschappelijk herstelbeleid liep nog steeds door. Het College van B&W had het in 1994 als speerpunt opgenomen in het beleidsprogramma 1994–1998. Ook waren er concrete resultaten. De Haagsche Courant van 24 januari 1998 kopt dat 3000 Hagenaars weer op weg worden geholpen. Daarbij worden 30 projecten genoemd.

Intern binnen het CDA gaf ik aan dat ik niet beschikbaar was voor een kandidatuur in de volgende periode. Ik wilde gaan solliciteren op de functie van hoofdpredikant, en die landelijke functie in het justitiepastoraat is niet te combineren met het omvattende werk in de gemeenteraad van Den Haag.

82 De brochures Maatschappelijk Herstel die van 1997 tot en met 2001 jaarlijks door de gemeente Den Haag, Projectbureau Maatschappelijk Herstel werden uitgegeven, geven een overzichtelijke beschrijving van deze projecten. Ook verschenen in die periode de tussenbalans 'Mensen maken Maatschappelijk Herstel' en het boekje 'Ze geloven meer in je dan je zelf doet.'

Deel V. Hoofdpredikant bij de Dienst Justitiële Inrichtingen van het Ministerie van Justitie

Een bijzonder ambt

In 1998 werd ik aangesteld als hoofdpredikant bij de Dienst Justitiële Inrichtingen van het Ministerie van Justitie (DJI).

Op 1 juli 1998 werd ik bevestigd in de Valkenboskerk in Den Haag door ds. M.B. Blom, de hoofdpredikant die ik opvolgde, en ds. C.G. Groot-Korstanje, een van de justitiepredikanten. De evangeliezing was Johannes 4:1-26: Jezus in gesprek met de Samaritaanse vrouw. En dan vooral de vraag van Jezus aan haar: ‘Geef mij te drinken’. (Johannes 4:7) De goede herder vraagt haar hem te drinken te geven. Ik vond dat een mooi beeld bij het functioneren van justitiepredikanten. Hun pastorale werk speelt zich vaak af in de schaduw van het leven. Er wordt veel van henzelf gevraagd. Het is veel geven. En daarom is ook zorg voor hen nodig om vitaal te blijven. Dat werd mijn taak.

‘Om een sterke en vitale geestelijke verzorging’ stond boven mijn preek. Nu niet meer de directe zorg voor de gedetineerden, maar voor hun predikanten.

Het hoofdpredikantschap is een boeiende functie op verschillende terreinen. In de eerste plaats vertegenwoordigt de hoofdpredikant de protestantse kerken, verenigd in de Interkerkelijke Commissie voor de Geestelijke Verzorging in de Inrichtingen van Justitie (ICJ),

op het Ministerie van Justitie. Hij is een verbindingsfiguur tussen kerk en staat. Bij de staat brengt hij de standpunten in van de kerk. En naar de kerk brengt hij over wat in het justitiepastoraat omgaat. In de tweede plaats ontwikkelt hij in overleg met de ICJ het beleid van het protestants justitiepastoraat. In de derde plaats geeft hij leiding aan de justitiepredikanten.

De positionering van de geestelijke verzorging

Bij mijn aantreden kwam de positionering van de geestelijke verzorging al snel aan de orde. Dat gebeurde bij een reorganisatie van de Dienst Justitiële Inrichtingen. Bij de plannen zou de positie van de geestelijke verzorging een heel andere worden. Sinds de Tweede Wereldoorlog was de positie helder: kerk en staat hadden ieder een eigen verantwoordelijkheid die paste bij hun positie. De staat financierde het werk en de kerken en levensbeschouwelijke organisaties waren verantwoordelijk voor de inhoud. Dat functioneerde altijd goed.

De reorganisatieplannen brachten daar verandering in. De inrichtingsdirecteur zou als integraal manager verantwoordelijk worden voor alles wat in de inrichting gebeurde. En daar moest ook de geestelijke verzorging onder gaan vallen. De positie van de hoofdgeestelijken die aanstuurden op de inhoud was daarbij direct aan de orde. De functie van hoofdgeestelijke bleef nog wel bestaan, maar niet meer als lijn-, maar als staffunctie. Er werd aan gedacht de hoofdgeestelijken een soort inspectiefunctie te geven. Dat zou een aanzienlijke verzwakking betekenen.

Naast de reorganisatie was er ook sprake van bezuinigingen. De geestelijke verzorging moest meedelen in de bezuinigingstaakstelling van DJI. Ook gingen er stemmen op om de directeuren geestelijk verzorgers 'om de hoek' te laten huren. Dat zou een grote besparing met zich mee kunnen brengen, dachten de voorstanders ervan.

Zendende instanties en hoofdgeestelijken hebben zich sterk ver-

zet tegen die plannen. Er werd steun gezocht in de Tweede Kamer. Niet duidelijk was of er een Kamermeerderheid was tegen de decentralisatie van de geestelijke verzorging en of de bezuinigingen met steun van de Kamer afgewend konden worden. Bij de behandeling van de justitiebegroting in 1999 werd door de CDA'er Wim van de Camp op 3 november in de Tweede Kamer een motie ingediend. De motie luidde als volgt: 'De Kamer, gehoord de beraadslaging, overwegende dat de onafhankelijkheid van de geestelijke verzorging in penitentiaire inrichtingen een voorwaarde is voor een goede taakvervulling; van mening dat door decentralisatie van het budget de bijzondere positie van de geestelijke verzorging in gevaar komt; verzoekt de regering, de budgetten voor de geestelijke verzorging niet te decentraliseren, en gaat over tot de orde van de dag.'

De motie kwam niet in stemming, maar werd aangehouden. Op zichzelf was dit voor de geestelijke verzorging geen ongunstige positie. Beter een motie boven de markt dan een verworpen motie. Een andere motie werd wel aangenomen. De inhoud daarvan was dat de minister het budget van de geestelijke verzorging niet buiten de Tweede Kamer om kon decentraliseren. De Tweede Kamer vroeg de minister om een nota.

Het schaakspel over de positionering en de bezuinigingen bereikte een hoogtepunt bij de viering van het jubileum van de geestelijke verzorging in de Dom te Utrecht op 12 november 1999. Vijftig jaar justitiepastoraat en veertig jaar humanistische geestelijke verzorging werd daar herdacht met zwaargewichten uit de verschillende denominaties als sprekers. Oud-D'66-staatssecretaris van Justitie en lid van de Eerste Kamer, mr. J. Glastra van Loon en mr. J.P.H. Donner, voorzitter van het Interkerkelijk Contact in Overheidszaken (CIO) en lid van de Raad van State, voerden het woord. Zij hielden glasheldere verhalen over de positie van de geestelijke verzorging bij Justitie. Vooral de toespraak van Donner sloeg in als een bom. Donner betrok de stelling dat de geestelijke verzorging een algemeen belang is. Van daaruit ging hij in op de positionering en de finan-

ciering. Wat de positionering betreft is de organisatie ervan nauw verweven met de betrokken zendende instantie. En Donner stelde: 'Waar de overheid echter eenzijdig naar eigen inzicht en behoefte in de organisatie ingrijpt, raakt zij aan de vrijheid van godsdienst; het recht van de godsdienstige verbanden hun organisatie zelf te regelen.' En dan de bezuinigingen.

Zorg voor de beschikbaarheid van geestelijke verzorging zag Donner op hetzelfde vlak als zorg voor de beschikbaarheid van fysieke verzorging. 'Voorkomen dat mensen verkommeren is net zo van algemeen belang als voorkomen dat mensen verhongeren.'⁸³ Daarmee bedoelde hij niet dat er nooit op de geestelijke verzorging bezuinigd kan worden. Vanwege het algemeen belang dat gediend wordt is een bezuiniging echter niet vanzelfsprekend of normaal.

Kort daarna nam de hoofddirecteur van DJI het initiatief om tot een oplossing te komen. Hij stelde twee werkgroepen voor, bestaande uit vertegenwoordigers van de zendende instanties en van DJI om zowel met betrekking tot de bezuinigingen als met betrekking tot de organisatievorm tot voorstellen te komen.

De werkgroep Besturing Geestelijke Verzorging bracht op 18 december 2000 een eindrapport uit. Daarin werd voorgesteld te komen tot een Dienst Geestelijke Verzorging (DGV). Het 'inhuren om de hoek' werd afgewezen. Ook de privatisering van de geestelijke verzorging in een private stichting was geen optie. Er moest een managementteam komen met een hoofd dat eindverantwoordelijk zou zijn voor budget en beheer en hoofdgeestelijken die eindverantwoordelijk zouden zijn voor de inhoud van hun denominatie. Op 7 maart 2001 bereikten de hoofddirecteur DJI en de voorzitters van de zendende instanties een akkoord over het rapport Besturing Geestelijke Verzorging. In datzelfde overleg werd door de hoofddirecteur aangegeven dat hij op basis van de rapportage van de Werkgroep Bezuinigingen gekomen was tot een bezuinigingspercentage op basis van evenredigheid van 4,6 procent. Deze bijdrage op basis

⁸³ Donner, J.P.H., *Geestelijke verzorging, ook een algemeen belang*. 12 november 1999.

van evenredigheid was conform de bereidheid van de zendende instanties en betekende een aanzienlijke vermindering van de aanvankelijk beoogde bezuinigingstaakstelling op de geestelijke verzorging van 10 procent. Deze overeenstemming op beide dossiers werd door de minister van Justitie op 20 juni 2001 per brief aan de Tweede Kamer meegedeeld.

In de preambule bij het rapport werd de intentie van de overeenstemming vastgelegd. Hierin werd gesproken over een samenwerkingsmodel waarin overheid en zendende instanties bij de vormgeving van de geestelijke verzorging met elkaar samenwerken met respectering van elkaars verantwoordelijkheden en bevoegdheden.

Beleidsnota 'Bewogen, Bezield, Professioneel'

Als richtingwijzer voor de beleidsontwikkeling in de nieuwe Dienst Geestelijke Verzorging werd in 2004 een beleidsnota voor het protestants justitiepastoraat gepubliceerd. De titel van de nota 'Bewogen, Bezield, Professioneel' bevat een visie op de geestelijke verzorging.

Geestelijke verzorging moet niet algemeen worden ingevuld. De geestelijk verzorger is een ambtsdrager met een eigen religieuze of levensbeschouwelijke identiteit. De invulling van de protestantse geestelijke verzorging is pastoraat. Van daaruit kan met ieder die dat wil een begeleidingsrelatie worden opgebouwd, ongeacht de geloofs- of levensovertuiging van de betrokkene.

De pastorale inzet begint bij bewogenheid. Het gaat om die ene mens in zijn of haar levenssituatie. Aan hem of aan haar mag de predikant de liefde van God laten zien. Verder gaat het om bezieling. Het justitiepastoraat bestaat niet op zichzelf, maar is geïnspireerd en bezield door het verhaal van God en mensen, zoals dat in de Bijbel staat. En ten slotte is dit pastoraat ook professioneel. Professionaliteit is hier geen wezenskenmerk van, maar een kwaliteitskenmerk. De justitiepredikant moet een specifieke deskundig-

Een misdadiger is meer dan zijn delict

heid hebben om te kunnen functioneren in de detentiesituatie en voor de doelgroep.

Twee beleidspunten uit de nota licht ik er in het bijzonder uit: herstel van het leven en personeelsbeleid.

Herstel van het leven in een samenhangende aanpak

Wat de gedetineerden betreft wil het protestants justitiepastoraat bijdragen aan het herstel van het leven. Daarvoor is een samenhangende aanpak noodzakelijk. Allereerst zijn daarbij de individuele en de groepsactiviteiten in een integrale aanpak van belang. Verder wordt ingezet op betrokkenheid van een grote diversiteit aan kerkgemeenschappen, op de uitbreiding van het aantal vrijwilligers en op verbinding met nazorgprojecten.

Betrokken personeelsbeleid

In mijn bevestigingsdienst als hoofdpredikant ging het om een sterke en vitale geestelijke verzorging. Een goed personeelsbeleid voor predikanten is essentieel. Zij zijn mensen nabij en bieden steun in de hoogte- en dieptepunten en daar tussenin in de alledaagse dingen op de levensweg. Dat vraagt, zeker in detentie en TBS, veel van de predikanten. Er is een complexe problematiek en het leven speelt zich vaak af in de schaduw. Daarom is een betrokken personeelsbeleid noodzakelijk. De elementen daarin zijn persoonlijke aandacht, laagdrempeligheid, mogelijkheden voor ontwikkeling van persoonlijke spiritualiteit en professionaliteit en waar nodig werkbegeleiding, persoonlijke coaching en loopbaanontwikkeling.

Thema's

Hieronder beschrijf ik een aantal thema's die in de periode 1998–2008 hebben gespeeld.

Vorming Dienst Geestelijke Verzorging

Na de strijd over de positionering werd de Dienst Geestelijke Verzorging (DGV) gevormd als een zelfstandige dienst binnen de Dienst Justitiële Inrichtingen. Dit had grote voordelen. Er was zelfstandigheid en er was verbinding met de sectoren en de onderdelen van de justitiële organisatie. Enerzijds waren er geestelijk verzorgers met een eigen identiteit, anderzijds vormden zij een integraal onderdeel van het grotere geheel.

De vorming van de dienst heeft de positie van de geestelijke verzorging bij Justitie verankerd en versterkt. De positie is geen onderdeel van discussie meer, maar is vanzelfsprekend. Er is veel nieuw beleid ontwikkeld op het gebied van bedrijfsvoering en personeels- en loopbaanbeleid. Er is een organisatie- en formatierapport met daarin een beschrijving van de organisatie en van de functies op het centrale niveau en in het werkveld, en de daarbij behorende competenties. Voor de geestelijk verzorgers en de hoofden zijn deze competenties zowel in ambtenaarlijke als in ambtelijke zin vastgesteld. Er zijn adjunct-hoofdgeestelijken gekomen in de personele formatie. De nieuwe denominaties hebben de plaats gekregen die hen toekomt. Er wordt een nieuwe taak van de geestelijk verzorgers op het gebied van nazorg ontwikkeld. In een grondslagdocument is de besturing van de dienst geregeld. Het hoofd van de DGV als vertegenwoordiger van de overheid en de hoofdgeestelijken als vertegenwoordigers van de kerken besturen de dienst gezamenlijk in een paritair en duaal besturingsmodel.

De missie en de visie van de dienst zijn kort samengevat ‘werken aan verbinding met behoud van identiteit’.⁸⁴

84 Missie – De Dienst Geestelijke Verzorging vervult als onderdeel van de Dienst Justitiële Inrichtingen een maatschappelijke opdracht door invulling te geven aan het wettelijke recht van alle mensen die justitieel zijn ingesloten om hun godsdienst en levensbeschouwing, individueel of in gemeenschap met anderen, vrij te belijden en te beleven.

Visie – Vanuit verschillende geloofs- en levensovertuigingen richt DGV zich met een pluriform, denominatief aanbod op alle mensen die justitieel zijn ingesloten: gedetineerden, t.b.s-gestelden, jeugdigen en vreemdelingen. Met bezielden en professionele ambtsdragers en medewerkers begeleidt DGV hen bij het omgaan met het verleden, de actuele levenssituatie en de ontwikkeling van toekomstperspectief. Daarbij is DGV gericht op samenwerking met justitiële en maatschappelijke organisaties. Vanuit deze zorg levert DGV tevens een essentiële bijdrage aan de missie van de Dienst Justitiële Inrichtingen en aan een humaan detentieklimaat.

Nieuwe denominaties: moslims, hindoes, boeddhisten en orthodoxen

Toen ik in de jaren tachtig als predikant in Scheveningen werkte, kwam er zo nu en dan een imam op bezoek uit een moskee in Den Haag. Ik begeleidde die bezoeken. De imam sprak niet of heel gebrekkig Nederlands. Er was dan ook nauwelijks communicatie tussen ons. In het contact met de gedetineerde was het eenrichtingsverkeer. De imam sprak de mensen vooral aan op hun criminele daden. Dieper gaande persoonlijke gesprekken waren er niet.

Met hun dagelijkse zorgen kwamen de moslims bij de aan de inrichting verbonden geestelijk verzorgers. In het weekend bezochten ze de kerkdienst van de pater en de dominee. Er waren tijden dat er een hele groep moslims in de kerkdienst in de sportzaal op een mooi kleed op de grond zat. Zo nu en dan organiseerde ik een eigen bijeenkomst voor de moslims, met hun eigen eten en drinken. Een van hen ging voor in de gebeden.

In de loop van de jaren is de geestelijke verzorging voor moslims, hindoes en boeddhisten breder van de grond gekomen. Lange tijd hebben de imams op declaratiebasis gewerkt. Ze hadden geen status als ambtenaar, omdat een gezamenlijke zendende instantie voor alle moslimgroeperingen ontbrak. In 2001 heb ik de eerste stappen gezet om de imams als groep bij elkaar te brengen voor onderling overleg, overleg met DJI en deskundigheidsbevordering.

Sinds de erkenning van het Centraal Moslim Orgaan als zendende instantie in 2007 hebben de imams ook de status van ambtenaar gekregen. Er zijn nu 58 imams werkzaam bij Justitie.

In de afgelopen jaren heeft de geestelijke verzorging voor moslims zich enorm ontwikkeld. Er is geïnvesteerd in de professionalisering. Twee predikanten hebben daarbij een bijzondere rol gespeeld. Zij hebben trainingsprogramma's ontwikkeld met daarin aandacht voor de relatie tussen het eigen levensverhaal van de imam en zijn werk als geestelijke. Ook was er een speciaal taalproject voor imams

in het taalveld van de geestelijke verzorging voor degenen die dat nodig hadden.

Binnen de Dienst Geestelijke Verzorging werken nu zeven denominaties, ieder met een eigen hoofdgeestelijke. Dat zijn de rooms-katholieken, de protestanten, de humanisten, de joden, de moslims, de hindoes en de boeddhisten. Voor orthodoxe gedetineerden worden onder coördinatie van de hoofdpredikant en de hoofdaalmoezenier priesters ingezet. Indien gewenst kunnen gedetineerden ook hun eigen geestelijke op bezoek laten komen. Ook daarvoor bestaan officiële regelingen.

Geestelijke verzorging vanuit de eigen geestelijke achtergrond is voor gedetineerden van grote betekenis. Het versterkt hen in hun eigen identiteit. Het draagt bij aan het goed verstaan van de eigen religieuze geschriften en traditie. En het scheidt een vertrouwensband waar geloofs- en levensvragen in het licht van het specifieke Godsverstaan worden besproken.

Ik heb daar in mijn eigen praktijk veel goeds van gezien. Zo was er eens een Surinaamse man die vast zat voor moord of doodslag en die door geen enkele psychiater of psycholoog bereikt kon worden. Zijn ziel bleef gesloten, ook voor mij als geestelijke. De pandit die erbij geroepen werd zag wel kans om met hem op een dieper niveau in zijn eigen religieus-culturele context in gesprek te komen. Hij kon zo bijdragen tot een beter verstaan van wat in de man omging bij het komen tot zijn daad en in de tijd daarna. Deze pandit kon ook een verbinding leggen tussen de man en hulpverleners.

Vreemdelingendetentie

Sedert het eind van de vorige eeuw is het aantal vreemdelingen zonder verblijfsrecht in detentie zeer sterk toegenomen: van 45 plaatsen in politiecellen in 1982 tot meer dan 2700 aan het begin van 2009. Eerst waren er het Verblijfscentrum Schiphol-Oost (1982), het

Grenshospitium en de Vreemdelingeninrichtingen in Tilburg (1994) en Ter Apel (1998). Daarna kwamen de zogenaamde Bijzondere Voorzieningen: detentiecentra en uitzetcentra.

In 2003 werd in Zeist het eerste detentiecentrum voor vreemdelingen geopend. Later kwamen ze ook in andere plaatsen. De Bijzondere Voorzieningen zijn bestemd voor de eerste opvang van bolletjesslikkers, als grenslogies voor artikel 6-vreemdelingen die aan de grens worden geweigerd, bestuursrechtelijke illegale vreemdelingen en illegale vreemdelingen die voor een strafbaar feit zijn ingesloten, in beginsel de laatste vier maanden van hun detentie. Heel bekend zijn geworden het detentiecentrum Schiphol-Oost en de detentieboten in Rotterdam. Vanaf het begin zijn justitiepastores en justitiepredikanten in de inrichtingen voor vreemdelingen werkzaam geweest. De pastorale pioniers in deze inrichtingen merkten al spoedig dat deze vorm van justitiepastoraat een geheel eigen en gecompliceerd karakter droeg. Het gaat hier niet om strafrechtelijke detentie, maar om een administratieve maatregel van bestuursrecht.

Het werk in de vreemdelingendetentie is uitermate zwaar. Allereerst vanwege de persoonlijke problematiek van de vreemdelingen en de uitzichtloosheid van hun situatie. Maar ook zijn er diepgaande vragen van barmhartigheid en gerechtigheid aan de orde. Waarom moeten mensen die niets hebben misdaan worden opgesloten, alleen omdat ze niet in Nederland mogen zijn?

Pastores ontmoeten mensen die op zoek zijn naar perspectief dat ze in hun eigen land niet hadden. Mensen met angst om terug te keren.

En dan is er nog een bijzonder spanningsveld: zondags met elkaar in de kerk vieren dat we allen als kind van God deel hebben aan zijn Koninkrijk in het besef dat de kerkgangers een uur later het land uitgezet kunnen worden.

In de vreemdelingendetentie komen de pastores in contact met christenen uit andere continenten. In de ontmoeting met hen is indrukwekkend hoe geloofsbeleving en godsvertrouwen in hun

bestaan verankerd zijn. Geloof en leven zijn één. Ondanks hun uitzichtloze situatie tonen ze een diepgaand levensvertrouwen. Vreemdelingen worden vaak als zwak en kwetsbaar gezien. Dat zijn ze zeker voor wat betreft hun maatschappelijke positie. Maar zelf zijn ze vaak sterk, met een groot vermogen om te overleven.

De Schipholbrand

In de nacht van woensdag 26 op donderdag 27 oktober 2005 brak er brand uit in het cellencomplex Schiphol-Oost. Daarbij kwamen elf mensen die ingesloten waren om het leven. Verder raakten vijftien personen, ingeslotenen en bewaarders, gewond.

De brand was een drama. Voor de slachtoffers, de nabestaanden, de medebewoners en het personeel. En er was een uitstraling naar de andere inrichtingen waar vreemdelingen waren ingesloten. Ook in deze inrichtingen ontstond angst voor brand en bewoners van Schiphol-Oost die de brand hadden meegemaakt werden daar naartoe overgeplaatst. De predikanten en pastores in deze inrichtingen hebben in de dagen na de brand heel veel gedaan om de mensen te begeleiden. Ook verleenden zij praktische hulp, bijvoorbeeld bij zoekgeraakte bagage. Er waren ook doorverwijzingen naar psychologische hulp. In hun pastoraat vingen zij ook geheel eigen signalen op die mee hebben bijgedragen tot de ontwikkeling van nazorg voor getroffen en.

Op Schiphol-Oost was de daar werkzame rooms-katholieke pastor intensief naar alle kanten werkzaam. Dag en nacht was hij in touw bij de opvang van bewoners, familieleden van de omgekomen en personeel. Aan de DGV werd gevraagd een herdenkingsdienst voor te bereiden. We deden mee met alle denominaties. Op de achtergrond was veel betrokkenheid van alle geestelijk verzorgers in de vreemdelingendetentie. De dienst werd gehouden op Schiphol en werd uitgezonden op televisie. Voorgangers waren de rooms-katholieke pastor en de imam. De ministers Donner en Verdonk waren aanwezig.

Meer perspectief in de vreemdelingenbewaring

Bij de pastores die in de vreemdelingenbewaring werkten, bestond al langer een sterke behoefte iets te doen met de ervaringen die zij opdeden. Eind 2005, vlak na de Schipholbrand, besloten de hoofdaalmoezenier en ik om deze vraag op te pakken en we stelden een nota op met als titel 'Meer perspectief in de vreemdelingenbewaring'. In mei 2006 werd deze nota gestuurd aan de rooms-katholieke Bisschoppenconferentie, de Protestantse Kerk Nederland, de Dienst Justitiële Inrichtingen, de Directie Bijzondere Voorzieningen (DBV) en de Immigratie- en Naturalisatiedienst van het Ministerie van Justitie (IND).

De nota bevat ethische uitgangspunten en pleit voor meer perspectief bij de tenuitvoerlegging van het vreemdelingenbeleid. Het gaat daarbij om een zinvol dagprogramma met onderwijs en vorming. Ook werd opgeroepen om voor hen die terug willen keren te komen tot een humaan programma van terugkeer met perspectief in de landen van herkomst. Dit in een samenwerkingsverband van overheid, kerken, maatschappelijke organisaties en ontwikkelingsorganisaties. Verder werd gevraagd om op zoek te gaan naar mogelijke alternatieven voor de vreemdelingendetentie die minder ingrijpend zijn voor de vreemdeling als persoon. Ten slotte werd aandacht gevraagd voor degenen die onuitzetbaar zijn. Naar de waarneming van de pastores betreft dit tweederde van de ingesloten in de detentiecentra.

Op voorstel van de hoofddirecteur van DJI werd een conferentie gehouden met vertegenwoordigers van de organisaties waaraan de nota geadresseerd was. Besloten werd projectgroepen in te stellen om onderdelen van de nota uit te werken.

Een van de projectgroepen begon met het ontwikkelen van activiteiten en vrijwilligerswerk op de detentieboot in Rotterdam. Dit

deed dienst als een pilot voor andere detentiecentra. Na het aantreden van staatssecretaris Albayrak ontstond er meer ruimte voor de voorstellen die wij vanuit het justitiepastaat deden. In een brief aan de Tweede Kamer d.d. 25 september 2008 schrijft de staatssecretaris dat DJI bezig is ‘met een heroriëntatie op de wijze waarop invulling gegeven wordt aan haar opdracht inzake de bewaring van vreemdelingen. In dit kader is een aantal projecten gestart op onder meer de volgende terreinen: regime en dagprogramma, plaatsing en (interne) differentiatie, en zorg en hulpverlening. In het deelproject regime en dagprogramma wordt onderzocht welke mogelijkheden er zijn voor vergroting van het aanbod aan activiteiten, verruiming van de toegang tot sport en bibliotheek, vrije toegang tot de luchtplaats en verruiming bezoekenregeling (...)’⁸⁵

Een andere projectgroep ging naar aanleiding van de vreemdelingennota van het justitiepastaat aan de slag met de positie van mensen die illegaal in Nederland zijn en die wel willen terugkeren naar het land van herkomst, maar die dat niet kunnen. Daarvoor kunnen allerlei blokkades zijn. Het niet hebben van papieren, geen medewerking in het land van herkomst of blokkades in de persoon zelf: schaamte omdat men wegging naar een betere toekomst en terugkomt als ‘loser’, in de schuld staan bij familie en vrienden die betaald hebben voor de overtocht of het ontbreken van perspectief in het land van herkomst. In de projectgroep zijn organisaties vertegenwoordigd die met deze groep te maken hebben: Kerk in Actie, het Internationaal Netwerk van Lokale Initiatieven ten behoeve van Asielzoekers (INLIA), de Internationale Organisatie voor Migratie (IOM), en het justitiepastaat. Exodus adviseert. Cordaid en het Leger des Heils sluiten erbij aan. De projectgroep bereidt een tussenfasehuis voor. In dat tussenfasehuis worden mensen die willen repatriëren begeleid om de blokkades voor terugkeer weg te nemen. Ook wordt eraan gewerkt om in de landen van herkomst perspectief

85 Reacties op rapporten inzake Vreemdelingenbewaring van Amnesty International en van de RSJ 11661, brief van de staatssecretaris van Justitie N. Albayrak aan de Tweede Kamer, 25 september 2008.

te scheppen voor degenen die terugkomen en voor hun omgeving. Daarbij wordt gebruikgemaakt van netwerken van kerken en niet-gouvernementele organisaties. In het tussenfasehuis worden professionele medewerkers aangesteld en ook vrijwilligers als mentoren.

Relatie met migrantenkerken

De afgelopen jaren ben ik de grote betekenis gaan zien van de migrantenkerken. De migrantenkerken met christenen uit de hele wereld zijn vitale gemeenschappen. Er is een levend geloof en zij vervullen een maatschappelijke en diaconale taak voor hun gemeenteleden. In de pers hebben Kathleen Ferrier, Tweede Kamerlid voor het CDA, en ik een oproep gedaan om leden van deze migrantenkerken en hun organisaties veel meer in het publieke debat te betrekken. We hebben het CDA opgeroepen de grote betekenis van deze kerken meer zichtbaar te maken in de politiek en in het publieke debat.⁸⁶

Onderzoek in diverse steden heeft aangetoond dat zij een substantiële bijdrage leveren aan de samenleving.⁸⁷ Nederland kent 800.000 christenmigranten⁸⁸. Bij velen is onbekend dat dit aantal ongeveer even groot is als het aantal moslimmigranten. Migrantkerken spelen een belangrijke rol als geestelijk tehuis voor hun leden. Zij rusten hun leden toe voor hun dagelijks leven en zij bieden een 'sense of belonging' die nodig is om tot participatie in de Nederlandse samenleving te komen. Ook voor het justitiepastoraat kunnen de migrantenkerken van betekenis zijn. De kerkgemeenten,

⁸⁶ Eerbeek, ds. Jan D.W. en drs. Kathleen Ferrier, *Christelijke migranten, CDA maak ze zichtbaar*, Trouw, 28-1-2008 en op 26-1-2008 in het Nederlands Dagblad met als kop *Christelijke migranten, ongezien, zeer aanwezig*.

⁸⁷ Stichting Oikos in opdracht van SKIN - Samen Kerk In Nederland, Amersfoort, en Stek - voor stad en kerk, *Gratis en waardevol, rol, positie en maatschappelijk rendement migrantenkerken in Den Haag*, Stichting Oikos, Rotterdam/Den Haag en Castillo Guerra, J., M. Glashouwer, J. Kregting, *Tel je zegeningen, Het maatschappelijk rendement van christelijke kerken in Rotterdam en hun bijdrage aan sociale cohesie*, Nijmeegs Instituut voor Missiewetenschappen, Nijmegen.

⁸⁸ Dit betreft het aantal niet-westerse christenmigranten. Indien het aantal christenmigranten uit westerse landen daaraan wordt toegevoegd, gaat het om een groep van minstens 1.3 miljoen. Zie hiervoor Jansen, M., *Migrantkerken* in: Ouderlingenblad, maandblad voor pastoraat en gemeenteopbouw, mei 2008. Prof. Jansen doet onderzoek op het gebied van migrantenkerken.

predikanten en vrijwilligers kunnen gedetineerden bijstaan en opvangen om een nieuw leven na de detentie op te bouwen. Voor allochtone gedetineerden kunnen migrantenpredikanten en pastores herkenbare identificatiefiguren zijn, die hen herkenning bieden en een appel op hen doen om iets van hun leven te maken.

De ICJ als zendende instantie van het protestants justitiepastoraat heeft besloten in de komende jaren een substantieel aantal migrantenpredikanten aan te stellen.

Oecumenische samenwerking

Tussen het rooms-katholiek en protestants justitiepastoraat bestaat al vele jaren een goede samenwerking. Zo gaan de rooms-katholieke pastores en predikanten wisselend voor in kerkdiensten. En verder is er samenwerking op het gebied van het vakblad *Pastorale Verkenningen*, beleidsnota's voor jeugdpastoraat en vreemdelingenpastoraat, een basistraining voor beginnende predikanten en pastores, nazorgprojecten en vrijwilligersbeleid in Exodusverband en het project *Kerken met Stip* (zie hieronder).

In 2005 besloten de hoofdaalmoezenier en de hoofdpredikant de samenwerking te versterken. We wilden met elkaar iets doen aan het ongekend hoge aantal mensen die vaak al op jonge leeftijd in de criminaliteitsspiraal gevangen zitten. We realiseerden ons de grote betekenis die het werken vanuit het evangelie onder gedetineerden heeft. We besloten daarom de krachten te bundelen in een programmatische samenwerking om de maatschappelijke opdracht van het justitiepastoraat in versterkte mate vorm te geven. Dit programma kreeg de naam *Oecumenisch Strategische Alliantie (OSA)*, op basis van het *Manifest Gevangenen bevrijden*⁸⁹. In de OSA werden allereerst nieuwe samenwerkingsprojecten opgenomen: de ontwikkeling van een moreel vormingsprogramma, de voorbereiding van een theologisch centrum voor het justitiepastoraat en van een handboek voor het justitiepastoraat.

⁸⁹ Rooms-katholiek en protestants justitiepastoraat, *Gevangenen bevrijden, Manifest van de Oecumenisch Strategische Alliantie*, Den Haag.

Relatie met de kerken en vrijwilligers

Gedurende mijn hoofdpredikantschap heb ik erop ingezet om de relatie met de kerk te versterken en het vrijwilligerswerk te stimuleren. In kerken en met kerken verbonden organisaties groeit steeds meer betrokkenheid in pastoraat en diaconaat. Een paar voorbeelden daarvan ter illustratie.

Kerken met Stip

Kerken met Stip is een landelijk netwerk van christelijke geloofsgemeenschappen waar ex-gedetineerden welkom zijn en zich thuis kunnen voelen. Het zijn laagdrempelige, gastvrije plekken waar men echte belangstelling en aandacht heeft voor ex-gedetineerden die een nieuw begin willen maken. Kerken met Stip werken nauw samen met het justitiepastoraat en met Exodus. Op de website van Kerken met Stip staan de 'stipkerken' vermeld (www.kerkenmetstip.nl). Het wordt steeds meer een landelijk dekkend netwerk.

Diaconale acties

Veel kerken ondernemen diaconale acties voor gedetineerden. Het kan gaan om het beschikbaar stellen van financiële middelen ter leniging van individuele nood of ondersteuning van een activiteit van het justitiepastoraat. Een bijzondere actie vormen de fruitbakjes van de diaconie van de gereformeerde kerk van Rijnsburg. Ieder jaar worden tweeduizend fruitbakjes bezorgd bij gedetineerden. Dit gebeurt al meer dan dertig jaar. Op een zaterdagochtend worden de fruitbakjes klaargemaakt door vijftig vrijwilligers. Ieder stukje fruit gaat door hun handen. Daarna worden ze met eigen vrachtauto's naar gevangnissen en detentiecentra gebracht.

Hoofdpredikant bij de Dienst Justitiële Inrichtingen van het ministerie van Justitie

Het Diaconaal Centrum voor het Gevangenispastoraat in Haarlem biedt enerzijds ondersteuning aan gedetineerden en ex-gedetineerden en werkt anderzijds aan een vergevingsgezinde maatschappij met onder andere aandacht voor humaniteit in gevangenis en strafrecht.

Gedetineerdenagenda

Door Ark Mission wordt ieder jaar in samenwerking met het justitiepastaat de gedetineerdenagenda uitgegeven. In 2008 groeide de oplage naar 34.000. Deze agenda is zeer populair onder gedetineerden en bevat gebeden, tekeningen en gedichten, ook van gedetineerden zelf.

Paaskaartenactie

Ieder jaar worden op initiatief van Kerk in Actie met Pasen vanuit de Protestantse Kerken in Nederland (PKN) paaskaarten verstuurd aan gedetineerden. De laatste jaren zijn dit ontwerpen gemaakt door gedetineerden zelf in het Catechetisch Atelier.⁹⁰ Kerken uit het hele land sturen duizenden kaarten aan gedetineerden. Voor gedetineerden is dit een signaal dat er in de samenleving mensen zijn die op hen betrokken zijn en het betekent ook aandacht voor het justitiepastaat in de kerken.

Bijbelverspreiding

In 2005 werd er door de International Bible Society Nederland in samenwerking met het rooms-katholiek en protestants justitiepastaat een 'Bajesbijbel' beschikbaar gesteld in een oplage van vijfduizend.

⁹⁰ Het Catechetisch Atelier is een project van het protestants justitiepastaat. Met gedetineerden worden aan de hand van teksten uit de Bijbel kunstwerken gemaakt. Het Catechetisch Atelier wordt in verschillende inrichtingen uitgevoerd en geleid door een justitiepredikant.

Een misdadiger is meer dan zijn delict

Ter gelegenheid van de verschijning van De Nieuwe Bijbelvertaling in 2004 stelde het Nederlands Bijbelgenootschap (NBG) deze vertaling met een speciaal inlegvel beschikbaar aan alle justitiële inrichtingen in Nederland.

Deel VI. Signalen aan de kerk, de hulpverlening en Justitie

Vanuit mijn ervaring in het justitiepastoraat geef ik enkele signalen door aan de kerk, de hulpverlening en Justitie.

Kerk dichtbij mensen

In de gevangenis heb ik gezien hoe de kerk van betekenis is in het concrete leven. Er zijn diepe geloofs- en levensvragen opgeroepen door de situatie van de gedetineerde. Hij is – ontdaan van alles – gevoelig voor wat er echt toe doet. Er is behoefte aan houvast. En tegelijk komen er ook allerlei vragen op over de praktijk van het leven, zoals over omgaan met relaties, de opvoeding van kinderen en de verwerking van schuld. Wat ga ik van mijn leven maken? Wat zijn mijn toekomstplannen? Is er een gemeenschap waar ik bij wil horen?

Het gaat over diepgang, de omgang met God. Dat is de verticale dimensie. En het gaat om het leven van iedere dag: de horizontale dimensie. Juist in die verbinding van de verticale en de horizontale dimensie kan de kerk veel doen. Maar dan moet die kerk wel dichtbij mensen zijn. Wat dat betreft kunnen we veel leren van de migrantenkerken die een groot scala aan sociaal-maatschappelijke activiteiten verbinden met hun geloofsgemeenschap⁹¹. Daar is niet alleen aandacht voor geloofsbeleving en expressie, maar er is een verbinding met

⁹¹ Stichting Oikos in opdracht van SKIN – Samen Kerk in Nederland en Stek – voor stad en kerk, *Gratis en waardevol, de rol, de positie, het maatschappelijk rendement van migrantenkerken in Den Haag*. Stichting Oikos, Rotterdam / Den Haag en Euser, H., K. Goossen, M. de Vries en S. Wartena, *Migranten in Mokum, de betekenis van migrantenkerken voor de stad Amsterdam*. VU, Amsterdam.

de concrete levenspraktijk. De zondag en de maandag vormen een eenheid. Kerk-zijn dichtbij mensen betekent bewegen naar de mensen toe. Een paar gedachten in dit verband wil ik nader uitwerken.

Vooraf op de scharniermomenten van het bestaan is grote behoefte aan geestelijke begeleiding, ook bij mensen die niet tot de kerk behoren. Op die belangrijke levensmomenten moet de kerk zich ook voor mensen buiten de kerk beschikbaar stellen. Niet om hen in de kerk te krijgen, maar om dienstverlenend voor hen te zijn op een belangrijk levensmoment.

Het is het vaak moeilijk om een kind te laten dopen, in de kerk te trouwen of een uitvaart te laten begeleiden als je geen lid bent. Zo zijn er ouders die hun kinderen wel graag willen laten dopen, maar voor wie een lidmaatschap van de kerk een brug te ver is. Nogal eens wordt dat in de kerk gezien als een uiterlijk vertoon dat de geboorte van een kind moet opluisteren. Daarmee wordt echter aan de mensen om wie het gaat geen recht gedaan. Het krijgen van een kind is voor iedere ouder een wonder. En het bepaalt je bij de diepere betekenis van het leven. Een vrouw die geen lid van een kerk was maar wel gelovig, zei me: 'De geboorte van mijn dochters heeft me dichtbij God gebracht. En ik wil mijn kinderen dichtbij God brengen. Ze laten dopen.' Alle binnenkerkelijke vragen die dat met zich meebrengt over lidmaatschap van en betrokkenheid op de kerk staan ver af van deze jonge ouders. Het stellen van deze vragen komt op een niet-geëigend moment. Ze willen hun kind bij God brengen. En aan alles wat met de kerk te maken heeft zijn ze niet toe. De kerk moet dan ook eigenlijk helemaal niet beginnen met vragen. Ze moet de mensen tegemoet treden. Hen gelukwensen. Hen verwelkomen en die gevoeligheid voor de band van het kind met God bevestigen. Dopen zonder voorwaarden. Met een houding zoals Jezus die had: 'Laat de kinderen tot mij komen en verhindert ze niet.' Die openheid van de kerk op een gevoelig levensmoment zou wel eens heel veel nieuwe betrokkenheid met zich mee kunnen brengen. Al zou dat ook maar weer gaan via de kinderen. De ouders

kunnen na de doop worden uitgenodigd samen met andere jonge ouders in kringen over opvoedingsvragen. En wat zou het mooi zijn als de kerk herkenbaar zou zijn aan een aanbod van moderne kinderactiviteiten. Maar ook als het niet leidt tot een vorm van directe participatie, is het waardevol dat een kind op verzoek van de ouders het teken ontvangt bij God te horen.

Een ander belangrijk levensmoment is het huwelijk. Ook dit is een aanleiding om stil te staan bij diepere bestaansvragen. En dan kan er een wens zijn om in de kerk te trouwen en de zegen te ontvangen. Ook dat kan door de kerk worden beoordeeld met de blik naar binnen gekeerd. Men zou de kerk niet voldoende serieus nemen en als een soort supermarkt zien waar je naar geloven kunt shoppen. Ik vind zo'n benadering onjuist. De kerk is er niet voor zichzelf, maar is er om het werk van God in de wereld te laten zien. Dat betekent iets van God laten zien. Een beetje hemel op aarde brengen. Helpen het leven te herstellen waar het gebroken is. Bidden met hen die niet kunnen bidden. Hen zegenen die om die zegen vragen. De kerk is er ook om het leven te delen. In verdriet en in vreugde. In kwade dagen en in goede dagen. En wat is het dan mooi dat mensen een hoogtepunt in hun leven in de kerk willen vieren!

Ten slotte de begeleiding van uitvaarten. Het begraven van de doden en het troosten van treurende behoort tot het hart van de christelijke traditie. Er wordt op de commerciële markt een grote variëteit aan uitvaartbegeleiding aangeboden. Je kunt een ritueelbegeleider inhuren. Begrafenisondernemers bemiddelen steeds meer in deze behoefte. Maar de kerk heeft met zijn eeuwenoude traditie geen herkenbaar aanbod op dit levensgebied voor mensen buiten de kerk.

Naast deze dienstverlening bij scharniermomenten zijn er veel meer mogelijkheden om present te zijn. Opvoedingsvragen, eenzaamheidsproblematiek, isolement van ouderen⁹², relatieproblemen

⁹² NRC Handelsblad van 1 oktober 2008 meldt naar aanleiding van cijfers van het Nationaal Ouderenfonds dat van de drie miljoen 65-plussers in Nederland een derde zich eenzaam voelt. 20.000 ouderen zijn extreem eenzaam; zij hebben hooguit eens per vier weken een waardevol sociaal contact. 60 procent van de verpleeg- en verzorgingshuisbewoners krijgt nooit bezoek.

of kinderactiviteiten in de buurt. Zo laagdrempelig zou de kerk dus moeten zijn. Door de week, maar ook op zondag.

Hulpverlening dichtbij mensen

Om de effectiviteit te vergroten heeft in het welzijnswerk en in de hulpverlening een proces van verzakelijking plaatsgevonden. Welzijnsinstellingen en hulpverleningsorganisaties worden gerund als bedrijven. De leiding is in handen van een manager en de activiteiten worden vertaald in producten.

De verzakelijking ontstond om de kosten beter te kunnen beheersen en om sturing te kunnen geven aan het aanbod van de hulpverlening: mensen en middelen daar krijgen waar dat maatschappelijk nodig is. Toen ik in de gemeenteraad van Den Haag zat, werd het hele welzijnswerk in de stad gebracht binnen de productfinanciering. Algemene subsidie werd vervangen door productfinanciering. Zo kon er sturing komen op de beleidsprioriteiten van de gemeente.

Ongetwijfeld kan zakelijkheid in de bedrijfsvoering van welzijnsorganisaties bijdragen aan een grotere effectiviteit en aansluiting op maatschappelijke prioriteiten. Er is echter ook een keerzijde aan de verzakelijking. Als hulpverleningsinstellingen worden gerund als bedrijven, raakt de ziel eruit weg. Het zijn namelijk geen bedrijven die een zakelijk doel nastreven en gericht zijn op het maken van winst, maar het zijn dienstverlenende organisaties die een functie vervullen ten behoeve van het algemeen welzijn. Het denken en handelen in termen van producten en productie verandert binnen een organisatie het klimaat. Er ontstaat afstand en bureaucratie. Bewogenheid en handelen naar de menselijke maat verdwijnen. Ze passen niet meer in de voorgegeven mal waarin het hulpverleningsaanbod gegoten is. Hulpverleners kunnen hun handelen niet meer primair baseren op de noodsituaties die ze tegenkomen, maar ze moeten hun handelen baseren op de kaders van de instelling die ze hebben meegekregen. En daardoor raken grote groepen mensen

de aansluiting kwijt met de hulpverlening. Ze passen met hun levenssituatie en hun vragen niet in het hulpverleningsaanbod van de professionals.

Vaak moeten hulpverleners op omstandige wijze aan hulpvragers uitleggen wat ze zelf moeten doen om hun problemen op te lossen, terwijl nou net het grote probleem van deze mensen is dat ze daartoe niet in staat zijn.

Een schrijnend voorbeeld maakte ik mee in november 2006. Ik stond voor het CDA op de kandidatenlijst voor de Tweede Kamerverkiezingen. Ik nam aan de verkiezingscampagne deel. Tijdens de campagne belde iemand me op. Hij had mijn naam en de functie van hoofdpredikant gezien op de verkiezingsfolder. Hij riep mijn hulp in voor zijn zoon. Die had in de gevangenis gezeten, was vrijgekomen en met een eigen bedrijfje begonnen, maar dat was niet gelukt. Hij zat nu zonder werk. Hij wilde dolgraag aan het werk komen, maar dat lukte niet. Hij kreeg geen uitkering en leefde al geruime tijd op kosten van zijn vader. De man zei dat hij dat niet lang meer kon volhouden. Hij zag op zich afkomen dat hij een hypotheek op zijn huis zou moeten nemen. Hij vertelde dat de Sociale Dienst in de woonplaats van zijn zoon dwarslag en hem geen uitkering wilde geven. Ik kreeg contact met de zoon en die vertelde mij precies wat er aan de hand was. Hem werd verweten formulieren onvolledig ingediend te hebben, terwijl hij zelf vertelde dat hij uiteindelijk alles had ingediend. Wie nou precies gelijk had, is voor mij niet te achterhalen. Wat ik wel heb vastgesteld is dat er een volstrekt bureaucratische houding bij de betrokken ambtenaren bestond. Hun inzet was niet om de problematiek van deze man opgelost te krijgen, al zou het maar zijn om hem door te verwijzen naar een hulpverlener. Op een gegeven moment vroeg een van de leidinggevenden mij in het kader van het privacyreglement nog of ik gemachtigd was voor hem op te treden. Hij zou dan een machtiging met zijn handtekening erop moeten faxen. Toen ik haar de suggestie deed om het gewoon zelf aan hem te vragen, zei ze: 'Waarom zou ik dat doen?' 'Misschien

omdat deze cliënt van u en zijn vader anders morgen misschien bij de voedselbank zitten!’, zei ik.

Hulpverleners moeten meer ruimte krijgen om in te gaan op de vragen van mensen zelf. Ze zijn professionals en ze moeten veel meer mandaat krijgen om in een concrete situatie te doen wat gedaan moet worden. Als dat gebeurt, kunnen ze ook met meer compassie mensen in de knel tegemoet treden. Zo kunnen ze meer hun hart laten spreken. En dat zal ook de hulpverleners zelf goed doen. Want dat is net de reden waarom ze voor de hulpverlening hebben gekozen.⁹³

Ingesloten, maar niet uitgesloten

Bij de strafteuitlegging moeten de gevangenen voelen dat de samenleving hen niet afschrijft. Niet door hen in de watten te leggen en door hotels van gevangnissen te maken. Maar de gevangenis moet wel een basis leggen voor terugkeer in de samenleving en gedetineerden toerusten voor een nieuwe levensweg.

Het is tijd voor een nieuw breed maatschappelijk engagement met het gevangeniswezen. Criminaliteitsbestrijding staat hoog op de maatschappelijke agenda. De beste criminaliteitspreventie is investeren in mensen en de criminaliteitsspiraal doorbreken door daders van misdrijven toekomst te bieden. Gevangnissen vervullen een belangrijke maatschappelijke taak.

Het kabinet Balkenende IV zet in op een recidivevermindering van 10%-punt. Dat staat in de brief van 29 augustus 2008 van minister Hirsch Ballin en staatssecretaris Albayrak aan de Tweede Kamer.

⁹³ In de thuiszorg zien we de ontwikkeling van Buurtzorg Nederland. De oprichter zegt daarover: ‘Buurtzorg werkt met kleine, zelfsturende teams van wijkverpleegkundigen en wijkziekenverzorgenden, die zelf bepalen welke zorg er voor cliënten nodig is. Doel is de menselijke maat en daarmee de bezieling in de zorg terug te brengen. De overheadkosten van Buurtzorg zijn laag, omdat Buurtzorg geen managers heeft, alleen enkele “regiocoaches”, adviseurs die door de teams ingeschakeld kunnen worden.’ (Nederlands Dagblad, 8 december 2008).

Zij kiezen daarbij voor een brede aanpak. Het gaat om meer dan nazorg. ‘Continuïteit in de aanpak voor, tijdens en na de justitiële sanctie is nodig om een complexe overlastgevende doelgroep in de samenleving daadwerkelijk een andere weg in te laten slaan.’

Het gaat om een ‘continue aanpak, die gerealiseerd wordt in samenwerking tussen gemeenten, schuldhulpverlening, scholen, zorginstellingen, woningcorporaties en Justitie.’ Wat mij betreft zouden daar zeker ook kerken en levensbeschouwelijke organisaties aan toegevoegd kunnen worden, omdat die belangrijk zijn voor de levensoriëntatie. Een levensovertuiging kan stimuleren tot participatie. Verder wordt in de brief aangegeven dat er een persoongerichte aanpak komt. ‘Geen symptoombestrijding, maar zoveel mogelijk aansluiten bij de individuele criminogene factoren.’ Om aan te kunnen sluiten bij de omgeving na de detentie wordt een gedetineerde in de laatste vier maanden van de detentie geplaatst in de regio van terugkeer.

Al met al zijn dit aansprekende voornemens van het kabinet. Daar komt nog bij dat de staatssecretaris bij de behandeling van de justitiebegroting een beleidsvisie over vrijwilligersinzet bij begeleiding en nazorg van (ex-)gedetineerden heeft toegezegd.

Hieronder geef ik een aantal signalen aan Justitie die mogelijk de effectiviteit van deze voornemens nog verder kunnen versterken. Ze zijn erop gericht motivatie, een gevoel van binding met de samenleving en persoonlijke ontwikkeling te bevorderen en de samenleving te betrekken bij gedetineerden en hun maatschappelijke positie.⁹⁴

Een groot deel van de gevangenisbevolking is niet of zwak gemo-

94 Internationaal wordt gewerkt met een concept dat Restorative Justice heet: ‘herstellende gerechtigheid’. Het gaat daarbij om daders, slachtoffers, daders en slachtoffers in hun onderlinge relatie, relaties van gedetineerden en breder ook de relatie met de maatschappij. Er wordt ingezet op herstel van al deze relaties. Zie ook www.restorativejustice.org.

In het justitiepastoraat en in Exodus wordt ook al veel gedaan van wat in Restorative Justice aan de orde is. De hoofdaalmoezenier en ik noemen deze bijdrage ‘herstellend pastoraat’. Voorbeelden hiervan zijn de integraal pastorale kerntaken en verder o.a. in-zorgvrijwilligers, relatiebegeleiding, Ouders, Kinderen en Detentieproject, dader-slachtoffercontacten, voorlichting buiten de gevangenis en nazorg in begeleidwonenprojecten en nazorg door vrijwilligers. De kracht van Restorative Justice en herstellend pastoraat is de samenhangende aanpak.

tiveerd om een ander leven te gaan leiden. Ergens wil men het wel, maar de overtuiging zit niet diep. Ook ontbreekt het bij velen aan een gevoel van binding met de samenleving. Er is weinig vertrouwen in de instituties, de hulpverlening en de maatschappij als geheel. Op het bevorderen van motivatie en binding met de samenleving moet dan ook breed worden ingezet, zowel onder gedetineerden als in de samenleving zelf. Re-integratie en participatie in de samenleving door de gedetineerden zijn wederzijdse processen.

1. Relaties

In de gevangenis moet alles erop gericht zijn dat goede relaties die gedetineerden hebben zoals met partners, kinderen en ouders intact blijven. Dit sluit mijns inziens goed aan bij de continuïteit in aanpak zoals de minister en de staatssecretaris dit voorstaan. Dat betekent waar nodig inzet op relatiebegeleiding, maar ook ruimere mogelijkheden van bezoek. In het gevangeniswezen in Israël zijn met deze familie-inclusieve benadering grote resultaten bereikt.⁹⁵ Bij deze inzet op relaties moet ook breder worden gekeken dan naar de familie alleen. Ook buurtorganisaties, verenigingen en hulpverleners moeten er tijdens de detentie bij worden betrokken. Ik denk dat hierdoor ook veel winst geboekt kan worden bij het geven van een plek in de omgeving van herkomst aan gedetineerden na hun detentie en bij hun participatie aan de samenleving.

2. Levensoriëntatie en maatschappelijk engagement

Levensoriëntatie, geloof en zingeving en waarden- en normenopbouw zijn wezenlijk om een nieuw bestaan zonder criminaliteit inhoud te geven. Het justitiepastoraat ontwikkelt hiervoor een vormingsprogramma dat breed in de inrichtingen aangeboden kan worden.

⁹⁵ Avraham Hoffman, oud-directeur-generaal Israeli Prisoners Rehabilitation Authority, sprak op het Exodus-OKD-symposium op 29 mei 2008 over het Triangular Project voor gedetineerden en familie. Kinderen worden hierin begeleid door studenten, partners nemen deel aan een zelfhulpgroep en gedetineerden nemen deel aan een ouder-schapsprogramma.

Ook maatschappelijk geëngageerde en diaconale projecten kunnen bijdragen aan een zinvolle invulling van de detentie. Voorbeelden van deze projecten heb ik elders in dit boek beschreven. Ze betekenen iets voor gedetineerden en ze kunnen bijdragen aan een goed detentieklimaat. Ze vormen een brug van binnen naar buiten en ze dragen dus bij aan herstel met de samenleving.

3. Dader – slachtoffer

Een slachtoffer kan behoefte hebben aan het contact met een dader om meer inzicht te krijgen in zijn of haar vragen over het gepleegde delict, of om de dader te laten zien wat hij met zijn daad heeft aangericht. Herstel van het leed dat is aangedaan of verzoening zit er heel vaak niet in – zeker niet als het delict diepingrijpend is – , maar ook zonder dat kan een contact zinvol zijn. De dader heeft de mogelijkheid het slachtoffer het inzicht te geven waar hij behoefte aan heeft. Ook voor een dader kan het contact betekenis hebben en bevorderen dat hij de verantwoordelijkheid voor het delict aanvaardt en uitspreekt. Dat kan bijdragen aan delictverwerking en het gaan leven vanuit de genomen verantwoordelijkheid.

Het pastoraat kan op dit gebied van de dader-slachtoffercontacten een belangrijke rol vervullen. Het vloeit voort uit de identiteit van het justitiepastoraat. Herstel van verhoudingen is daarin essentieel.

4. Sleutelfiguren en rolmodellen

Aansprekende figuren uit de samenleving moeten breed worden ingezet om gedetineerden uit te nodigen hun plaats in de samenleving in te nemen. Politici, topsporters, tv-persoonlijkheden en andere bekende Nederlanders hebben gezag en zij kunnen een snaar raken. Zij moeten een breed scala vormen uit de Nederlandse samenleving: mannen, vrouwen, autochtonen en allochtonen. In hun komst achter de muren kunnen zij mensen het gevoel geven dat zij ertoe doen. Ook rolmodellen zijn heel belangrijk: ex-gedetineerden die erin ge-

Een misdadiger is meer dan zijn delict

slaagd zijn de criminaliteit achter zich te laten en een nieuw bestaan op te bouwen.

5. Particuliere organisaties en vrijwilligers

Niet de overheid en professionals zijn primair de dragers van re-integratie, maar de samenleving zelf. Daarom is het belangrijk om particuliere organisaties met projecten in de gevangenis te betrekken. Deze projecten kunnen worden ingezet om een begin te maken om persoonlijke en maatschappelijke achterstanden weg te werken. Hierbij kan worden gedacht aan het aanbieden van onderdelen van het Exodusprogramma al tijdens de detentie. Ook vrijwilligers kunnen nog veel meer gericht worden ingezet bij activiteiten in de gevangenis.

6. Aansluiting binnen en buiten verbeteren

De aansluiting tussen de begeleiding in de gevangenis en de begeleiding buiten de gevangenis moet sterk verbeterd worden. Daar moet al heel vroeg aan worden gewerkt. Als dit vlak voor de vrijlating gebeurt, is het te laat. Van belang is ook om iets van de vrijlating van gedetineerden te maken. Nu komen ze 's ochtends vroeg zo op straat te staan. Werk maken van een symbolische overgang van binnen naar buiten kan van grote betekenis zijn.

7. Dagprogramma

Het terugdringen van de recidive met 10%-punt is een ambitieuze, maar zeker haalbare doelstelling. Er moet dan wel veel in de persoon van de gedetineerde worden geïnvesteerd, zoals ook het voornemen is. Velen hebben een complexe problematiek en grote persoonlijke en maatschappelijke achterstanden. Een dergelijke investering in mensen vraagt dat er voldoende ruimte in de dagprogramma's wordt vrijgemaakt.

8. De geestelijke verzorging meer bij nazorg betrekken

Geestelijk verzorgers hebben een breed bereik onder gedetineerden. Vanwege hun ambt hebben zij met velen intensieve vertrouwenscontacten. Zij helpen het verleden te verwerken, om te gaan met de situatie van het delict en te zoeken naar perspectief. Verder vertegenwoordigen zij in de detentie vitale verbanden uit de samenleving. Geestelijk verzorgers kunnen in de continue aanpak al tijdens de detentie een belangrijke basis leggen voor het leven na de detentie en daarvoor ook de noodzakelijke verbindingen leggen.

Weer thuiskomen in de samenleving

Een misdadiger is meer dan zijn delict. Dat betekent dat iemand meer in huis heeft dan de donkere bladzijde van zijn geschiedenis. Iets daarvan heb ik in dit boek willen laten zien. Het is een opgave dat 'meer' dat mensen in zich hebben naar boven te halen en te ontwikkelen. Dat heeft de meeste kans als gedetineerden terwijl ze ingesloten zijn niet uitgesloten worden. En als ex-gedetineerden weer thuiskomen in een samenleving waar ze als medeburgers worden opgewacht en gevraagd worden te participeren. De straf zit erop. De toekomst kan beginnen.

Bijlage: spreekbriefjes

- *Ik wil praten over geloof, over god en alles eromheen.*
- *Dominee, mijn datum voor rechtbank is 28-8-1990 om 10 uur 's morgens.*
- *Gaarne wil ik aanzichtkaarten voor gelovigen in Engels, aangezien mijn vriendin uit Amerika mijn een kaart stuurde, welk ik ook weer terugstuur. Bij voorbaat bedankt.*
- *Graag gesprek i.v.m. overlijden vader.*
- *Als ik mijn ziel en als ik nog hoop heb. Het lijkt alsof ik alles kwijt ben.*
- *Ik wil graag uw dienst bijwonen doch mijn status is moslim.*
- *Geachte dominee, U doet mij een plezier wanneer u tijdens de dienst een muziekverzoek wilt honoreren. 'Wachet auf, ruft uns die Stimme', B.W.V. 650 of de Sinfoniu uit Kantate 'Falsche Welt' B.W.V. 52 (?). B.V.D. N.N.*
- *Ben verhuist naar E38.*
- *Geachte, graag zou ik opgenomen willen worden in u groep (Dienst). Dank bij voorbaat.*
- *Geestelijk hulp o.a. in steun-zin.*
- *geestelijke nood, gelieve in de naam van onze lieve Heer een arme van geest de hulp en de advies te geven. De geïsoleerde vreemdeling op aarde.*
- *Heb u effe tijd?*
- *Of ik wat dingen kan regelen met het GAK.*

- *Ik heb mij opgegeven voor de humanist, dus bij de dominee ben ik niet meer.*
- *Wegens mijn moeder ligt in het ziekenhuis en overlijdt. Dank U.*
- *Kunt u mij ook bij uw diensten toevoegen?*
- *Ik heb niet echt een geloof, maar ik kan het altijd goed vinden in de kerk het is voor mij rustgevend dus ik zou graag bij U willen komen.*
- *Ik wil graag naar de prot christelijke kerkdienst; ik dank U.*
- **ALSTUBLIEFT! DOMINEE BEZOEK MIJ GAUW. IK WEET ME GEEN RAAD MEER!**
- *gesprek ik zit hoog.*
- *Indient mogelijk a.u.b. woensdagmiddag na de kerkdienst bezoek voor mijn schoolgaande 2 kinderen met mijn vrouw.*
- *wil ook graag naar de kerk wil me bekeren.*
- *Gaarne een sticker op mijn deur zodat ik regulier naar de kerk kan.*
- *Jan, roep mijn efen op als je tijd hep, maar het liefs in de midag wand in de ochtend werk ik.*
- *Ik zit met een probleem. Is het mogelijk dat U mijn kleding en schoeisel kunt ophalen van mijn kamer.*
- *Gaarne zou ik in aanmerking willen komen voor een regeling van begeleide bezoek vanwege een scheiding die in het geschiet licht, wil ik trachten deze door middel van praten met mij vriendin dit tegen te houden. Bij voort bedank.*
- *Gesprek s.v.p. i.vb. met een moeilijke keuze die ik moet maken.*
- *Voor het maken van een afspraak met Geestelijke Moeder van buiten.*
- *DOMINEE, ik zit nu echt in de shit i.v.m. mijn vrouw. Zal mondeling toelichten. Dominee, dit is urgent voor me en in de toekoms. Dit is geen loos alarm. Bij v. bedankt. P.S. Wilt u aan deze oproep s.v.p. voldoen. Ik werk in de middag.*

- *Dominee, u bent bekend met de situatie. P.S. Contact van 9.30 tot 10.00 uur.*
- *Gesprek met één dominee. P.S. Ongeacht wie!*
- *Weledele heer, i.u.m. mijn inkomst zou ik u graag willen spreken.*
- *Een gesprek graag. Zit in de knoei!*
- *Voor een lied van God. Die lied heb ik gehoord in mijn jeugdtijd. En dat lied is ongeveer: Jezus is e machtig voor heiland. Hij helpd overal door. Broeder en Zuster. We kun niet zelf niet grensen. Ga dan tot Jezus. Hij zal u helpen.*
- *Graag even over naastenliefde.*
- *Ik wil naar de kerak.*
- *Met alle vriendelijkheid richt ik mij tot u. Zou u voor mij een bijbel ter beschikking willen stellen? Bij voorbaat mijn oprechte dank. Met vriendelijke groet.*
- *Wilt u AUB een stickertje op mijn kaart plakken, anders krijgen we weer geouwehoer dat ik niet meekan naar de kerkdienst.*
- *Voor het uitlenen van de bijbel 'Het heilige schrift'.*
- *Ik kon zondag niet naar de kerk, maar zou graag die bosje bloemen die de anderen gehad hebben ook willen hebben. Als u ze nog hebt dan. Voorbaat dank.*
- *Gesprek. Er wordt varkensvlees voor de moslims tijdens het vasten(mnd) bedient. Ik heb dat vlees nog bewaart. Kan niet. Is toch belachelijk.*
- *Dominee, ik zou graag die kaars willen hebben omdat ik op dinsdag 5 maart wordt overgeplaatst naar Sittard. Bedankt voor de steun die u mij en alle anderen gegeven hebt. Ik ga uw gespreksgroep missen op woensdag. 'Rot'. Het was altijd erg leuk en ook uw dienst op zondag. Hoop dat alles goed gaat met U. Hartelijk dank.*
- *Overplaatsing naar de dominee op zondag omdat ik me daar meer bij betrokken voel.*

- *Alhoewel ik GG opgegeven heb, ben ik protestants gedoopt (church of England) en wens toch weer de kerkdienst bij te wonen! SVP.*
- *Om een sticker op de deur, dat ik bij bent als protestant.*
- *Verandering geestesgezindheid hum in prot i.v.m. overpl. B-vleugel kerkbezoek noodzakelijk.*
- *Met u te praten voor er dingen gebeuren van 2 kanten die niet leuk zijn. Het gaat over X die me broertje vermoord heb en die nu ook binnen komt. Kijk, zoiets vergeet je nooit, je kan niet zeggen van hier een hand en zand erover, begrijp u daarom zou ik a.u.b. gaarne met u willen praten omdat me moeder zo ziek is die heeft kanker en het word steeds erger. Vandaar. Ik hoop dat u begrip heb wat ik u schrijf ik heb me broer gezworen die X te pakken tot me dood echt. Vandaar. Bij voorbaat dank. Spoed.*
- *Jan, ik wil ook even praten over iets dat met Exodus te maken heeft. En wat toch een probleem voor me is.*
- **GAARNE EEN MENSELIJK GESPREK MET U. BIJ VOORBAAT DANK!**
- *Spoed. Problemen thuis door voorportier. Graag een gesprek.*
- *Jan, zou ik even langs kunnen komen. Ik probeer 8 uur onderbreking te krijgen van me straf.*
- *Aangezien er op 10-9-89 geen vidieo-uitzending van studio sport is geweest en ik zowel uw dienst en studio sport gelijkwaardig waardeert, moet ik helaas een keuze maken. Bedank voor uw medewerking voor de afgelopen diensten. Hoogachtend,.*
- *Ik ben moslim maar ik wil graag naar de kerk met behoud van moslimvoeding.*
- *Er is een vergissing gemaakt t.a.v. geloof! Ik ben gereformeerd. Hopende dat in de administratie wordt opgenomen. U bij voorbaat dankendt,.*
- *Heb me opgegeven als moslim, maar dat slaat alleen voor het feit dat ik géén varken eet – ben protestant.*

Bijlage: spreekbriefjes

- *Domiee te spreken en één goed gesprek te doen in verband dat me moeder kanker heeft in de hele lichaam en nu is het weer uitgezaait en ik en me zwager hebben al niks. Dit is alles voor ons. Wat we hebben het 2e is dat X hier binnen is gekomen, die me neef vermoord heeft dus dat is haat. Nu heb ik al een rapport 4 dagen in cel blijven en hij loop gewoon rond. Echt elke kans die ik krijg maak ik hem af. er zit hier nog één broer van me en nog meer van de familie dat is allemaal aangetrouwd. Geef ik een gil tegen me broer, kan die nergens meer komen. Heus, echt, al wordt het me dood, als ik hem maar meeneem. Dat heb ik er voor over.*
- *Dominee, ik heb u niet gezien?*
- *Gesprek voeren over maatsch. Welzijn.*
- *Weledele hr, ik zou graag een gesprek met u hebben i.v.m. mijn verhuizing.*
- **WIL TROUWEN HIER.**
- *Dominee, kun u mij a.u.b. f.12,- voorschieten voor de TV? Ik wil wel werken, maar er is nog geen werk voor me. Als ik mag werken, betaal ik u terug.*
- *Dringend. Het is als de zoveelste keer dat ik u schrijf en geen bericht van u krijgt. Ik geloof in God en ik geloof ook dat u mij op een dagje zult oproepen.*
- *Over help voor mij.*
- *Graag svp. gesprek met u over mogelijkheid om naar de kerk te mogen. Behoeftte aan!*
- *Praatje over hoe of wat met langdurige versl.*
- *Ik kom al geruime tijd naar uw zondag-dienst. Nu is het echter zo dat ik de dupe ben van luiheid van menig bewaarder (later zal ik u uitleggen wat ik hiermee bedoel), waardoor ik nu ineens een G.G.-kaart op mijn deur heb zitten. Kunt u zorgen dat dit wordt verruild voor een C.D.-kaart?*

- *Dominee s.u.p. een gesprek het is nog mis met Carolien.*
- *Dominee, dinsdag 26 september zal ik worden overgeplaatst naar Bankenbosch. Ik was in het bezit van een bijbel van het H.V.B. Deze heb ik sinds vandaag uitgeleend aan een medegegetineerde X. Als laatste wil ik u en de andere vrijwilligers bedanken voor het werk wat gedaan wordt voor ons, zoals de wekelijkse kerkdiensten. Gegroet,*
- *PRIVE Dominee wil je mijn oproepen in verband met mijn vrouw die in Utrecht zit om haar als het kan op te bellen vieja de dominee in Utrecht. Jan, als het kan roep mijn dan effen op ook voor effen een gesprek oke, bedank.*
- *Dominee te spreken in verband om te trouwen al hier en dat me vrouw in verwachting is van me 2^e kind. Ik staat aangeschreven als humanis, maar dat ben ik niet. Ben zelf geloofvrag, daarom wil ik met u gewoon zijn en me over te laten schrijven van humanis naar dominee, want ik hou me aan me eigen geloof. Verder zou ik het op prijs stellen want zelf zit ik ook nog met problemen van buiten en van hier, plus dat me schoonmoeder zo erg ziek is, de moeder van X, want die jongen draait door want hij heb voor de rest niemand meer. Want ik trek hem een beetje uit de cel anders blijf die er in, hij zit erg in de put en ik zelf ook. Daarom vraag ik u a.u.b. om gauw een gesprek te hebben want zo gaat het niet goed.*
- *Sir, I want tot speak with you about telefoon call now I get money in my account. Last week ik recieved a letter from my family my grantfather is died and I want tot call to my family in this case I need your help please call me. I will wait for you. Thanks. God Bless You.*
- *Ik zou graag alles oplossen. I.v.m. bezoek en dat ik even weg kan. U weet hier heeft men een fout gemaakt. Dominee, ik ben de gehele dag vrij. Met deze verstande dat ik hoe vroeger hoe beter allen kan regelen. Ik ben de draad kwijt met mij meerdere. Bij v.b. dank. P.S. Dominee wilt u dit als URGENT zien.*

Bijlage: spreekbriefjes

- *Ik maak maar geen einde aan de verhouding met haar. Het zal me te veel verdriet doen. Ze was echt blij met het extra bezoek a.s. maandag. Ze is veel aardiger nou.*
- *Gesprek i.v.m. de trouwpartij van mijn broer.*
- *Waar we het gisteren over hadden. B.V. het is me weer boven de hoofdte gegaan. Ik spreek daar liever met uw over dominee als u tijd hebt morgen. Roept uw me A.U.B. op want ik bent bang. Uw weet wat ik bedoel, dus als uw alsnog A.U.B. morgen tijd hebt roept uw me alstublieft op. Ik ben bang!!! P.S. Ik zit echt in de put. Gaat over me moeder die ziek is.*
- *Ik wil niet in de cel blijven Help me, ik wil eruit.*

Geraadpleegde literatuur

Bakker, Wendy, Liesbeth van Dalen en Käthe Wichard (redactie), februari 1998. *Ze geloven meer in je dan je zelf doet. Deelnemers Maatschappelijk Herstelprojecten aan het woord*. Gemeente Den Haag, Dienst Onderwijs Cultuur en Wetenschap en de Dienst Sociale Zaken en Werkgelegenheidsprojecten, Projectbureau Maatschappelijk Herstel, Den Haag.

Bauer, W. 1971. *Griechisch-Deutschen Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur*. Walter de Gruyter, Berlin.

Berger, W.J. 1975. *Justitiepastoraat: een vergrootglas van het algemeen pastoraat*, omgewerkte tekst van een voordracht gehouden voor justitiepastores, verbonden aan inrichtingen van justitie, maandag 11 mei 1970 te Nuland.

Bianchi, H. (1964) *Ethiek van het straffen*, Callenbach NV, Nijkerk.

Bianchi, H. (1985) *Gerechtigheid als vrijplaats, de terugkeer van het slachtoffer in ons recht*, Ten Have, Baarn.

Buitelaar, W. en R. Sierksma 1980. *De gevangene in de gevangenis*. In: *Tegen de regels, een inleiding in de criminologie*. Ars Aequi Libri, Nijmegen.

Castillo Guerra, J., M. Glashouwer, J. Kregting 2008. *Tel je zegeningen*. Het maatschappelijk rendement van christelijke kerken in Rotterdam en hun bijdrage aan sociale cohesie. Nijmeegs Instituut voor Missiewetenschappen, Nijmegen.

Dienst Geestelijke Verzorging/Dienst Justitiële Inrichtingen augustus 2006. ‘Samenvatting eindrapport “diensten’specificatie”’. Dienst Geestelijke Verzorging van de Dienst Justitiële Inrichtingen (DJI), Ministerie van Justitie, Den Haag.

Eerbeek, J.D.W. 1987. *De kerk in de gevangenis en in de nazorg*, doctoraalscriptie. VU Amsterdam.

Eerbeek, J.D.W. 1996. *Nazorg aan ex-gedetineerden*, in: M.B. Blom (red.) *Muurvast, verhalen uit het justitiepastoraat*, Boekencentrum Zoetermeer.

Eerbeek, J.D.W. 1999. *Jaarverslag 1998 van de hoofdpredikant bij de Dienst Justitiële Inrichtingen. Een overzicht van het werk van het Protestantse Justitiepastoraat in de Inrichtingen van Justitie*. Bureau Hoofdpredikant, Dienst Justitiële Inrichtingen, Ministerie van Justitie, Den Haag.

Eerbeek, ds. Jan D.W. en drs. Kathleen Ferrier, *Christelijke migranten, CDA maak ze zichtbaar*, Trouw, 28-1-2008. Ook verschenen op 26-1-2008 in het Nederlands Dagblad met als kop *Christelijke migranten, ongezien, zeer aanwezig*.

Euser, H., K. Goossen, M. de Vries en S. Wartena 2006. *Migranten in Mokum*. De betekenis van migrantenkerken voor de stad Amsterdam. VU, Amsterdam.

Firet, J. 1983. ‘De verantwoordelijkheid van de gemeente “Als medegevangene”’. In J. Spoor (red.) *De kerk in de gevangenis*. Kok, Kampen.

Goffman, E. 1975. *Totale instituties*, Universitaire Pers, Rotterdam.

Hanekamp, W. mei 2008. *Kinderen van gedetineerde ouders*. In *Tijdschrift Perspectief, Kinderbescherming en Jeugdzorg*. Van Gorcum, Assen.

Hintum, M. van, 9 juni 2007. *Tijd om te luisteren. De bestaansstrijd van Stichting Exodus*. In: Vrij Nederland.

Geraadpleegde literatuur

Iersel, A.H.M. van 1991. *Het justitiepastoraat in Nederland*. Uitgave ter gelegenheid van veertig jaar Hoofdaalmoezenier en Hoofdpredikant bij de Inrichtingen van Justitie 1949–1989. Bureau Hoofdaalmoezenier en Bureau Hoofdpredikant, Ministerie van Justitie, Den Haag.

Inspectie voor de sanctietoepassing maart 2008. *Exodus Rotterdam, Inspectierapport, Doorlichting*, Ministerie van Justitie, Den Haag.

Jansen, M. mei 2008. *Migrantenkerken*. In *Ouderlingenblad, maandblad voor pastoraat en gemeenteopbouw*. Kok, Kampen.

Jonge, G. de 1980. *Totale inrichtingen en hun effecten*. In *Tegen de regels, een inleiding in de criminologie*. Ars Aequi Libri, Nijmegen.

KASKI 2003. *Beleidsonderzoek naar godsdienst en levensbeschouwing. Geestelijke verzorging in justitiële inrichtingen. Een onderzoek bij directeuren, geestelijk verzorgers en ingeslotenen in het gevangeniswezen, jeugdinstellingen en tbs-klinieken*. Radboud Universiteit, Nijmegen.

Koopmans, D. oktober 1991. *Exodus: Verhalen met perspectief*. Stichting Exodus, Den Haag.

Kuiper, P.C. 1988. *Ver heen, verslag van een depressie*. SDU uitgevers, Den Haag.

Lijnden-van den Bosch, A.M.C. van 1946. *Dominee D.A. van den Bosch*. Veenman en zonen, Wageningen.

Moerings, L.M, S.G.C. van Wingerden en P.J. Vijfhuizen 2006. *Exodus, op de goede weg? Eindrapportage van het evaluatieonderzoek naar Exodus*. Boom Juridische Uitgevers, Den Haag.

Oskamp, P. 2004. *Overleven achter steen en staal, vieringen en geloofsbeleving in de bajes onderzocht*. Meinema, Zoetermeer.

Ouwerkerk, P. 2006. *Ongekend, Rini Wagtmans, van straatjongen tot ridder*. De Geus, Breda.

Reeve, A. oktober 1982. *Notities uit een wachtkamer*. Deel 1: Anatomie van een politiek gevangene. Lont, Amsterdam.

Een misdadiger is meer dan zijn delict

Rooms-katholiek en protestants justitiepastoraat 11 januari 2007. *Gevangenen bevrijden. Manifest van de Oecumenisch Strategische Alliantie*. Rooms-katholiek en protestants justitiepastoraat van de Dienst Geestelijke Verzorging, Den Haag.

Spoor, J. en J.D.W. Eerbeek 29 januari 1983. *Juist in de gevangenis gaat het om mensen*. In *Trouw*.

Steungroep Alan Reeve 1985. *Hongerstaking Alan Reeve 25-2-'85 tot 19-4-'85*. Steungroep Alan Reeve, Amsterdam.

Stichting Oikos in opdracht van SKIN - Samen Kerk In Nederland, Amersfoort, en Stek - voor stad en kerk 2006. *Gratis en waardevol, rol, positie en maatschappelijk rendement migrantenkerken in Den Haag*. Stichting Oikos, Rotterdam / Den Haag.

Stichting Oranjehotel 2008. *Herdenking 2008 zaterdag 27 september Scheveningen*.

Ter Haar Romeny, H.J. 1977. *Ik ben in de gevangenis geweest. Ervaringen van een gevangenispredikant*. Ten Have, Baarn.

Terwiel, J.M. 1998. *Bajes in de duinen*. Kroniek van het Penitentiair Complex Scheveningen 1880–2000. Penitentiair Complex Scheveningen, Den Haag.

Weber, E.P., 1982. 'Gedenkboek van het Oranjehotel'. 'Onze gevallen verzetshelden'. 'Celmuren spreken'. 'Gevangenen getuigen' en 'Brochure 40 jaar Stichting Oranjehotel 1945–1985'. Studio Pieter Mulier, Amstelveen.

